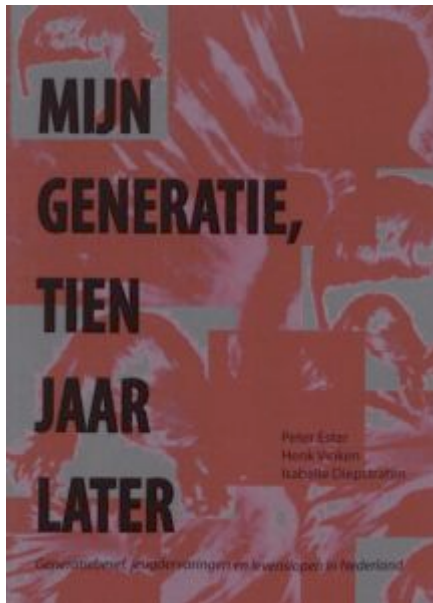

Mijn generatie, tien jaar later. Generatiebesef, jeugdervaringen en levenslopen in Nederland

*Verder niets, er zijn alleen nog een paar dingen
die ik houd omdat geen mens er iets aan heeft
dat zijn mijn goede jeugdherinneringen
die neem je mee zolang je verder leeft*
- Boudewijn de Groot

“Mijn generatie liet zich meer leiden door kerk en politiek en werd daardoor minder zelfstandig”, “In mijn generatie was er voor vrouwen geen pensioen en moest je ophouden met werken als je trouwde”, “In mijn generatie kon het niet op, er was werk genoeg en overal kreeg je subsidie voor”, “Mijn generatie heeft het moeilijk gehad om aan de slag te komen”, “Wat mijn generatie typeert is die enorme vrijheid die we hadden. Je mocht alles onderzoeken”. Dit zijn uitspraken van mensen uit verschillende generaties. Uitspraken die voor velen herkenbaar zijn. Ze suggereren dat personen uit een zelfde generatie gemeenschappelijke ervaringen hebben. Veelal gaat het om ervaringen uit de jeugd jaren die een blijvende indruk achterlaten en een stempel drukken op een generatie. Ervaringen die de lotgevallen van een generatie ook na de jeugdperiode tekenen.

Inhoudsopgave

Inleiding

1. Theorie over generaties

2. Jeugdijaren van generaties

3. Onderzoek naar generaties

4. Onderwijs

5. Arbeid

6. Cultuur

7. Politiek

8. Toekomst

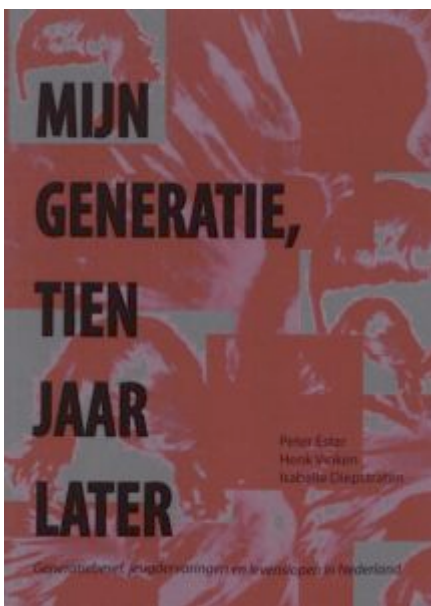
Epiloog

Literatuur

Mijn generatie, tien jaar later verscheen in 2008 bij Rozenberg Publishers. ISBN 978 90 361 0099 1

Mijn generatie, tien jaar later ~ Inleiding

*Verder niets, er zijn alleen nog een paar dingen
die ik houd omdat geen mens er iets aan heeft
dat zijn mijn goede jeugdherinneringen
die neem je mee zolang je verder leeft*

Boudewijn de Groot

“Mijn generatie liet zich meer leiden door kerk en politiek en werd daardoor minder zelfstandig”, “In mijn generatie was er voor vrouwen geen pensioen en moest je ophouden met werken als je trouwde”, “In mijn generatie kon het niet op, er was werk genoeg en overal kreeg je subsidie voor”, “Mijn generatie heeft het moeilijk gehad om aan de slag te komen”, “Wat mijn generatie typeert is die enorme vrijheid die we hadden. Je mocht alles onderzoeken”. Dit zijn uitspraken van mensen uit verschillende generaties. Uitspraken die voor velen herkenbaar zijn. Ze suggereren dat personen uit een zelfde generatie gemeenschappelijke ervaringen hebben. Veelal gaat het om ervaringen uit de jeugd jaren die een blijvende indruk achterlaten en een stempel drukken op een generatie. Ervaringen die de lotgevallen van een generatie ook na de jeugdperiode tekenen.

De media verklaren opvattingen en gedragingen van bepaalde groepen vaak uit generatielidmaatschap. Ze putten zich uit in het bedenken van rake generatiestereotyperingen. Een willekeurige greep: de ‘generatie van nix’ (De Volkskrant en De Groene Amsterdammer), de ‘generatie van genieters’ (HP/De Tijd), de ‘meerkeuze generatie’ (NRC Handelsblad), de ‘betalende generatie’, de ‘generatie fantastisch’ (De Standaard), de ‘Mammoetgeneratie’ (Intermediair), de ‘grenzeloze generatie’ (HP/De Tijd), de ‘stille generatie’ (Elsevier), de ‘anti-nix generatie’ (De Groene Amsterdammer), de ‘achterbank generatie’ (De Volkskrant), de ‘XTC generatie’ (Nieuwe Revu), de ‘laconieke generatie’ (De Volkskrant), de ‘optimistische generatie’, de ‘weg-van-de-waanzinnige-werkelijkheid-generatie’ (Adformatie), de ‘hapsnap-generatie’ en de ‘schnabbelgeneratie’ (HP/ De Tijd), de ‘generatie nuchter’ (Elsevier) en de ‘eliminatiegeneratie’, de ‘schokvaste generatie’ en de ‘ouderloze generatie’ (De Volkskrant).

Deze labeling wordt vaak opgediend met een dun cultuursociologisch sausje (vgl. Pijffers, 1993; Popcorn, 1991; Popcorn & Marygold, 1996). Soms worden daarbij hele decennia verdicht tot één uniek sociaal, cultureel en politiek klimaat, zoals de zompige, saaie en zelfgenoegzame jaren vijftig, de experimentele jaren zestig (‘the Gay Sixties’), of de een diepgaande reflectie op de feiten. Het zijn speculaties die niettemin een gevoel van herkenning oproepen, makkelijk weg lezen, kundig in de markt gezet worden, en lekker in het gehoor liggen.

Vanwaar deze behoefte om perioden te typeren en nieuwe generaties te detecteren? Ongetwijfeld heeft het te maken met basale strevingen om het huidige diffuse tijdsgewricht te begrijpen. Het is een ultieme vorm van

onzekerheidsreductie. Vooral in een tijd van snelle en ambivalente maatschappelijke ontwikkelingen, zoals individualiseringsprocessen, de opkomst van nieuwe leefvormen en leefstijlen, fragmentatie van waarden en normen, culturele pluriformiteit, multiculturaliteit, demografische verschuivingen en veranderingen in ambities, aspiraties en esthetische voorkeuren. In een dergelijk klimaat proberen media en marktonderzoekers de 'signs of time' te interpreteren en te verbeelden. Generatiemetaforen fungeren daarbij als symbolen met een hoog communicatief gehalte en een direct aansprekend karakter. Deze metaforen zijn als het ware 'verdichte' pogingen om trends te vatten en te verklaren. Veronderstelde wezenskenmerken van generaties en perioden worden uitvergroot door goed in het gehoor liggende benamingen. Tegelijk hebben individualiserings- en fragmenterings-processen het opdelen van de samenleving in hapklare consumentenbrokken tot een hachelijke onderneming gemaakt. Homogene marktsegmenten lijken moeilijk te vinden, terwijl de marktonderzoeker niet zonder kan. Kenmerkend voor de zoektocht naar consumentensegmenten is dat niet alleen naar een inkleuring wordt gezocht aan de hand van louter demografische kenmerken, maar dat daarin steeds vaker aspecten als motivaties, sociale identiteit en distinctie, en politieke en culturele waarden worden betrokken (Ester & Vinken, 1993). De typering van perioden door media en marktonderzoekers helpen ons om trends inzichtelijk te maken. Het stereotyperen van generaties is een poging om voorkeuren van bepaalde leeftijdsgroepen in een consumentenhokje te vangen.

Generaties zijn om nog een andere reden een interessant onderwerp voor media en onderzoekers. Maatschappelijke veranderingen zijn verbonden met het verdwijnen van oude en het opkomen van nieuwe generaties. Maatschappelijke conflicten worden regelmatig uitgelegd als een conflict tussen oudere en jongere generaties. In dit opzicht spreken ongetwijfeld de jaren zestig het meest tot de verbeelding. Volgens Righart (1995) hebben deze jaren Nederland ingrijpender veranderd dan de Tweede Wereldoorlog. De ondertitel van zijn spraakmakende boek *De Eindeloze Jaren Zestig* luidt: *Geschiedenis van een generatieconflict*. Hiermee zegt hij dat de jaren zestig een duidelijke breuklijn waren tussen de vooroorlogse en naoorlogse generatie in Nederland. Een vooroorlogse generatie die zich kenmerkte door een stevige worteling in de zuilenstructuur, door gezagsgetrouwheid, een hoog arbeidsethos, spaarzaamheid, soberheid, zelfbeheersing, strenge seksuele moraal, pragmatisme, traditie en materialistische en 'no-nonsense'-jaren tachtig. Dergelijke typering van

generaties en perioden ontberen meestal een stevig empirisch fundament of een diepgaande reflectie op de feiten. Het zijn speculaties die niettemin een gevoel van herkenning oproepen, makkelijk weg lezen, kundig in de markt gezet worden, en lekker in het gehoor liggen.

Vanwaar deze behoefte om perioden te typeren en nieuwe generaties te detecteren? Ongetwijfeld heeft het te maken met basale strevingen om het huidige diffuse tijdsgewricht te begrijpen. Het is een ultieme vorm van onzekerheidsreductie. Vooral in een tijd van snelle en ambivalente maatschappelijke ontwikkelingen, zoals individualiseringsprocessen, de opkomst van nieuwe leefvormen en leefstijlen, fragmentatie van waarden en normen, culturele pluriformiteit, multiculturaliteit, demografische verschuivingen en veranderingen in ambities, aspiraties en esthetische voorkeuren. In een dergelijk klimaat proberen media en marktonderzoekers de 'signs of time' te interpreteren en te verbeelden. Generatiemetaforen fungeren daarbij als symbolen met een hoog communicatief gehalte en een direct aansprekend karakter. Deze metaforen zijn als het ware 'verdichte' pogingen om trends te vatten en te verklaren. Veronderstelde wezenskenmerken van generaties en perioden worden uitvergroot door goed in het gehoor liggende benamingen. Tegelijk hebben individualiserings- en fragmenterings-processen het opdelen van de samenleving in hapklare consumentenbrokken tot een hachelijke onderneming gemaakt. Homogene marktsegmenten lijken moeilijk te vinden, terwijl de marktonderzoeker niet zonder kan. Kenmerkend voor de zoektocht naar consumentensegmenten is dat niet alleen naar een inkleuring wordt gezocht aan de hand van louter demografische kenmerken, maar dat daarin steeds vaker aspecten als motivaties, sociale identiteit en distinctie, en politieke en culturele waarden worden betrokken (Ester & Vinken, 1993). De typering van perioden door media en marktonderzoekers helpen ons om trends inzichtelijk te maken. Het stereotyperen van generaties is een poging om voorkeuren van bepaalde leeftijdsgroepen in een consumentenhokje te vangen.

Generaties zijn om nog een andere reden een interessant onderwerp voor media en onderzoekers. Maatschappelijke veranderingen zijn verbonden met het verdwijnen van oude en het opkomen van nieuwe generaties. Maatschappelijke conflicten worden regelmatig uitgelegd als een conflict tussen oudere en jongere generaties. In dit opzicht spreken ongetwijfeld de jaren zestig het meest tot de verbeelding. Volgens Righart (1995) hebben deze jaren Nederland ingrijpender

veranderd dan de Tweede Wereldoorlog. De ondertitel van zijn spraakmakende boek *De Eindeloze Jaren Zestig* luidt: *Geschiedenis van een generatieconflict*. Hiermee zegt hij dat de jaren zestig een duidelijke breuklijn waren tussen de vooroorlogse en naoorlogse generatie in Nederland. Een vooroorlogse generatie die zich kenmerkte door een stevige worteling in de zuilenstructuur, door gezagsgetrouwheid, een hoog arbeidsethos, spaarzaamheid, soberheid, zelfbeheersing, strenge seksuele moraal, pragmatisme, traditie en behoudendheid. De naoorlogse of protestgeneratie daarentegen ijverde voor politisering, emancipatie, democratisering, seksuele vrijheid, rock-'n-roll, ontzuiling en permissiviteit. Er bleek al snel sprake van een hevige generatiekloof die zijn apotheose beleefde tijdens de huwelijksplechtigheid van Beatrix en Claus in 1966 en de studentenrevolte van mei 1968. Sindsdien is het op het vlak van de generatiekloof betrekkelijk rustig. Er zijn althans weinig tekenen van structurele onmin tussen de generaties. Maar is dit schijn of werkelijkheid? "Ligt er een tijdbom die elk moment kan afgaan of tikt hij gewoon de tijd weg?" (Tubantia, 28-12-1996). Is de kloof tussen de generaties inderdaad gedicht of zijn er nog steeds tegenstellingen tussen oude en nieuwe generaties? En zo ja, op welk vlak manifesteren zich deze tegenstellingen dan? Gaat het daarbij opnieuw om politieke en culturele fricties of kruisen generaties de degens nu op economisch terrein?

Over deze kernthematiek publiceerden wij in 1998 ons boek *Mijn generatie. Zelfbeelden, jeugdervaringen en lotgevallen in de twintigste eeuw* (Tilburg: Syntax Publishers). Op basis van grootschalig onderzoek gingen we na hoe generaties kort voor het fin-de-siècle in Nederland over elkaar dachten. Was er sprake van wederzijdse negatieve stereotypering? Associeerden Nederlanders zich überhaupt met bepaalde generaties? En zo ja, wat vonden zij zelf kenmerkend voor de eigen generatie? In welke tijd waren ze het liefste opgegroeid? Verweten jongere generaties oudere generaties dat zij hun kansen op de arbeidsmarkt frustreren? Verweten oudere generaties de jongere generaties een kwijnend arbeidsethos? Hoe dachten generaties over hun macht en invloed in Nederland? Welke verschillen waren er tussen generaties in levenskansen en materieel bezit? Waren er nog wel verschillen in waarden en normen tussen generaties? Het boek kreeg breed aandacht en mocht in 1999 een tweede druk beleven. Kennelijk hebben Nederlanders iets met generaties en mogen zij graag reflecteren op hun eigen generatiebesef, hun jeugdijaren en verschillen met andere generaties. Het onderzoek deden wij in opdracht van de

Geassocieerde Pers Diensten (GPD). De belangrijkste bevindingen werden door de GPD in een speciale nieuwjaarseditie over Generaties in Nederland begin januari 1997 naar buiten gebracht in de zeventien aangesloten dagbladen met een totale oplage van circa 1,9 miljoen kranten.

In de jaren daarna kwam herhaaldelijk de vraag op hoe robuust onze bevindingen in het licht van de tijd zijn. Is generatiebesef tamelijk constant en tijdinvariant of fluctueert het met meer algemene maatschappelijke, economische en culturele schommelingen? Hoe ontwikkelen zich verhoudingen tussen generaties en hun wederzijdse oordelen? Zien generaties meer of juist minder ongelijkheden tussen generaties, niet alleen nu maar ook in de toekomst? We besloten dan ook ons onderzoek te herhalen en deden dat met financiële steun van de Stichting Instituut GAK. Het onderzoek maakt deel uit van een meer omvattend generatieproject dat de Stichting subsidieert onder leiding van de Utrechtse hoogleraren Janneke Plantenga en Frans Pennings. Het onderzoek vond plaats in 2006 en 2007 onder wederom representatieve steekproeven uit de Nederlandse bevolking. Ook nu maakten we gebruik van het CentERdatapanel. Dit panel bevat circa 2000 huishoudens en wordt onderhouden door CentERdata aan de Universiteit van Tilburg. We kunnen dus een periode van ruim 10 jaar overzien en onderzoeken of het denken in termen van generaties in deze al met al turbulente periode meer of juist minder is geworden. Dit is in Nederland nog niet eerder gedaan.

Om verschillen en overeenkomsten tussen generaties in kaart te kunnen brengen, hebben we gebruik gemaakt van een relatief eenvoudig driegeneratiemodel. Deze drie generaties zijn in verschillende maatschappelijke omstandigheden in Nederland opgegroeid. Gemeenschappelijke ervaringen tijdens de zogenaamde formatieve periode worden geacht een blijvend effect te hebben op de levensloop van individuen. De formatieve periode is de periode waarin men extra gevoelig is voor omgevingsinvloeden en loopt ruwweg van het vijftiende tot het vijfentwintigste levensjaar. De drie generaties zijn:

1. De oorlogsgeneratie (geboren tussen 1910 en 1940). Deze generatie heeft de economische crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog deels aan den lijve ondervonden. gevormd door deze ervaringen beklemtoont zij waarden als soberheid en spaarzaamheid, heeft ze een hoog arbeidsethos, is ze trouw aan het gezag en vertoont ze een afkeer van politiek extremisme en maatschappelijke

wanorde. De formatieve jaren (1930-1940) van het jongste cohort worden gemarkeerd door het einde van de Tweede Wereldoorlog en het begin van de naoorlogse wederopbouw. Hoewel de waarden en normen van de leden van dit cohort goeddeels overeenkomen met die van hun oudere generatiegenoten, hebben zij in het algemeen betere levenskansen gehad.

2.

De babyboomgeneratie (geboren tussen 1940 en 1960). De formatieve jaren van deze generatie liggen in de late jaren vijftig, de jaren zestig en de vroege jaren zeventig. Deze jaren gelden als relatief welvarend en veilig, maar ook als roerig met veel politiek protest (acties tegen de Vietnamoorlog, hervorming van de universiteit, buitenparlementaire acties). Gezien haar numerieke omvang wordt deze generatie ook wel aangeduid als de babyboom. Deze generatie wordt verantwoordelijk gesteld voor de culturele revolutie van de jaren zestig en vertoont een radicaal ander waardenpatroon dan de voorafgaande generatie. Ze is sterk gekant tegen burgerlijke waarden, conventionele ethische standpunten, 'law and order' en seksuele restricties, maar is voorstander van gelijkheid van macht en inkomen, politiek engagement, seksuele vrijheid, feminisme, emancipatie en democratisering.

3.

De keuzegeneratie (geboren na 1960). De oudere leden van deze generatie maakten de uitloop van de culturele revolutie in de jaren zeventig mee en de materialistische reactie die daarop volgde, culminerend in de non-sensmentaliteit van de jaren tachtig. Vergeleken met de babyboomgeneratie zijn leden van de keuzegeneratie minder kritisch over 'de bestaande orde' en hebben ze een nuchterdere kijk op de samenleving. Tegelijkertijd geloven ze net als de vorige generatie in persoonlijke groei en zelfrealisering. We onderscheiden binnen de keuzegeneratie twee cohorten. Het oudste cohort (geboren tussen 1960 en 1970) werd geconfronteerd met de economische stagnatie en de jeugdwerkloosheid die eind jaren zeventig en begin jaren tachtig haar formatieve periode teisterden. Deze gebeurtenissen hebben de kansen van dit cohort zeker in de beginjaren negatief beïnvloed. Het jongste cohort (geboren na 1970) is opgegroeid in de pragmatische jaren negentig waarin haalbaarheid en efficiency centraal stonden. De aangetrokken economie in combinatie met de geringe numerieke omvang van deze generatie maakt dat haar levenskansen betrekkelijk gunstig zijn. Cruciaal voor deze generatie is dat hun levensloop in het teken staat

van zelfregie, autonomie, eigen keuzes, het experimenteren en het openhouden van opties.

We kijken niet alleen naar generaties als een objectief-demografische afperking van leeftijdscohorten, maar brengen ook een subjectief-vergelijkende component in. Opnieuw laten we generaties zelf aan het woord. De eigen mening van generaties wordt vergeleken met gangbare opvattingen over generaties in media en wetenschap. Respondenten is gevraagd of zij zichzelf met hun generatie identificeren, hoe zij hun generatie karakteriseren en hoe zij zelf hun levenskansen inschatten in vergelijking met die van andere generaties. Door de subjectieve en vergelijkende dimensie te hanteren wordt een beter beeld verkregen van wat generaties betekenen. Van den Broek (1995: 137) stelt: “tot op heden ontbreekt het aspect van de subjectieve beleving van generatielidmaatschap (...) in het onderzoek naar generaties”. Het is onder andere deze leemte die we met dit boek willen aanvullen in combinatie met de vraag hoe generatiebesef zich in de tijd ontwikkelt.

In de navolgende hoofdstukken wordt antwoord gegeven op vier vragen:

1. Hoe sterk is het generatiebesef in Nederland en hoe heeft zich dit de afgelopen tien jaar ontwikkeld?
2. Welke verschillen zijn er de afgelopen tien jaar tussen generaties in Nederland op de terreinen onderwijs, arbeid en sociale zekerheid, culturele voorkeuren en waardenoriëntaties, en politiek?
3. Hoe schatten generaties in Nederland zelf hun kansen op deze domeinen in, mede in vergelijking tot oudere en jongere generaties, en is dit beeld in het voorbije decennium veranderd?
4. Zien zij deze verschillen als blijvende gevolgen van hun jeugdervaringen?

De structuur van dit boek is als volgt. In het eerste hoofdstuk plaatsen we het generatiebegrip in theoretisch perspectief. We beschrijven op hoofdlijnen de cultuursociologische ontwikkeling van dit begrip. Tevens zetten we in dit hoofdstuk uiteen waarom het theoretisch interessant is aandacht te besteden aan het subjectieve aspect van het generatiebegrip. Hiermee willen we duidelijk maken wat het belang is van het beantwoorden van de bovengenoemde vragen. Hoofdstuk 2 beschrijft de formatieve jaren van onze drie generaties. We vatten de belangrijkste maatschappelijke gebeurtenissen samen die kenmerkend zijn geweest voor hun jeugdjaren. In hoofdstuk 3 geven we een methodologische verantwoording van onze generatiestudies. We gaan in op de onderzoeksopties en

de methodologische problemen die hierbij opduiken. Vervolgens zullen we aannemelijk maken hoe we met het opnemen van de subjectief-vergelijkende component deze problemen deels kunnen omzeilen.

De hoofdstukken 4 tot en met 8 bevatten de onderzoeksresultaten over objectieve en gepercipieerde kansen van generaties. Hoofdstuk 4 gaat in op het thema generaties en onderwijskansen en hoofdstuk 5 presenteert intergenerationele verschillen binnen het domein van de arbeid en de sociale zekerheid. De culturele voorkeuren (muziek, boeken, films) en fundamentele waardenoriëntaties van generaties (rondom opvoeding, gezin, seksualiteit) komen aan bod in hoofdstuk 6, terwijl hoofdstuk 7 handelt over verschillen in politieke invloed, politieke interesse en politieke prioriteiten. Hoofdstuk 8 presenteert de beelden die onze drie generaties van de toekomst hebben, de wijze waarop ze met de toekomst omgaan en hoe ze hierbij keuzes maken.

In de epiloog geven we een samenvattend antwoord op de vraag of Nederlanders verschillen tussen generaties zien op bovengenoemde terreinen en die ook daadwerkelijk aan jeugdervaringen toedichten. Bovendien passeren hiermee de meest opmerkelijke onderzoeksresultaten uit voorafgaande hoofdstukken nogmaals de revue. We trekken conclusies over het belang van het analyseren van de eigen mening van generaties in generatieonderzoek. Tevens gaan we na hoe het oordeel van generaties de gangbare opvattingen in media en wetenschap nuanceert. We ronden af met een vooruitblik op mogelijke strijdpunten tussen generaties in de komende decennia.

Tot slot een woord van dank. Allereerst geldt dit de vele duizenden respondenten die zich in de afgelopen tien jaar uitvoerig hebben laten ondervragen ten behoeve van deze studie. Uit alles blijkt dat het generatieonderwerp Nederlanders nauw aan het hart ligt. Veel dank ook aan de medewerkers van CentERdata, vooral vanwege de aangename combinatie van professionaliteit, betrokkenheid en service. We zijn de Geassocieerde Pers Diensten (GPD) en de Stichting Instituut GAK zeer erkentelijk voor hun financiële ondersteuning van ons generatieproject.

Peter Ester

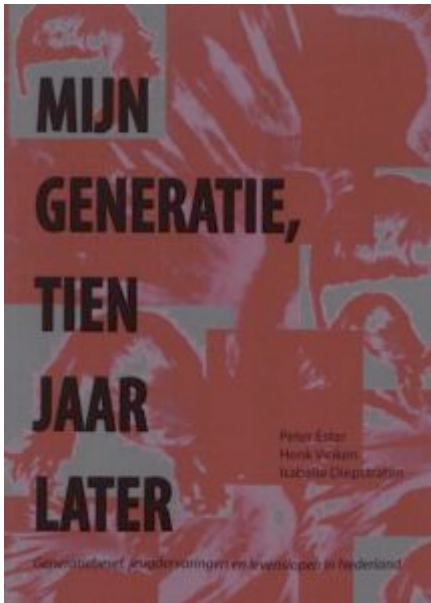
Henk Vinken

Isabelle Diepstraten

Tilburg, Turnhout, Osaka, september 2008

Mijn generatie, tien jaar later ~ Theorie over generaties

*Notre progression sociale
repose essentiellement sur la mort*
Auguste Comte

1.1 Inleiding

Het begrip 'generatie' is allerm minst eenduidig. In het vorige hoofdstuk is beschreven welke keur aan 'nieuwe' generaties de media de afgelopen decennia hebben ontdekt. Generaties verwijzen dan meestal naar een spraakmakende leefstijl van een vaak jonge leeftijdsgroep. In het dagelijks spraakgebruik wordt weer iets anders bedoeld. Generaties krijgen dan dikwijls een genealogische betekenis: een geleding binnen een verwantschapshiërarchie.

Grootouders, ouders en hun kinderen worden bijvoorbeeld opgevat als drie opeenvolgende generaties. In het verlengde hiervan wordt het begrip ingevuld als levensfase in de levensloop van individuen. Tijdens de levensloop behoort men achtereenvolgens tot de jongste generatie, tot de 'jongeren' of 'jeugd', tot de volwassen generatie en tot de generatie van ouderen. Ook in de sociologie zijn deze generatieopvattingen herkenbaar. In moderne generatietheorieën wordt echter weer een ander generatiebegrip gebruikt. Een generatie wordt dan opgevat als een groep mensen die in dezelfde historisch-maatschappelijke omstandigheden is opgegroeid en daardoor gemeenschappelijke kenmerken

heeft. Een dergelijk generatiebegrip hanteren wij ook in dit boek.

Uitgangspunt in moderne generatietheorieën is dat de levensloop blijvend beïnvloed wordt door historische gebeurtenissen en ervaringen die mensen meemaakten in de periode waarin ze opgroeiden, de zogeheten 'formatieve periode'. Er is sprake van generatievorming wanneer geboortecohorten onder verschillende historische omstandigheden opgroeien en zich daardoor onderscheiden van vroegere en latere cohorten. Eind jaren twintig van de vorige eeuw was het Karl Mannheim (1893-1947) die als één van de eersten deze sociologische invulling aan het generatiebegrip gaf en een systematische generatietheorie ontwikkelde. Ook negentiende- en twintigste-eeuwse denkers hebben zich met het generatiebegrip bezig gehouden, maar van een sociologische benadering van dit begrip en een systematische theorieontwikkeling was bij de meesten van hen nog geen sprake.

Na Mannheim hebben verschillende sociale wetenschappers zijn generatietheorie verder uitgewerkt en toegepast in onderzoek. In Nederland is dat vooral de socioloog Henk Becker geweest. Volgens Becker is er de afgelopen eeuw in Nederland een vijftal generaties te onderscheiden: de vooroorlogse, de stille, de protest-, de verloren en de pragmatische generatie. We komen later in dit hoofdstuk nog terug op deze indeling. Mannheim is de grondlegger van de moderne generatietheorie. In paragraaf 1.2 bespreken we eerst de ideeën van Mannheims voorgangers. Zijn theorie zelf komt in paragraaf 1.3 aan bod. In paragraaf 1.4 worden kanttekeningen geplaatst bij de algemene uitgangspunten in de sociologische theorievorming over generaties, waaronder de typologie van Becker. Vervolgens schetsen we in paragraaf 1.5 de generatie-indeling die we in dit boek hanteren. Daarna stellen we in paragraaf 1.6 de vraag in hoeverre het generatiebegrip nog relevant is in dit laatmoderne tijdperk waarin culturele grenzen tussen (leeftijds-) groepen eroderen. In de concluderende paragraaf 1.7 willen we aantonen waarom ons onderzoek in theoretisch opzicht interessant is en hoe we met kritiekpunten op generatiemodellen omgaan.

1.2 *Klassieke generatietheoretici*

Vanaf het ontstaan van de sociologie hebben sociologen zich gebogen over het generatiebegrip. In de negentiende en het vroege begin van de twintigste eeuw verscheen een groot aantal generatiestudies. De pioniers hanteren bijna allen een genealogisch generatiebegrip (Van den Broek, 1996). De tijd die een vader nodig heeft om opgevolgd te worden door zijn zoon, ongeveer dertig jaar, wordt door

velen van hen gezien als de gemiddelde levensduur van een generatie.

Hun gedachtegoed staat sterk onder invloed van het geloof in lineaire vooruitgang. Dit geloof was kenmerkend voor het tijdvak waarin zij leefden en droeg duidelijk de sporen van het Verlichtingsdenken. In het verlichte mensbeeld was de mens in staat de samenleving naar eigen inzicht vorm te geven. Dit maakbaarheidsideaal was geënt op de menselijke rede en de wetmatigheden die daaraan ten grondslag liggen. De maatschappelijke ontwikkeling werd opgevat als een rationeel proces waarin de samenleving een steeds hoger beschavingsniveau zou bereiken. Het vehikel van deze maatschappelijke vooruitgang was in de ogen van deze pioniers het generatieverschijnsel. Generaties markeerden de overgang van maatschappelijke stadia. De groep van volwassenen en daarbinnen vooral de maatschappelijk actieve groep (mannen) bracht de gemeenschap op een hoger plan.

In de periode hierna kreeg het vooruitgangdenken een geduchte knauw. De industrialisatie, verstedelijking en klassenpolarisatie gingen gepaard met tal van maatschappelijke misstanden. Deze misstanden hadden een enorme invloed op het leven van alledag en zetten de 'sociale kwestie' sterk op de politieke kaart aan het eind van de negentiende eeuw. De Eerste Wereldoorlog overtrof vervolgens de ergste nachtmerrie en maakte een einde aan het geloof in vooruitgang en rationaliteit. Eufemistisch uitgedrukt leidden deze ontwikkelingen tot twijfels over het idee dat nieuwe cohorten volwassenen de maatschappij op een steeds hoger niveau konden brengen. **[i]**

Inmiddels was de levensfase van de middenklasse jeugd veranderd. De onderwijsloopbaan van deze jeugd werd langer, opdat ze zich beter kon voorbereiden op deelname aan de moderne maatschappij. Hierdoor werd de kindfase uitgebreid met de opkomst van een nieuwe jeugdfase: de adolescentie. De adolescentie werd meer en meer een 'interim-land' tussen kindertijd en volwassenheid. Adolescenten hadden natuurlijk altijd al bestaan, maar nu werd deze groep jongeren ook door de buitenwereld gezien als een groep met eigen taken en een eigen leefwereld, afgescheiden van die van de volwassenen. De maatschappelijke blik werd gericht op de jeugd (Haks, 1988; Hall, 1905). In de negentiende eeuw diende zich de Romantiek als nieuwe culturele en mentale stroming aan. Binnen deze stroming werden jongeren opgevat als 'tabula rasa', ofwel als een onbeschreven (lees: door de maatschappij nog onbedorven) blad.

Door de twijfels aan de maatschappelijke vooruitgang en de inbreng van volwassenen daarin en door het Romantische opvoedingsconcept werden jongeren sterk geïdealiseerd. De jeugdstatus werd synoniem voor eigenschappen als puur, naïef, emotievol, toegewijd. Eigenschappen die men positief waardeerde in reactie op de voorgaande tijd met de vele maatschappelijke uitwassen en het Verlichtingsdenken waarin de vermeende rationaliteit van volwassenen opgehemeld werd. Juist jongeren werden nu verheerlijkt omdat ze van nature en vol overgave verandering en vooruitgang zouden nastreven (Schouten & Vinken, 1989). De beloften van glorieuze toekomsten waren niet langer volwassenen, maar voortaan jongeren. Het is ook in deze periode dat de jeugdbewegingen en -verenigingen hun intrede doen. **[ii]**

De aandacht voor jongeren als potentiële bron van verandering is in de theorievorming over generaties eigenlijk nooit meer verdwenen. Als we naar de vele mediaticaten in de inleiding van dit boek kijken, is dat idee waarschijnlijk ook nog steeds sterk buiten de kringen van de wetenschap.

De dominante wetenschapstradities in het land van herkomst zijn sterk van invloed geweest op de voorlopers in de generatietheorie. In Frankrijk en Engeland spiegelde de mens- en maatschappijwetenschappers zich aan de positivistische natuurwetenschappen, terwijl Duitse sociale wetenschappers het eigen karakter van hun vak benadrukten en zich eerder door een romantisch-historische benadering lieten inspireren.

De positivistische stroming vinden we vooral terug in de generatieopvattingen van Franse denkers, zoals bij Comte in zijn *Cours de Philosophie Positive* (1839) en Mentré in zijn *Les Générations Sociales* (1920). In deze benadering probeert men algemene wetten te ontdekken in de historisch-maatschappelijke ontwikkeling. Deze sociale wetten worden gekoppeld aan biologische wetmatigheden in de menselijke levensloop. Zo ziet men elke dertig jaar sociale verandering optreden. Dertig jaar wordt als de periode gezien om als kind tot volwassene op te groeien en de voorgaande generatie te vervangen. Hierbij stelt Comte deze vervanging gelijk aan vooruitgang: generaties dragen kennis aan elkaar over; de jongste voegt daar nieuwe visies aan toe, waardoor de opeenvolging van generaties leidt tot een cumulatie van steeds meer kennis. In deze benadering worden generaties onderscheiden aan de hand van socio-biologische of genealogische karakteristieken in plaats van historisch-sociologische eigenschappen. Mentré, die bijna een eeuw later dan Comte zijn

theorie uiteenzet, komt al dichter in de buurt van een sociologisch generatiebegrip. Hij definieert generaties als eenheden die zich onderscheiden door een gemeenschappelijk vertrekpunt en gemeenschappelijke overtuigingen en verlangens. Hij suggereert hiermee dat generaties niet bij voorbaat en slechts empirisch vastgesteld kunnen worden. Wanneer hij echter zijn theorie toepast, valt (ook) hij terug op het klassieke genealogische generatiebegrip. Ook hij spreekt van een wetmatige aflossing van de generationele wacht die steeds elke dertig jaar zou plaatsvinden. Daarnaast hanteert Mentré een personalistische invulling van het generatieconcept. Daarbij is het niet zozeer van belang dat geboortecohorten elkaar aflossen, als wel dat de leidende figuren van opeenvolgende leeftijdsgroepen elkaar afwisselen. Hiermee schaart hij zich in de rij van generatietheoretici die om de zoveel tijd een nieuwe elite van politieke leiders, kunstenaars, wetenschappers of andere smaakmakende groepen zien ontstaan. **[iii]**

De romantisch-historische benadering is duidelijk herkenbaar in het laatnegentiende-eeuwse werk van Dilthey (1875). In tegenstelling tot het positivisme benadrukt deze benadering de uniciteit of de typische 'Zeitgeist' van elke periode. Historische ontwikkelingen moeten niet met elkaar vergeleken en in een chronologische rangorde geplaatst worden, maar dienen op zichzelf, binnen de dan geldende context en vooral tegen de achtergrond van de dan heersende tijdgeest begrepen te worden. Ook legt deze benadering minder nadruk op objectieve gegevens, maar wordt veel waarde gehecht aan de innerlijke beleving van mensen. Leeftijdsgenoten zijn niet zozeer met elkaar verbonden doordat ze in een zelfde periode leven, maar doordat ze unieke ervaringen delen die verbonden zijn met de unieke gebeurtenissen van hun tijd. Het generatieconcept krijgt een subjectieve connotatie en wordt losgekoppeld van wetmatige veranderingen. In Duitsland was het begrip bovendien synoniem met de jongere generatie, mede onder invloed van de romantische idealisering van de jeugd en de sterke jeugdbeweging in dit land. Als één van de eersten definieerde Dilthey generaties in subjectieve termen: generaties onderscheiden zich van elkaar op grond van gedeelde innerlijke ervaringen. Het belang van de jeugdperiode komt naar voren in zijn opvatting dat individuen tot generaties gesmeed worden door unieke historische gebeurtenissen voor zover ze die tijdens hun ontvankelijke ofwel formatieve periode ervaren. **[iv]**

1.3 *Karl Mannheim*

De Hongaars-Duitse socioloog Mannheim (1928/1929) heeft zowel de positivistische als romantisch-historische benadering van het generatiebegrip bekritiseerd.**[v]**

De positivisten verwijt hij de historische ontwikkeling gelijk te stellen aan het biologische ritme van geboortecohorten, alsof biologische factoren zoals leeftijd op zichzelf sociale verandering kunnen bewerkstelligen, zonder tussenspel van sociale factoren.**[vi]**

Daarnaast is hij sceptisch over hun deterministische opvatting dat de opeenvolging van geboortecohorten noodzakelijkerwijs sociale vooruitgang impliceert. Mannheim kan zich meer vinden in de romantisch-historische benadering. Hierin ontbreekt dit deterministisch denken en vormen niet zozeer gemeenschappelijke socio-biologische factoren als wel gemeenschappelijke subjectieve ervaringen de kern van het generatiebegrip. Echter, ook vertegenwoordigers van deze benadering gaan volgens Mannheim voorbij aan sociale factoren. Nu lijken mentale factoren vanzelf verbonden te kunnen worden met historische ontwikkelingen die vervat liggen in het weinig behulpzame begrip Zeitgeist.

Mannheim wordt doorgaans gezien als de eerste generatietheoreticus die sociale factoren een plaats gaf in het generatiebegrip. Hij werd hiermee de grondlegger van de sociologische invulling van het generatieconcept.**[vii]**

Hij erkent de positivistische notie van het belang van biologische factoren als basis voor het bestaan van generaties. In elke samenleving vindt een continu proces plaats, waarin nieuwe leden voor het eerst deelnemen aan het maatschappelijke leven en oudere leden zich terugtrekken. Het feit dat alle mensen geboren worden, tot volwassenheid komen om vervolgens te sterven is op zichzelf sociologisch niet interessant. Dit is wel het geval wanneer benadrukt wordt, dat mensen die in een zelfde cultureel gebied en een zelfde periode geboren worden, worden beperkt door een historisch-specifiek palet van potentiële ervaringen en gedragingen. Mensen hebben een gemeenschappelijk historisch referentiekader. Dit is het eerste niveau in Mannheims generatiebegrip.**[viii]**

Hij noemt dit niveau de 'generatielocatie': een cluster van geboortecohorten die in dezelfde periode en binnen dezelfde sociaal-culturele ruimte zijn geboren. Hij

stelt dat "(...) die bloß chronologische Gleichzeitigkeit nicht einmal dazu ausreicht, eine verwandte Generationslagerung zu konstituieren. Man muß im selben historisch-sozialen Raume - in derselben historischen Lebensgemeinschaft - zur selben Zeit geboren worden sein, um ihr zurechenbar zu sein, um die Hemmungen und die Chancen jener Lagerung passiv ertragen, aber auch aktiv nützen zu können" (Mannheim, 1928/1929: 309).**[ix]**

Door hun gemeenschappelijke locatie vormen mensen uit hetzelfde cluster van geboortecohorten dus een potentiële generatie. Die potentie wordt pas werkelijkheid op het tweede niveau van Mannheims generatiebegrip, de 'generatiesamenhang'.**[x]**

Hier grijpt Mannheim terug op Diltheys generatiebegrip over het belang van gemeenschappelijke ervaringen (de subjectieve, mentale factoren) en het belang van de jeugdperiode. Mannheim definieert een generatiesamenhang als geboortecohorten die tijdens hun gelijktijdig verlopen formatieve periode bloot hebben gestaan aan dezelfde maatschappelijke veranderingen en zich op grond hiervan bewust zijn een gemeenschappelijk lot te dragen. Het begrip 'formatieve periode' behelst de periode waarin mensen van kind tot volwassene uitgroeien en omvat globaal genomen de periode van het vijftiende tot vijfentwintigste levensjaar. Het is in deze periode dat mensen volgens Mannheim het meest ontvankelijk zijn voor omgevingsinvloeden. Ervaringen in deze formatieve periode zouden een beklijvend effect hebben op de verdere levensloop van individuen.**[xi]**

Hiermee is de voorwaarde geschapen voor generatievorming. Op grond van gemeenschappelijke formatieve ervaringen kan volgens hem bij de generatieleden een generatie-identificatie ontstaan. Er bestaat volgens Mannheim dus pas een daadwerkelijke generatie wanneer er sprake is van een generatiebesef op grond van gemeenschappelijke jeugdervaringen, een 'Schicksalgemeinschaft'. Generatieleden die zich niet bewust zijn van hun gemeenschappelijke sociaal-historische locatie, bijvoorbeeld doordat ze in geïsoleerde gemeenschappen leven, zijn dan ook niet tot een actuele generatie ofwel generatiesamenhang te rekenen. Het is niet bij voorbaat te zeggen wanneer en om de hoeveel jaar een nieuwe generatiesamenhang vorm krijgt. Dit hangt sterk af van de snelheid van de maatschappelijke verandering. Binnen een bepaalde periode kan de maatschappelijke dynamiek zo groot zijn, dat nieuwe cohorten zich niet meer binnen de bestaande patronen in de samenleving kunnen inpassen. Als nieuwe cohorten zich hiervan bewust worden is sprake van de vorming van een echte

generatie die zich onderscheidt van eerdere generaties en een bijdrage kan leveren aan sociale verandering.

Mannheim benadrukt dat generatieleden, ook al zijn zij zich bewust van gedeelde omstandigheden, niet altijd op dezelfde manier reageren op of dezelfde betekenis verlenen aan hun gemeenschappelijke jeugdervaringen. Om dit duidelijk te maken onderscheidt hij nog een derde niveau in het generatiebegrip: de 'generatie-eenheden'. Generatie-eenheden ontstaan meestal binnen concrete sociale groepen. Een groep waarbinnen de leden gezamenlijk een visie ontwikkelen op de maatschappelijke gebeurtenissen. Een dergelijke concrete groep, ook wel voorhoede genoemd, kan een kristallisatiepunt gaan vormen dat aantrekkingskracht uitoefent op andere leden van dezelfde generatiesamenhang. Anderen kunnen de visie van de voorhoede zien als een bevredigende betekenisgeving aan de voor hen geldende sociaal-historische werkelijkheid. In een periode van grote maatschappelijke dynamiek is de kans groter dat bepaalde groepen binnen een generatie een zogenaamde generatie-eenheid gaan vormen. Voorwaarde is echter wel dat de maatschappelijke dynamiek ook weer niet al te groot is: een groep moet de tijd krijgen een eigen kenmerkend reactiepatroon te ontwikkelen. Is dat niet het geval, dan zal men de neiging hebben zich aan te sluiten bij oudere of soms bij jongere generatie-eenheden.

Het zijn de generatie-eenheden die een generatie een duidelijk gezicht meegeven en vaak aan de basis liggen van de etiketten die op een generatie worden geplakt. Het etiketteren van generaties op basis van een bepaalde generatie-eenheid kan echter leiden tot onterechte stereotyperingen van een generatie als geheel. Een generatie-eenheid omvat immers een heel beperkte groep binnen een generatie. Bovendien kunnen binnen een generatie meerdere generatie-eenheden bestaan, aangezien mensen op heel verschillende manieren kunnen reageren op dezelfde maatschappelijke gebeurtenissen. Hierbij had Mannheim ook oog voor de rol van bestaande sociale verhoudingen. Mensen worden niet zozeer gevormd door algemene historische trends, maar door de trends binnen de sociale groep waarvan ze deel uitmaken. Bovendien zullen lang niet alle generatieleden tot een generatie-eenheid te rekenen zijn. Niet elk generatielid zal zich immers met de visie en leefstijl van één bepaalde generatie-eenheid identificeren. Een 'nieuwe generatie' verwijst in het generatie-sociologische discours dan ook vooral naar deze generatie-eenheid, een voorhoede of avant-garde met 'veranderingspotentieel', waarmee de notie van 'nieuw' als trendsettend in beeld

is. We komen verderop in dit boek nog met opvallende voorbeelden van deze verschijnselen.

1.4 *Generatietypologie in Nederland en kanttekeningen*

In Nederland is het generatiemodel van de Utrechtse socioloog Henk Becker het bekendst. **[xii]** Deels bouwt hij voort op de erfenis van Karl Mannheim. Het subjectieve aspect van Mannheims generatiebegrip, dat tot uitdrukking komt in het concept generatiesamenhang, is bij Becker niet expliciet terug te vinden. Het Mannheimiaanse onderscheid tussen een generatie in potentie en een daadwerkelijke generatie vervaagt daarmee. In Mannheims definitie van een daadwerkelijke generatie ligt de nadruk, zoals we zagen, op de subjectieve ervaringen van generatieleden ofwel het generatiebesef. Mensen vormen pas een generatie wanneer ze zich ook bewust verbonden voelen door gemeenschappelijke jeugdervaringen. Becker benadrukt vooral objectieve generatiekenmerken. Mensen vormen een generatie omdat ze gemeenschappelijke kenmerken hebben op grond van gemeenschappelijke gebeurtenissen in hun jeugd die afwijken van de gebeurtenissen in de jeugd jaren van andere generaties. Becker (1992: 23) definieert een generatie als “een clustering van cohorten die gekenmerkt worden door een specifieke historische ligging en door gemeenschappelijke kenmerken op individueel niveau (levenslopen, waardenoriëntaties en gedragspatronen) en op systeemniveau (omvang en samenstelling, generationele cultuur en generationele organisaties)”.

De specifieke historische ligging van een generatie houdt bij hem in dat leden van deze generatie in hun formatieve periode dezelfde trendbreuken hebben ondergaan. Gemeenschappelijke kenmerken in de levenslopen van generatieleden hebben bijvoorbeeld betrekking op het gemiddelde onderwijsniveau van een generatie, het tijdstip waarop men de arbeidsmarkt betreedt of een eigen huis koopt.

Waardenoriëntaties hebben bijvoorbeeld te maken met opvattingen over man-vrouwverhoudingen, de rol van de overheid en gezagsverhoudingen. Bij gedragspatronen noemt hij politieke gedragingen, waaronder stemgedrag, en gedragingen in het culturele en vrijetijd domein. De omvang en samenstelling van een generatie verwijst naar demografische kenmerken. De generationele cultuur heeft betrekking op een eigen culturele stijl en op gemeenschappelijke herinneringen van een generatie, terwijl met generationele organisaties bedoeld wordt op informele of formele organisaties die belangen behartigen of kenmerken

representeren van een bepaalde generatie.

Volgens Becker groeiden opeenvolgende cohorten in Nederland in dermate verschillende historische omstandigheden op, dat zich in de twintigste eeuw vijf generaties gevormd hebben: de vooroorlogse (geboren tussen 1910 en 1930), de stille (geboren tussen 1930 en 1940), de protestgeneratie (geboren tussen 1940 en 1955), de verloren generatie (geboren tussen 1955 en 1970) en de pragmatische generatie (geboren na 1970).

Becker dicht de stille en protestgeneratie relatief de beste levenskansen toe. In vergelijking tot de verloren generatie mag de pragmatische generatie ook weer wat betere kansen tegemoet zien. De oriëntaties van de vooroorlogse en stille generatie lijken sterk op elkaar. Tegenover hun burgerlijk waardenpatroon staat het sterk anti-burgerlijke, libertaire waardenpatroon van de protest- en verloren generatie. Deze typeringen zijn nog vrij algemeen van aard. Becker heeft overigens wel oog voor verschillen binnen de afzonderlijke generaties, vooral als het gaat om levensloopverschillen tussen mannen en vrouwen en tussen mensen uit verschillende sociale klassen. Vooral binnen de oudere generaties zouden deze sociale ongelijkheden nog van groot belang zijn. Zo hebben veel vrouwen van de stille generatie nauwelijks deelgenomen aan het arbeidsproces. Voor hun inkomen zijn en blijven ze meestal in grote mate afhankelijk van hun echtgenoot. De sociale ongelijkheid naar sekse en klasse heeft echter volgens Becker inmiddels veel aan belang ingeboet. De verschillende sociale groepen binnen de jongere generaties hebben hierdoor gelijkere kansen gehad dan binnen de oudere generaties. De levenskansen van de jongste generaties zouden dan ook niet zozeer meer door bijvoorbeeld sociale klasse bepaald worden, maar vooral door hun geboortjaar (ofwel door generatie-effecten). Niettegenstaande deze nuanceringen over verschillen binnen generaties blijven bovenstaande typeringen volgens Becker overeind wanneer naar de generaties als geheel wordt gekeken.

Becker is nadrukkelijk schatplichtig aan Mannheim, maar wijkt ook van deze generatieclassicus af. We meldden reeds dat Mannheim het belang van generatiebesef benadrukt, ofwel de gedeelde subjectieve ervaringen van generaties, terwijl Becker objectieve kenmerken van generaties op individueel en systeemniveau beklemtoont. Daarnaast komen twee andere verschillen aan het licht. Het betreft de reikwijdte van het generatiebegrip en het al dan niet deterministische karakter van de theorie. Becker zelf stelt dat hij het generatiebegrip veel ruimer opvat dan Mannheim. Het gaat Mannheim volgens

hem “vooral om de invloed van de geest van een bepaald tijdperk (de ‘Zeitgeist’) op de waardenoriëntaties van geboortegaargangen, die op dat moment in hun formatieve periode verkeerden.

Om die reden had Mannheim bij generaties vooral oog voor verschillen in waardenoriëntaties” (Becker, 1992: 21).**[xiii]** Becker zegt zelf ook oog te hebben voor verschillen in levenslopen en gedrag patronen. Beckers redenering draagt verder ook duidelijke sporen van economisch determinisme. De economische omstandigheden tijdens de jeugd zijn allesbepalend voor iemands latere levenskansen.**[xiv]** Dit deterministische karakter van Beckers theorie is een ander punt waarop hij afwijkt van Mannheims gedachtegoed. Volgens Mannheim zijn het niet de omstandigheden op zich waarmee generatievorming voorspeld kan worden. Generatievorming vindt bij hem immers pas plaats als mensen het besef hebben van gemeenschappelijke omstandigheden en dus van een gemeenschappelijke lotsbestemming. Generatievorming kan daarom ook alleen pas achteraf vastgesteld worden.

Van den Broek en Dekker (1996) hebben kritiekpunten geïnventariseerd die ingebracht zijn tegen de twee vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan sociologische generatietheorieën. De eerste vooronderstelling is het idee van een formatieve periode waarin mensen blijvend worden beïnvloed. De tweede vooronderstelling is het idee dat er grenzen tussen geboortecohorten te trekken zijn doordat mensen in verschillende historische omstandigheden opgroeien. Bij de eerste vooronderstelling gaat het om de vraag of de formatieve periode wel zo strikt af te bakenen is: geldt altijd en overal voor iedereen dezelfde afbakening en kunnen gebeurtenissen later in de levensloop niet even goed grote effecten hebben? We komen daar in paragraaf 1.6 uitgebreider op terug. De tweede vooronderstelling gaat over scherpe grenzen tussen geboortecohorten. Deze scherpe grenzen zijn om drie redenen onwaarschijnlijk. Een eerste reden is dat historische veranderingen zich normaliter geleidelijk voltrekken.

Ten tweede leidt het feit dat er binnen een geboortecohort vroeg- en laatbloeiers kunnen zijn ertoe dat mensen binnen een cohort hun formatieve periode op verschillende tijdstippen doorlopen. Ook al zou het, ten derde, zo zijn dat er plotselinge historische veranderingen zijn en dat de formatieve periode van individuen in exact dezelfde leeftijdsfase plaatsvindt, dan blijft nog onduidelijk welke geboortecohorten wel en welke niet meer tot een bepaalde generatie te rekenen zijn.**[xv]** Ook op dit punt gaan we in paragraaf 1.6 specifieker in.

1.5 *De generatie-indeling in dit boek*

Gelet op bovengenoemde kanttekeningen hanteren we in dit boek geen scherp omschreven generatietypologie. Op basis van eerder historisch en cultuursociologisch generatieonderzoek (Righart, 1995; Kennedy, 1995; Van Doorn, 2002) maken we op dat er veel voor te zeggen is om globaal drie generaties te onderscheiden: de oorlogs-, babyboom- en keuzegeneratie. **[xvi]** We introduceren deze drie generaties hier op hoofdlijnen.

1. *Oorlogsgeneratie*

Deze generatie, geboren tussen 1910 en 1940, heeft deels de economische crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog aan den lijve ondervonden en groeide deels op in de periode van wederopbouw na de oorlog. De oudste cohorten binnen deze generatie werden in de jeugd jaren geconfronteerd met een periode van massale werkloosheid en oorlog, waardoor deze generatie zeer beperkte levenskansen had die later nauwelijks goed te maken bleken. Door de crisis- en oorlogservaring is deze generatie gericht op het veiligstellen van financiële zekerheid, heeft ze een hoog arbeidsethos, is ze afkerig van politiek extremisme en beklemtoont ze waarden als soberheid, zuinigheid en trouw aan orde en gezag. De jongere cohorten binnen deze generatie kenden hun formatieve jaren tijdens de periode van de wederopbouw na de oorlog, gevolgd door een periode van economische hoogconjunctuur in de tweede helft van de jaren vijftig. Dit cohort heeft kunnen profiteren van de grotere onderwijskansen en betrad de arbeidsmarkt op een tijdstip dat de vraag naar arbeid zeer groot was.

Hierdoor heeft dit cohort gunstiger levenskansen gehad dan hun oudere generatiegenoten, waardoor ze ook later in de levensloop beter af was. Qua gedragspatronen en waarden komen de beide cohorten vermoedelijk goeddeels overeen. Door het opgroeien tijdens de wederopbouw stonden ook voor het jongste cohort waardenoriëntaties centraal zoals hard werken, zuinigheid en trouw aan orde en gezag.

2. *Babyboomgeneratie*

De leden van deze generatie, geboren tussen 1940 en 1960, groeiden op in een periode van ongekennde welvaart, waardoor ze over relatief gunstige levenskansen beschikken. Door een radicaal ander waardenpatroon onderscheidt de babyboomgeneratie zich van de oorlogsgeneratie. Dat waardenpatroon is vooral terug te voeren op de processen van ontzuiling en secularisering. Daarnaast leidde de economische modernisering tot een roep om steeds hoger opgeleide

arbeidskrachten. De babyboomgeneratie was de eerste generatie die massaal aan het hoger onderwijs deelnam en daardoor een veel langere periode op school doorbracht. Deze verlengde schoolloopbaan betekende een uitstel van het op zich nemen van volwassen verantwoordelijkheden en bood de jeugd uit de jaren zestig een tijd van vrijheid waarin men naar hartenlust met allerlei zaken kon experimenteren. De welvaart en opkomst van de Anglo-Amerikaanse consumptiecultuur, die sterk op de jongerenmarkt was gericht, bood jongeren ook de mogelijkheden en instrumenten om te experimenteren. Deze ontwikkelingen maakten dat de babyboomgeneratie zich niet meer kon herkennen in het traditionele, burgerlijke waardenpatroon van de haar voorafgaande oorlogsgeneratie. Vandaar dat het oudere deel van deze generatie ook wel protestgeneratie worden genoemd. De protestgeneratie benadrukt waarden als zelfontplooiing, democratisering, gelijkheid van macht en inkomen, individuele vrijheid en politiek engagement.

3. Keuzegeneratie

De derde en laatste generatie die we onderscheiden is geboren na 1960 en groeide op in de jaren tachtig en negentig. Dit cohort typeren we als de keuzegeneratie. De naam ontleen we aan de waarneming dat vooral sinds de jaren tachtig van jongeren verwacht wordt dat ze hun levensloop op hun eigen manier, volgens eigen keuzes, onder eigen verantwoordelijkheid en onder zelfregie invullen. Sociologen duiden dit ook wel aan als de 'de-standaardisering van de levensloop' (Kohli, 1985) en wat later als 'de keuzebiografie' (Du Bois-Reymond, 1998). De leden van de keuzegeneratie zijn permanent verwickeld in het zelfgestuurd vormgeven van de eigen biografie, het inrichten van hun levensloop naar eigen inzichten, en het flexibel inspelen op de kansen die de omgeving biedt. Leren en leven zijn bij de keuzegeneratie onlosmakelijk met elkaar verbonden (Diepstraten, 2006). De individualisering van de levensloop, het bepalende kenmerk van de keuzegeneratie, kan gezien worden als de biografische consequentie van de voortgaande modernisering. Opvattingen en keuzes van mensen worden steeds minder bepaald door collectieve entiteiten als klasse, gender, religie, regio en de daarbij behorende instituties.

Individen en hun relaties raken losgeweekt van sociale en lokale contexten, aldus hedendaagse sociologen (Beck, et al., 1994; Giddens, 1991). Zelfreflexiviteit verschijnt als enig mogelijk antwoord: mensen kunnen (en willen) zich niet langer richten op 'voorgeschreven' groepsidentiteiten en 'collectieve'

levenslooptrajecten, maar zullen hun identiteit en levensloop actief en permanent zelf moeten vormgeven (Heelas et al., 1996; Lash, 1994). Hierbij vormen onzekerheid en risico de keerzijde van de medaille: mensen zullen keuzes moeten maken uit steeds méér, maar minder eenduidige alternatieven (Giddens, 1991); een situatie die ook gevoelens van keuzedwang en risico's van 'verkeerd kiezen' met zich meebrengt (Beck & Beck-Gernsheim, 1994). Zelfgekozen leefstijlen en persoonlijk gevormde netwerken gaan fungeren als nieuwe identiteitsbepalers, waardoor 'reembedding' in sociale structuren plaatsvindt. In een dergelijke analyse van laat-moderniteit verschijnen vooral reflexieve en risicomangementvaardigheden als nieuwe competenties. De leden van de keuzegeneratie moet zich als geen ander bekwamen in deze vaardigheden.

Het blijft echter de vraag in hoeverre we van één generatielocatie kunnen spreken, maar tegelijk is het arbitrair om zodanig scherpe grenzen te trekken om meteen van meerdere generaties te kunnen spreken. Vandaar dat we dit nader willen onderzoeken en globaal twee deelcohorten binnen de keuzegeneratie onderscheiden. De oudste cohorten (geboren tussen 1960 en 1970) groeiden op in economisch zwaar weer (jaren zeventig en deel van de jaren tachtig) met massale jeugdwerkloosheid. Deze cohorten gingen ook wel met de zwaarmoedige aanduiding 'verloren generatie' door het leven (Becker, 1997; Diepstraten et al., 1998). De jongste cohorten (geboren na 1970) zijn de eersten die opgroeien met ouders die aan de wieg van de nieuwe naoorlogse zelfontplooiingsideologie stonden en geconfronteerd worden met instituties die zich onder invloed van dit nieuwe culturele ideaal aan het wijzigen zijn, het onderwijs in het bijzonder. Het zijn ook de eerste cohorten die vanaf hun kindertijd met ICT en Internet opgroeien.

1.6 Huidige relevantie van het generatiebegrip

Nu we onze drie kerngeneraties hebben aangeduid, is het goed ook een aantal kanttekeningen bij het generatiebegrip te plaatsen. De status van het concept van generatielocatie is volgens sommige waarnemers twijfelachtig, omdat het stoelt op een eenzijdige interpretatie van het begrip 'formatieve periode'.**[xvii]** Het is de vraag of mensen niet net zozeer door (ingrijpende) gebeurtenissen eerder of later in hun leven beïnvloed worden. Hebben tal van maatschappelijke ontwikkelingen geen invloed op de gehele bevolking, waarmee eerder sprake is van periode- dan van generatie-effecten?

Zijn oorlog of werkloosheid geen gebeurtenissen die een ieder raken,

onafhankelijk van het feit of deze al dan niet tijdens de formatieve periode plaatsvinden? In de literatuur wordt echter zeer regelmatig geconstateerd dat reacties van volwassenen op veranderende omstandigheden gekleurd blijven door hun formatieve ervaringen. Schuman en Scott (1989) vinden een fraai bewijs voor het belang van de formatieve periode. Mensen blijken in hun onderzoek vooral die maatschappelijke gebeurtenissen belangrijk te vinden die tijdens hun adolescentie plaatsvonden. **[xviii]** Juist aan deze gebeurtenissen wordt een hele persoonlijke betekenis gehecht. **[xix]** Toch kan het idee van een formatieve periode op zijn minst genuanceerd worden. Het gaat bij verschillen tussen geboortecohorten “niet per se om onveranderlijke eigenschappen, maar het kan ook om een min of meer constante afstand tussen veranderende eigenschappen gaan” (Van den Broek & Dekker, 1996: 6). Ook is de vraag of jongere cohorten wel blijvend anders zijn dan oudere cohorten: als ze al anders zijn, hoort dat dan niet bij hun levensfase, een effect dat vanzelf ‘overgaat’ als ze ouder worden?

Een kanttekening van geheel andere orde gaat over de afbakening van de formatieve periode. Er is redelijke overeenstemming dat deze periode ongeveer loopt van het vijftiende tot het vijfentwintigste levensjaar. Harde en eenduidige gegevens hierover zijn er echter niet. Bovendien is de vraag of deze periode voor elk individu afzonderlijk hetzelfde is en dus dezelfde levensfase omvat. Binnen een geboortecohort kunnen immers vroegbloeiërs en laatbloeiërs zijn. In het bijzonder is het de vraag in hoeverre er in laat-moderne gedestandaardiseerde levenslopen, waarin ‘jeugd’ en ‘volwassenheid’ vervagen, nog wel een eenduidige formatieve periode afgebakend kan worden. Immers, levensloopontwerp en biografische zelfregie zijn permanente processen die zich niet tot een bepaalde periode beperken: ze strekken zich over de gehele levensloop uit. **[xx]**

Tot slot is de vraag wat een gemeenschappelijke generatielocatie nog betekent als de basis daarvan, een gemeenschappelijke historisch-culturele ruimte, door globalisering en ICT in potentie steeds groter wordt. Door de enorme ICT-gestuurde sociale, economische en culturele schaalvergroting wordt de historisch-culturele ruimte als het ware ‘ontgeografiseerd’. Globalisering en ICT maken begrenzings door tijd en plaats obsoleet. Ruimtelijke grenzen vervagen, netwerken overstijgen fysiek-culturele locaties. Wat Mannheim verstond onder een gemeenschappelijk historisch-culturele ruimte, lijkt achterhaald door de enorm opgerekte collectieve belevenishorizon en het transruimtelijke ervaringspalet die door het Internet letterlijk in beeld gebracht worden.

Ook met een duidelijke generatielocatie is echter nog geen sprake van een echte generatie. Het generatiebesef is een belangrijke notie wil er van een echte nieuwe generatie sprake zijn en vereist het kunnen reflecteren op maatschappelijke ontwikkelingen en een gevoel van collectiviteit (Corsten, 1999). De verwachting is dat individualisering van jeugd en levenslopen tot dermate verschillende ervaringen leidt of in ieder geval tot het idee 'een uniek individu' te zijn, dat een gevoel van collectiviteit op basis van gedeelde ervaringen in de jeugd als voorwaarde ontbreekt om tot generatiebesef en daarmee generatievorming te kunnen komen. Zo geredeneerd zou het generatiebesef onder jongere generaties wel eens zwak kunnen zijn. Andersom kan echter juist dit besef van individualiserende levenslopen de basis vormen voor generatie-identificatie. Niet onbelangrijk is de signalering dat dit besef vaak pas later in de levensloop kan ontstaan (Rosenthal, 2000). Het generatiebesef onder de jongere generatie kan geringer zijn, juist omdat ze nog op een beperkte tijd van hun leven terug kunnen kijken en zich zo minder uit kunnen en hoeven putten met reflecties op 'hoe het zo gekomen is'.

Tegelijk wordt individualisering opgevoerd als reden waarom generatiebesef op zichzelf mogelijk belangrijker wordt, nu categorieën als sociaal milieu en gender aan betekenis verliezen (Becker, 1997; Corsten, 1999). Dit generatiebesef kan bovendien opgeroepen worden door de talloze generatie-typeringen die in omloop zijn en via de media weerklank vinden bij een groot publiek. In de vele typeringen die alleen al voor Nederlandse jongeren in omloop zijn, keren een paar elementen steeds terug. De jongste generatie zou zich vooral kenmerken door zapedrag tussen stijlen, tussen banen, tussen hogere cultuur en popcultuur, tussen linkse en rechtse politieke thema's. Het óf-óf denken dat zo typerend zou zijn voor de babyboomgeneratie is uit, 'blending' is in. Andere terugkerende kenmerken zijn de warsheid van hiërarchie en traditionele instituties, het experimenteren met identiteit en ervaringen en het uitstellen van definitieve keuzes. Tot slot worden deze kenmerken in al deze typologieën teruggevoerd op het opgegroeid zijn in een ideologie van zelfbeschikking en het voor de uitdaging staan van overleven in een laat-moderne samenleving. Ondanks deze overeenkomsten tussen typologieën, spreken de typologieën echter niet over gelijke generatielocaties. Om maar eens een greep te doen uit de meer bekende, goed uitgewerkte en serieus bedoelde typeringen: de typologie van de 'verloren' en 'pragmatische generatie' die het levenslicht zagen in respectievelijk de jaren tussen 1955 en 1970 en na 1970 (Becker, 1997), de 'Generatie Nix' die in de periode 1960-1980 geboren

wordt (Alles begint met Nix, 1997), de door Motivaction (2002) gesignaleerde 'Dionysische Generatie' die geboren wordt in de jaren 1960-1970 en op de arbeidsmarkt kwam in de bloei van de jaren negentig en de door SMO (Van Steensel, 2000) gesignaleerde 'Internetgeneratie' die pas vanaf 1980 geboren wordt. Bovendien lijken de typologieën vooral een spraakmakende, avant-garde groep binnen de generatiesamenhang voor ogen te hebben die deze generatie een eigen gezicht geeft.

Hiermee is het concept generatie-eenheid weer in beeld. Mannheim verstond onder een generatie-eenheid een elite die nieuwe oplossingen bedacht voor nieuwe problemen en zag dit vooral voor een artistieke elite weggelegd die 'buiten de orde' zou kunnen denken. Een elite die met haar visie politiekideologisch verzet zou plegen tegen oudere generaties. De bovengenoemde typering van de keuzegeneratie bevatten dit politieke 'verzetselement' nauwelijks. De voorhoede zou eerder een leerelite zijn die experimenteert met nieuwe leer- en werkculturen als antwoord op ontwikkelingen in leven en leren in de laat-moderne samenleving (zie Du Bois-Reymond, 2000a; Diepstraten, 2006). Een leerelite die onder invloed van individualisering nu uit individuen uit verschillende sociale milieus en zowel mannen als vrouwen kan bestaan. Du Bois-Reymond (2000a; 2004a; Du Bois-Reymond et al., 2002) signaleert overeenkomsten met andere sociologische concepten als de symboolanalytici, de onafhankelijken, de nieuwe ondernemers, biografische designers of 'patchworkers'.**[xxi]** De trendsettende generatie-eenheid binnen de keuzegeneratie vertoont in dergelijke typologieën ook veel kenmerken van Florida's creatieve klasse (2002). Dit is volgens hem een geheel nieuwe groep waarin aspecten uit verschillende subculturen, hoge en lage cultuur gecombineerd worden met technologische en economische innovaties.

Wat ze onderscheidt van vroegere bohémiens en babyboomers is het 'én-én denken': ze zijn geen groep die zich vervreemd voelt van de wereld, maar willen er juist middenin staan. Ze worden niet gedreven door puur hedonisme, maar door een nieuwe werk- of beter gezegd holistische levensethiek. Ze willen niet de gevestigde orde omver werpen, maar dragen met hun eigen activiteiten vanzelf al bij aan verandering.

1.7 Conclusies

Gezien de kritiek die we naar voren brachten op operationele generatieonderscheidingen, is er weinig reden aan te nemen dat er scherp van

elkaar afgebakende generaties in Nederland bestaan. In veel recent onderzoek worden ook geen duidelijke verschillen tussen generaties aangetroffen.**[xxii]** Toch is het laatste woord over het bestaan van generaties in Nederland nog niet gezegd. Hiervoor willen wij twee redenen noemen.

De eerste reden is dat in de meeste onderzoeken alleen bepaalde onderscheidingen tussen generaties onderzocht worden. Zo onderzoeken bijvoorbeeld Van den Broek (1996) en Dekker en Ester (1995a) voornamelijk verschillen in politieke waardenoriëntaties. Het generatiebegrip veronderstelt echter onderscheid tussen generaties op een groot aantal gebieden. Het is zeer wel mogelijk dat bij bepaalde onderwerpen generaties wel degelijk van elkaar verschillen. In dit boek willen we voor een breed palet aan onderwerpen simultaan en in samenhang nagaan of generaties anders zijn in waardenoriëntaties, in levenskansen én in gedragingen. We hanteren derhalve een meer inclusieve en integrale optiek.

Een tweede reden waarom generatieonderzoek zinvol is, is dat generatietypologieën, of die nu wel of geen eenduidig empirisch fundament hebben, zowel in de wetenschap als in media, marktonderzoek en consultancy-kringen steeds weer worden opgevoerd. Mogelijk is dit toch een aanwijzing dat Nederlanders zichzelf of anderen herkennen in generatietyperingen. Het blijft dan ook interessant om na te gaan in hoeverre mensen zichzelf en anderen indelen bij een generatie, verschillen in kansen tussen generaties percipiëren en deze verschillen toeschrijven aan gemeenschappelijke jeugdervaringen. Als blijkt dat individuen zich met een generatie identificeren en als ze zelf onderscheid maken tussen generaties, dan kan dit consequenties hebben voor allerhande maatschappelijke verhoudingen, ongeacht of er nu wel of geen objectief waarneembare verschillen tussen generaties bestaan.

Hiermee komt het subjectief generatiebegrip ofwel het generatiebesef van mensen direct in beeld. Juist dit subjectieve aspect staat centraal in het oorspronkelijke generatiebegrip van Mannheim - en wij volgen hem hier doelbewust in dit boek - maar blijft vaak onderbelicht in empirisch generatieonderzoek en meer populaire generatietypologieën. Het betrekken van het subjectieve aspect van het generatiebegrip is niet alleen om bovengenoemde theoretische redenen interessant. Veel generatieonderzoek, waaronder ook dat van ons, kampt met een aantal methodologische problemen. In het derde hoofdstuk wordt onze onderzoeksopzet met bijbehorende problemen uiteengezet.

Tevens zullen wij dan aantonen waarom het opnemen van het subjectieve aspect van generatievorming ook in methodologisch opzicht van belang is.

Voordat we ingaan op deze methodologische kwesties en hoe het met het generatiebesef (Mannheims generatiesamenhang) van onze drie generaties gesteld is, kijken we in het volgende hoofdstuk eerst naar de generatielokatie van de drie generaties: wat typeerde de jeugdijaren waarin zij opgroeiden?

NOTEN

i. Zie Eksteins (1990) en Wohl (1979).

ii. Vergelijk Harmsen (1961) en Van Hessen (1964).

iii. Vergelijk Van den Broek (1996: 12-15) en Zonneveld (1985: 4-5).

iv. Vergelijk Van den Broek (1996: 14, 16) en Zonneveld (1985: 5-6).

v. Zie Van den Broek (1996: 16-22) en Schouten en Vinken (1989: 17-23) voor een nadere introductie op de generatietheorie van Mannheim.

vi. Das Zentrum der meisten Generationstheorien aber besteht darin, daß sie einer naturalistisch quantifizierbaren Rhythmik der entscheidenden Geburten (die sie zumeist durch 30 jährige Intervalle bestimmen) unvermittelt eine entsprechende Rhythmik im Geistigen parallel setzen wollen. Hierbei wird übersehen, daß das Aktivwerden der in der Generationslagerung schlummernden Potentialität von außerbiologischen und außervitalen Faktoren abhängt, und zwar in erster Reihe von der Eigenart der jeweils besonders gearteten gesellschaftlichen Dynamik. Ob alle Jahre, alle 30 Jahre, alle 100 Jahre, ob überhaupt rhythmisch ein neuer Generationsstil zustande kommt, das hängt von der auslösenden Kraft des gesellschaftlichgeistigen Prozesses ab" (Mannheim, 1928/1929: 318-319).

vii. Vergelijk ook latere generatieauteurs als Eisenstadt (1956) en Schelsky (1957) die nadrukkelijk deze factoren in beeld brengen en daarmee op de inzichten van Mannheim voortbouwen.

viii. Mannheim hanteert achtereenvolgens de termen 'Generationslagerung', 'Generationszusammenhang' en 'Generationseinheit'.

ix. Mannheim legt hier ter verduidelijking een relatie met het begrip 'Klassenlage' of "eine schicksalsmäßigverwandte Lagerung bestimmter Individuen im ökonomisch-machtmäßigem Gefüge der jeweiligen Gesellschaft" (Mannheim, 1928/1929: 171).

x. "Die Lagerung enthält nur potentielle Möglichkeiten, die zur Geltung kommen, verdrängt werden oder aber in andere sozial wirkende Kräfte eingebettet,

modifiziert zur Auswirkung kommen können" (Mannheim, 1928/1929: 309).

xi. Mannheim doelde vooral op een blijvend effect op waardenoriëntaties. Op dit idee is bijvoorbeeld ook waardenonderzoek gebaseerd, waarin cohortvervanging gezien wordt als motor achter verandering van waardenpatronen in de samenleving. De Nederlandse generatiesocioloog Becker wijst daarnaast op economische omstandigheden in de formatieve periode als bepalend voor latere levenskansen. Zie Diepstraten et al. (1998) voor een uitgebreide toelichting.

xii. Zie Becker (1990, 1992, 1997).

xiii. We gaan hier niet in op de vraag of deze interpretatie van Mannheim correct is. Mannheim neemt juist expliciet afstand van het vage catch-all begrip 'Zeitgeist' uit de romantisch-historische traditie van generatiedenken (zie Schouten & Vinken, 1989).

xiv. Het is de relatieve schaarste die ertoe leidt dat generaties zich in levenskansen onderscheiden, wat in de hele levensloop zichtbaar blijft. Verschillen in waardenoriëntaties blijven alleen maar zichtbaar als deze in de levensloop doorlopend herbevestigd worden. De waarden die in de formatieve periode zijn opgedaan, zijn voor Becker dus geen vanzelfsprekend onderdeel van discrepanties tussen generaties, terwijl levenskansen uit de formatieve periode dat wel zijn.

xv. Zo beschouwt Becker bijvoorbeeld de culturele revolutie van de jaren zestig als een belangrijke trendbreuk, die geleid heeft tot de vorming van de protestgeneratie. Deze generatie omvat de cohorten 1940-1955. Uitgaande van een formatieve periode die loopt van het vijftiende tot het vijfentwintigste levensjaar, loopt de formatieve periode van het 1940-cohort van 1955 tot 1965, terwijl het 1955-cohort haar formatieve jaren beleeft van 1970 tot 1980. Het oudste en jongste cohort van de protestgeneratie groeien dus allerminst in dezelfde periode op. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat deze cohorten uiteenlopen. Bovendien is het arbitrair waarom bijvoorbeeld het 1955-cohort nog wel tot de protest-generatie behoort, terwijl het 1956-cohort deel uit maakt van de verloren generatie.

xvi. Zie onder andere Kennedy (1995), Righart (1995), Van Doorn (2002). Ook de uitkomsten van Mijn Generatie (Diepstraten et al., 1998) spreken hiervoor. Vergelijk ook Van den Broek (1996).

xvii. Zie Van den Broek (1996); Van den Broek & Dekker (1996); Diepstraten et al (1998b; 1999a; 1999c) voor een discussie op dit punt.

xviii. Zie Ester, Vinken & Diepstraten (2002), *Reminiscences of an extreme century. Intergenerational differences in time heuristics: Dutch people's collective*

memories of the 20th century, *Time & Society* 11: 39-66.

xix. Maatschappelijke gebeurtenissen die plaatsvonden vóór of na de adolescentie worden minder belangrijk gevonden of worden minder persoonlijk ingekleurd. Deze gebeurtenissen worden alleen dan belangrijk gevonden als ze contrasteren met gebeurtenissen uit de eigen jeugdijaren of als ze een grote politieke betekenis hebben.

xx. De permanentie van deze processen komt treffend tot uiting in concepten als levenslang leren.

xxi. Voor de hand liggen daarnaast analogieën met 'excentrieke bohemiens', die ook Mannheim vooral op het oog had. Deze vormden echter een groep die primair uit mannen uit elitemilieus bestond en zich vooral in artistieke kringen ophield. Hun leefwijze - voor velen vaak beperkt tot een 'verlengde jeugdfase' - gold voor deze groep als standaardtraject en kwam dus niet zozeer uit biografische zelfbepaling voort.

xxii. Zie bijvoorbeeld Van den Broek (1996) en Dekker en Ester (1995a).

Mijn generatie, tien jaar later ~ Jeugdijaren van generaties

*Verloren is hij, want te laat
geboren voor de mei en de muziek
voor punk was hij te jong
voor house te oud, te ziek*
Serge van Duijnhoven

2.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk gaven we aan dat we in dit boek een generatie definiëren als een groep personen die in hun jeugd jaren onder dezelfde politieke, economische en sociaal-culturele omstandigheden zijn opgegroeid en hierdoor zeer waarschijnlijk vergelijkbare lotgevallen beleven.

We zagen dat de grondlegger van de generatiesociologie, Karl Mannheim, in zo'n geval spreekt van een generatielocatie. Eén van onze respondenten: "Ik behoor tot de oudste generatie, ben in de Eerste Wereldoorlog geboren, heb de crisisjaren meegemaakt en toen de Tweede Wereldoorlog, daarna de wederopbouw... Alleen de jaren zestig en begin zeventig waren voor mij florissant" (1996: man, 80 jaar, ex-bouwkundig medewerker). Generaties worden pas daadwerkelijke generaties als de leden zich bewust zijn hun jeugdervaringen met leeftijdsgenoten te delen. Mannheim spreekt in dit verband van een generatiesamenhang. Sommige respondenten voelen dat goed aan: "Ik denk dat iedere generatie zijn eigen kansen heeft, gebonden aan de tijd waarin men leeft. Bepaalde zaken zijn niet te vergelijken, omdat men in een totaal andere tijd leeft, met andere problemen, normen en waarden, maar ook met andere ontwikkelingsmogelijkheden en kansen" (1996: vrouw, 43 jaar, hoofd voorziening voor verstandelijk gehandicapten). "Ik ben voor de oorlog geboren en heb daardoor een heel andere mentaliteit dan de huidige jongeren" (1996: vrouw, 67 jaar, ex-secretaresse).

In dit hoofdstuk kijken we naar de generatielocatie van de oorlogs-, babyboom, oudste en jongste keuzegeneratie. Paragraaf 2.2 presenteert de grenzen van de generatielocaties van deze generaties. We zullen die tamelijk flexibel hanteren. In de volgende paragrafen (paragraaf 2.3 tot en met 2.6) wordt een beschrijving gegeven van de belangrijkste maatschappelijke gebeurtenissen die zich in de jeugd jaren van elk van de generaties hebben afgespeeld. We reconstrueren deze gebeurtenissen aan de hand van een drieluik: politieke ontwikkelingen, sociaal-economische ontwikkelingen en sociaal-culturele ontwikkelingen. Op deze manier proberen we de maatschappelijke context van de formatieve periode van de drie generaties systematisch in beeld te brengen. Deze reconstructie moet ons helpen om de wijze waarop onze respondenten refereren aan hun jeugd jaren en de doorwerking daarvan op hun verdere levensloop, te kunnen duiden.

Sinds ons eerste generatieonderzoek in 1996 is er veel veranderd in Nederland, zowel in politiek, economisch als in sociaal-cultureel opzicht. De ontwikkelingen

die we toen voor de jongste keuzegeneratie schetsten zetten zich in de jaren erna versterkt en in veelal gunstige zin voort. Totdat in 2001 het tij op allerlei fronten keert: de wereld is na “nine-eleven” dezelfde niet meer. Zal deze ommekeer alle generaties in gelijke mate raken, of juist voor de jongere cohorten extra betekenis krijgen? Of zijn de veranderingen wellicht zodanig dat de basis voor de vorming van een nieuwe generatie gelegd wordt? Omdat het nieuwe millennium op een veelheid van domeinen stevige veranderingen met zich meebrengt, waarvan de effecten zeker nog niet helemaal te voorspellen zijn, besteden we daar in paragraaf 2.7 apart aandacht aan.

2.2 *Formatieve periode van generaties*

In het vorige hoofdstuk hebben we de kritiekpunten bij de vooronderstellingen besproken die impliciet of expliciet ten grondslag liggen aan generatietheorieën. Een belangrijke conclusie was dat het problematisch is scherpe grenzen te trekken tussen generaties. Het is immers niet eenvoudig om vooraf uit te maken welke maatschappelijke gebeurtenissen in welke periode door welk cluster van geboortejaargangen gezamenlijk als doorslaggevend worden gezien. Uitgaande van een formatieve periode die loopt van het vijftiende tot het vijfentwintigste levensjaar, zal voor oudere cohorten binnen een generatie deze periode langer geleden zijn dan voor jongere cohorten in dezelfde generatie. Om toch een typering te kunnen geven van de formatieve jaren van een bepaalde generatie, zullen niettemin grenzen getrokken moeten worden. In het eerste hoofdstuk beredeneerden we al welke generaties en grenzen we hanteren. Op grond hiervan maken we een onderverdeling in de volgende generatielocaties met bijbehorende formatieve perioden (zie tabel 2.1). We onderscheiden drie hoofdgeneraties, met twee differentiaties binnen de jongste generatie (de keuzegeneratie).

Tabel 2.1: Geboortejaren en formatieve perioden van drie generaties in Nederland

	Gebooren	Formatieve periode
Oorlogsgeneratie	1910-1940	1933-1955
Babyboomgeneratie	1940-1960	1953-1975
Oudere keuzegeneratie	1960-1970	1973-1985
Jongere keuzegeneratie	1970-?	1983-?

Tabel 2.1: Geboortejaren en formatieve perioden van drie generaties in Nederland

In de volgende vier paragrafen houden we de perioden uit dit schema aan en schetsen we een beeld van de historische ligging (de generatielokatie van

Mannheim) van de generaties. De blik wordt gericht op de trendbreuken en de belangrijkste politieke, sociaal-economische en sociaal-culturele ontwikkelingen die zich in de jeugdijaren van de generaties hebben voltrokken.

In het kader van dit hoofdstuk kunnen we niet anders dan hiervan een eerste grofmazige schets geven. Gedetailleerdere uitwerkingen van de trendbreuken en ontwikkelingen beschrijven we in de vervolghoofdstukken die op specifieke thema's ingaan: onderwijs, arbeid, politiek, cultuur (culturele voorkeuren en waarden-oriëntaties) en de toekomst.

2.3 1935-1955: jeugdijaren van de oorlogsgeneratie

In hoofdstuk 1 hebben we op grond van eerder onderzoek duidelijk gemaakt dat mensen vóór de babyboomcohorten zich op allerlei punten duidelijk onderscheiden van cohorten na hen. We typeren deze pre-babyboomcohorten als oorlogsgeneratie. Historici zien niet zozeer de Tweede Wereldoorlog als breekpunt: zij nemen vooral vanaf de tweede helft van de jaren vijftig een echte trendbreuk waar op allerlei gebieden (Righart, 1995). Dit neemt niet weg dat zeker de oorlogsgeneratie de Tweede Wereldoorlog als zeer ingrijpend heeft ervaren. Voor velen was er sprake van traumatische ervaringen. Om hieraan recht te doen, zullen we de opmaat naar deze oorlog en de wederopbouwperiode daarna apart beschrijven.

Opmaat naar de Tweede Wereldoorlog

Door de sterke verbondenheid van Nederland met de wereldeconomie wordt ook ons land in de jaren dertig meegesleurd in de crisis na de ineenstorting van Wall Street in 1929. [i] Nederland heeft op dat moment nog een relatief grote agrarische sector, die bovendien sterk op de export is gericht. In de jaren dertig dalen de landbouwprijzen op de wereldmarkt nog sterker dan de industrieprijzen. Hierdoor wordt Nederland zwaarder getroffen dan minder agrarische landen, zoals Engeland en België.

Ondertussen houdt de regering-Colijn vast aan het principe van bezuinigen en wenst ze de munteenheid niet te devalueren. De Nederlandse gulden blijft bikkelhard en blijft daardoor erg duur voor het buitenland. De export gaat met sprongen omlaag. Er ontstaat een enorme werkloosheid. In de jaren dertig stijgt het aantal werklozen met tienduizenden per jaar tot 630.000 mensen in de winter van 1935-1936. Van de beroepsbevolking is nu één op de vier mannen werkloos. De massale werkloosheid komt hard aan, omdat er tussen de wereldoorlogen (het

Interbellum) nog geen afgerond stelsel van sociale zekerheid bestaat. Tot de Tweede Wereldoorlog zijn sociale verzekeringen alleen bedoeld voor werknemers, waarbij de premies door werkgevers en werknemers worden opgebracht. Deze sociale verzekeringen regelen dat werknemers verplicht verzekerd zijn tegen ongevallen, ziekte, invaliditeit en ouderdom. De steun aan werkloze werknemers is niet wettelijk geregeld en niet-werknemers vallen helemaal buiten alle regelingen. Voor hen rest de particuliere of lokale armenzorg. Colijn doet bovendien weinig om de werkloosheid te bestrijden. Hij gelooft dat als er maar bezuinigd wordt en de begrotingen sluitend zijn, de crisis van zelf voorbij gaat. Uiteindelijk wordt in 1936 toch de Gouden Standaard losgelaten. De gulden devalueert. Nederlandse producten worden voor het buitenland goedkoper en de export neemt weer licht toe. Er komen werkverschaffingsprojecten, waaronder de aanleg van het Amsterdamse bos. De overheid krijgt meer greep op het bedrijfsleven doordat in 1937 een wet wordt aangenomen die het mogelijk maakt collectieve arbeidsovereenkomsten (CAO's) voor een gehele bedrijfstak algemeen bindend te verklaren. De dreigende oorlog zorgt daarnaast voor een stijgende productiviteit en toenemende afzet. Aan het eind van het Interbellum is er toch een zeker economisch herstel in Nederland.

Ondanks de crisis worden er in de jaren dertig ook belangrijke investeringen in de infrastructuur gedaan. Na de totstandkoming van de Afsluitdijk in 1932, maakt men in 1937 een begin met de aanleg van de Noordoostpolder. Het wegennet breidt zich sterk uit en de aanleg van vele kanalen vergroot de vervoersmogelijkheden over water aanzienlijk.

De koopvaardijvloot groeit gestaag en wordt door de motorisering steeds sneller. Nederland heeft in 1938 de snelste koopvaardijvloot ter wereld. De deelname aan het algemeen vormend onderwijs laat in de jaren dertig een versnelde groei zien. De deelname aan het beroepsonderwijs vertraagt echter in deze periode; vermoedelijk als gevolg van de crisis. Het Interbellum staat bekend als de periode van de Tweede Industriële Revolutie die gekenmerkt wordt door de invoering van elektriciteit als krachtbron en het ontstaan van onderzoekslaboratoria bij grote bedrijven ('research and development'). In de jaren dertig zetten deze ontwikkelingen zich door. Het bedrijfsleven hecht belang aan concentratie, internationalisatie en marktbeheersing en in het economisch bestel wordt de rol van de overheid sterker. Hoewel crisis de jaren dertig typeert, wordt in die jaren de basis voor de economische politiek en economische opleving na de oorlog

gelegd. De Nederlandse politiek is tijdens deze periode in de ijzeren greep van de verzuiling. De maatschappij is opgedeeld in bevolkingsgroepen die op basis van hun levensbeschouwing verenigd zijn in allerlei eigen organisaties (Dekker & Ester, 1993; Kruijt, 1959; Thurlings, 1978).**[ii]**

Elke levensbeschouwing of zuil heeft een eigen politieke partij, eigen scholen, een eigen vakbond, jeugdbeweging en pers. Er zijn drie grote zuilen: de katholieke, de protestants-christelijke en de socialistische. Door deze opdeling worden uiteindelijk ook de neutrale organisaties, tegen wil en dank, veroordeeld tot een vierde zuil. In de jaren dertig hebben de drie grote confessionele partijen, de Rooms-Katholieke StaatsPartij (RKSP), de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) de absolute meerderheid in de Tweede Kamer. Ze vormen samen de opeenvolgende regeringen onder leiding van ARP-voorman Colijn. In hun strijd tegen socialisme en liberalisme treden de confessionelen als eenheid op, hoewel ook hun onderlinge tegenstellingen groot zijn. Om het land voor antireligieuze tendensen te behoeden worden onderlinge tegenstellingen toegedekt. Dit wordt wel de pacificatiepolitiek genoemd (Daalder, 1964; Lijphart, 1968). De politiek in de jaren dertig laat zich ook het best omschrijven als het sluiten van 'gentlemen's agreements' achter gesloten deuren. Op den duur kan dit de onderlinge tegenstellingen tussen de confessionelen toch niet verbloemen. Vooral de katholieken en protestanten worden steeds meer elkaars tegenpolen. Afwijzing van een regeringscombinatie met socialisten en/of liberalen houdt de confessionelen nog wel even bijeen.

In de jaren dertig komt de spanning tussen katholieken en protestanten vooral tot uitdrukking in de onenigheid tussen de RKSP en de ARP over het te voeren economische beleid in crisistijd. Zoals gezegd, voelt de ARP'er Colijn weinig voor een sterk overheidsingrijpen ter bestrijding van werkloosheid. De RKSP staat meer en meer een actieve economische politiek voor. De economische crisis noopt echter tot blijvende samenwerking. Ze maakt bovendien een nog bredere samenwerking noodzakelijk. In 1933 kunnen ook de liberalen deelnemen aan het kabinet. In 1937 gaan de confessionelen weer alleen verder. Pas in 1939 trekt de RKSP de consequenties uit haar bezwaren tegen de economische politiek van de kabinetten Colijn. De coalitie wordt beëindigd. Zomer 1939 wordt onder leiding van jonkheer De Geer een brede coalitie samengesteld waaraan voor het eerst ook de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) kan deelnemen. Na het uitbreken van de oorlog, vertrekt deze regering op 13 mei 1940 naar Engeland.

De confessionele zuilen hebben niet alleen onderling te kampen met spanningen, ook binnen de zuilen zijn er meningsverschillen en conflicten. Bij de katholieken staat de spanning tussen werkgevers- en werknemersbelangen voorop en bij de protestantse zuil staan godsdienstige tegenstellingen centraal. Toch kan men de rijen gesloten houden. Een nog sterk standsbewustzijn, waarbij de confessionelen de maatschappelijke hiërarchie opvatten als een door God gewilde orde, zorgt er voor dat de bevolking het politieke bedrijf aan de elite overlaat. De politieke top slaagt er in hun aanhang er voor te behoeden met mensen van de andere zuilen om te gaan waardoor samenwerking aan de onderkant van de zuilen wordt voorkomen.

Het politieke bedrijf is in de jaren dertig toch niet zonder kritiek gebleven. Er is een onderstroom die een nieuwe nationale orde bepleit waarin samenwerking in plaats van verdeeldheid centraal staat. Deze ideeën worden het sterkst tot uitdrukking gebracht door extreem-rechts. In de jaren dertig groeit de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van Mussert gestaag. Vanaf 1935 radicaliseert de NSB tot een echte nazipartij, wat ze met een daling van haar aanhang moet bekopen. In dit opzicht lijkt de harmonieuze organisatie van de Nederlandse samenleving haar vruchten af te werpen. Vele Nederlanders blijken wars van radicalisme en keren zich massaal af van een partij, die ze eerst nog het voordeel van de twijfel gunden. Velen blijven in Colijn de sterke man zien die de economische malaise op kan lossen. De NSB raakt in een verder isolement door de bestrijding vanuit de zuilenorganisaties.

De verzuiling dringt ook diep door in het *sociale en culturele* leven en beheerst in de jaren dertig vrijwel het gehele maatschappelijke terrein. Nederlanders leven in vrijwel alle opzichten binnen een eigen zuil: men gaat samen naar school, is lid van dezelfde vakbond, lid van dezelfde verenigingen, gaat samen op vakantie, luistert naar de eigen radiozender en leest de eigen krant. Netwerken binnen de zuil zijn sterk. Jongeren brengen hun vrijetijd door in zuilair georganiseerde en door volwassenen geleide jeugdbewegingen. Een romantisch verlangen 'terug-naar-de-natuur' is een belangrijk kenmerk van deze bewegingen. Men trekt samen de natuur in om bij het kampvuur al zingend gewichtige levenskwesies aan de orde te stellen en uiteraard om te dromen van de glorieuze toekomsten die in het verschiet liggen (Harmsen, 1961; Schoondergang, 1971). Vooral bij de katholieken is de zuil sterk. De protestants-christelijke zuil is minder hecht, mede door de interne godsdienstige tegenstellingen tussen bijvoorbeeld

gereformeerden en hervormden. De socialisten zijn ook meer en meer een echte zuil gaan vormen, maar zij sluiten zich vooral af van de confessionele zuilen en houden zich minder afzijdig van de algemeen neutrale zuil. Vele socialisten zijn voor het onderwijs aangewezen op openbare scholen en ook in de vrijetijd worden regelmatig neutrale organisaties bezocht.

Al met al wordt het sociaal-culturele klimaat van de jaren dertig door historici getypeerd als conservatief. Dit heeft de formatieve periode van de oorlogsgeneratie sterk beïnvloed. Eerbied voor het gezag en instandhouding van de bestaande orde zijn breed aangehangen deugden. De socialisten bepleiten wel een nieuwe maatschappelijke orde, maar ook binnen hun zuil is trouw aan het gezag en naleving van een traditionele moraal geboden. De maatschappij is nog sterk standsgebonden georganiseerd. Dit komt onder meer tot uitdrukking in de organisatie van het voortgezet onderwijs, waarbij voor elke stand een eigen schooltype is opgericht. Naamgevingen als de ambachtsschool en de hogere burgerschool zijn veelzeggend. Het conservatisme van de Nederlandse samenleving is ook zichtbaar in de strikte seksuele moraal en de gezinspolitiek. **[iii]**

De confessionele zuilen proberen betaalde arbeid door gehuwde vrouwen te ontmoedigen. Werk buitenshuis wordt gezien als schadelijk voor de gezondheid van de vrouw en men is bang voor verwaarlozing van het gezin. De vrouw moet niet alleen de kinderen, maar ook de man thuis (lees: uit de kroeg) weten te houden. Het werken van vrouwen in fabrieken ziet men tevens als bedreiging van de zedelijkheid. Onder meer vanwege de krappe arbeidsmarkt en lage lonen verzet ook de vakbeweging zich tegen vrouwenarbeid. Het streven is een minimumloon voor een arbeider te realiseren dat voldoende is om het hele gezin te onderhouden. Hiermee doet het kostwinnersprincipe zijn intrede. Al in 1924 komt er een wettelijke ontslagregeling voor gehuwde ambtenaressen en onderwijzeressen en deze regeling wordt in de crisisjaren verder aangescherpt. Ook met de sociale woningbouw heeft de overheid een instrument voor gezinspolitiek in handen. Er zijn woningopzichteressen en voorschriften voor de inrichting van de woningen. **[iv]**

Verder moet ook het belang van het onderwijs niet vergeten worden. De Leerplichtwet betekent een inbreuk op het ouderlijke gezag, waarmee de school een belangrijke disciplinerende invloed op de leefwijze van gezinnen heeft gekregen. De 'rust' wordt ruw verstoord, wanneer op 10 mei 1940 het Duitse

leger het neutrale Nederland aanvalt.**[v]**

Er is hevige verontwaardiging, de regering vertrekt naar Londen, Rotterdam brandt, maar al gauw gaat het dagelijkse leven weer zijn oude gangetje. De bevolking probeert zich aan de nieuwe situatie aan te passen, waarbij men de bezetter zoveel mogelijk probeert te ontwijken. Deze houding is begrijpelijk tegen de achtergrond van de maatschappelijke constellatie in de jaren dertig. Moeilijke problemen en ingewikkelde situaties depolitiseren is een wezenlijk kenmerk van de Nederlandse politieke cultuur.

De bezetter zorgt voor een gelijkschakeling van het openbare leven, politieke partijen worden opgeheven, het verzuilde verenigingsleven wordt afgebroken of ondergebracht bij de nieuwe eenheidsorganisaties, de Kultuurkamer gaat het culturele leven dirigeren en de pers komt in dienst te staan van de bezetter. In organisatorische zin is er dus sprake van een afbraak van de verzuilde structuur en een nazificering van de samenleving. De nieuwe organisaties lopen echter leeg en de bezetter weet de bevolking niet achter zijn ideeën te krijgen. Achter de officiële façade blijven de zuilen voortbestaan. Wel hebben de zuilen frequenter onderling contact en zo ontstaan er meer en meer ideeën voor een totale vernieuwing van de Nederlandse samenleving na de oorlog (de doorbraakgedachte). In eerste instantie keren echter na de oorlog de oude verhoudingen terug, zij het in wat gewijzigde vorm.

Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog is op een groot aantal gebieden sprake van continuïteit. Anderzijds is de oorlog in de persoonlijke beleving van de mensen wel degelijk een breuk te noemen. Ondanks alle continuïteit vinden er ingrijpende en schokkende veranderingen plaats. De bezetter treedt eerst vrij mild op, daarna worden maatregelen steeds harder en de bezetting in alle opzichten steeds voelbaarder. Zeker toen Duitse militaire successen minder werden en Duitsland steeds meer producten en mankracht nodig had om de oorlogseconomie draaiende te houden. De reactie van de bevolking op de bezetter wijzigt zich dan ook in de loop van de oorlog. Na de februaristaking in 1941 wordt begonnen met een grootschalige deportatie van joden. Illegale organisaties nemen in omvang toe. Vanaf 1943 wordt duidelijk dat Duitsland in grote problemen verkeert. De economische exploitatie van Nederland wordt totaal. Verplichte tewerkstelling in Duitsland lijkt voor elke volwassen jonge man onontkoombaar.

Het verzet neemt nu hand over hand toe. Vanaf de herfst van 1944 is sprake van

een totale ontregeling van het leven. Het zuiden van Nederland is frontgebied, terwijl het noorden geconfronteerd wordt met hongersnood en met roof en terreur door de bezetter. Bij de bevrijding op 5 mei 1945 blijft Nederland in een algehele chaos achter. Dit beeld heeft menig lid van de oorlogsgeneratie scherp op het netvlies.

De naoorlogse wederopbouwperiode Op economisch gebied vinden belangrijke ontwikkelingen plaats; ontwikkelingen waarvoor al voor de oorlog de basis werd gelegd. Nederland is na de Tweede Wereldoorlog een zwaar getroffen land. **[vi]**

Het productieapparaat is tot meer dan de helft teruggebracht. **[vii]** Vele huizen en infrastructurele voorzieningen zijn vernietigd of beschadigd. Er is een groot tekort aan levensmiddelen, textiel en andere basisvoorzieningen. Een krachtig overheidsingrijpen is na de oorlog onvermijdelijk. De in 1947 aangeboden Marshallhulp verschaft Nederland de nodige deviezen en maakt het voeren van een actieve economische politiek mogelijk. Deze politiek is gericht op industrialisatie en export en hierdoor moet de bevolking nog lang na de oorlog de zo vurig gewenste consumptiegoederen ontberen. Tot 1948 worden voedsel en andere basisvoorzieningen nog gedistribueerd, terwijl sommige artikelen, zoals koffie, nog tot 1952 op de bon blijven.

De bevolking moet niet alleen door een gebrek aan aanbod van elementaire goederen de broekriem nog een tijdje aanhalen, ook haar inkomen laat niet veel bestedingsvrijheid toe. Een centraal instrument van de economische politiek is de geleide loon- en prijspolitiek. De lonen en daarmee de arbeidskosten worden bewust laag gehouden om grootschalige industrialisatie mogelijk te maken en Nederland een gunstige concurrentiepositie op de exportmarkt te bezorgen. Om in deze tijden van schaarste inflatie te voorkomen, richt het prijsbeleid zich op het voorkomen van prijsstijgingen, onder meer door het voorschrijven van maximumprijzen. De monetaire politiek is een ander belangrijk instrument. De geldzuivering van Lieftinck, die de potentiële inflatie moet voorkomen, en de Marshallhulp leggen de basis voor een monetair evenwicht. Ook worden organisaties opgericht die de overheid moeten bijstaan in haar economische politiek. De Stichting van de Arbeid, waaraan werkgevers en werknemers deelnemen, wordt het hoogste adviesorgaan over het loonbeleid. De regering moet de Sociaal-Economische Raad (SER) verplicht om advies vragen over sociaal-economische maatregelen. Op basis van de macroeconomische voorspellingen van het Centraal Plan Bureau (CPB) zet de regering de

economische koers uit. De Nederlandsche Bank krijgt het monetaire beleid als advies- en beleidstaak.

Al in 1950 breekt in Nederland een periode aan van evenwichtige economische groei. Toch wijzigt de overheid haar economische politiek niet wezenlijk. Industrialisatie en export blijven centrale doelstellingen. De overheid kiest wel bewust voor een regionaal gespreide industrialisatie.

Dit leidt tot ontsluiting van het platteland. Eens besloten gemeenschappen worden opengebrouwen en de leefwereld van vele Nederlanders wordt sterk vergroot. Dit laatste is uiteraard niet alleen het gevolg van overheidsingrijpen. Zo zorgen economische groei en de enorme bevolkingsaanwas na de oorlog (de babyboom) voor een sterke stijging van de vraag naar consumptiegoederen. Met de economische ontwikkeling neemt de vraag naar goed opgeleide arbeidskrachten toe en wordt de expansie van het onderwijs mogelijk. Vooral de belangstelling voor verschillende vormen van technisch onderwijs is groot. De opzet van een stelsel van sociale verzekeringen wordt nu krachtig ter hand genomen. In 1947 komt Drees met zijn Noodwet Ouderdomsvoorzieningen, waarna in 1949 de Werkloosheidswet (WW) en in 1952 de Pensioen- en Spaarfondsenwet worden aangenomen.

Op *politiek* gebied zijn de veranderingen niet zo spectaculair. Het idee om het zuilensysteem te vervangen door een nieuwe orde (de doorbraakgedachte zoals uitgedragen door de in de oorlog voorbereide Nederlandse Volks Beweging, afgekort de NVB) zet niet door.**[viii]** Politicologen als Daalder (1964) en Lijphart (1968) beschouwen de jaren vijftig als hoogtepunt van de pacificatiepolitiek. De oude partijen zien weinig in grote veranderingen. Het zuilenbestel blijkt nog ijzersterk. De eerdere bevrijding van het zuiden van Nederland heeft hieraan bijgedragen. Daar keren katholieke organisaties terug en krijgt de tot Katholieke Volks Partij (KVP) omgevormde RKSP al gauw de touwtjes weer in handen. Dit bemoeilijkt de doorbraak op voorhand. Ook de ARP en CHU komen terug, terwijl de SDAP samen met de NVB en kleinere progressieve partijen opgaat in de nieuwe Partij van de Arbeid (PvdA). Bij de eerste naoorlogse verkiezingen in 1946 behalen de confessionele partijen veel zetels. De ARP houdt vast aan haar vooroorlogse sociaal-economische opvattingen en dus ziet de KVP in deze partij geen coalitiekandidaat. Bovendien bestaat de angst dat de PvdA als oppositiepartij zal radicaliseren en in 1946 komt dan ook het eerste rooms-rode kabinet tot stand. Deze coalitie, vanaf 1948 onder leiding van de PvdA'er

'Vadertje' Drees, houdt stand tot 1958.

Tussen de coalitiepartners bestaan echter grote meningsverschillen over het te voeren sociaal-economische beleid. De PvdA wenst de invoering van een door de overheid geleide planeconomie, terwijl de KVP werkgevers en werknemers samen hun eigen belangen wil laten behartigen in zogenaamde product- en bedrijfsschappen. Beide partijen slagen er niet in hun ideeën te verwezenlijken. Anticommunisme, de onafhankelijkheidsstrijd in Nederlands-Indië en de wederopbouw houden de partijen vooralsnog bijeen. De onenigheid tussen PvdA en KVP wordt echter steeds groter. In 1954 doen de katholieken er een schepje bovenop. In dat jaar verschijnt het befaamde mandement van de Nederlandse bisschoppen waarin rooms-katholieken het lidmaatschap van organisaties van onkerkelijke stromingen als liberalisme en socialisme zo goed als verboden wordt.

De welvaart wakkert nieuwe verlangens aan. Dit komt tot uitdrukking op *sociaal-cultureel* gebied. Continuïteit is er voor zover het de strikte seksuele moraal en de gevoerde gezinspolitiek betreft. **[ix]**

Kort na de oorlog staat deze politiek in het teken van de angst voor zedenverwilderding. Er is een substantiële toename van geslachtsziekten, buitenechtelijke geboorten en echtscheidingen. Het motto wordt 'gezinsherstel is volksherstel'. Binnen alle zuilen is het gezin de hoeksteen van de samenleving. Gesteund door opvoedingsdeskundigen als Spock en Bowlby is men sterk gekant tegen het buitenshuis werken van moeders met jonge kinderen. De sociale wetgeving en de inkomens- en belastingpolitiek worden gebaseerd op het kostwinnersmodel en vormen het belangrijkste instrument in de gezinspolitiek, naast instrumenten als de gezinsverzorging, bureaus voor levens- en gezinsmoeilijkheden, gezinssoorten en internaten.

Toch zijn er ook veranderingen waarneembaar op het terrein van gezin, huwelijk en seksualiteit (Ribberink, 1989). In 1947 wordt de 'vaderlijke macht' vervangen door 'ouderlijke macht'. De juridische positie van de vrouw wordt in 1956 beduidend verbeterd door de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de vrouw. Het ledental van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) stijgt gestaag, al wordt het ledenblad nog wel in een blanco envelop thuis bezorgd. Binnen de protestants-christelijke zuil zien we liberaliseringstendensen. Zo wordt anticonceptie bespreekbaar. Vanaf midden jaren vijftig neemt het aantal buitenechtelijke geboorten en gedwongen huwelijken toe, terwijl de

huwelijksvruchtbaarheid afneemt. **[x]** De veranderingen op dit terrein gaan samen met grote veranderingen in het dagelijkse leefpatroon. De economische groei en technologische veranderingen leiden tot wijzigingen in de beroepsstructuur en de steden en voorsteden groeien als kool. De standenmaatschappij erodeert in hoog tempo. Vermindering van kansenongelijkheid en een meer rechtvaardige inkomensverdeling worden in de jaren vijftig zichtbaar.

Tegelijk stijgen de consumptieve bestedingen van het gemiddelde gezin in Nederland na 1952 met grote sprongen (Stuurman, 1984: 7). Nieuwe consumptie- en communicatiemogelijkheden en de snel groeiende deelname aan onderwijs vergroten de leefwereld. De eerste officiële televisieuitzending in 1951 zal later een ware culturele revolutie blijken, niet in de laatste plaats omdat er een blik op een andere dan de eigen zuil geboden wordt. De verzuilde organisatiestructuur is in de jaren vijftig nog steeds uitgebreid, maar op sociaal-cultureel niveau is sprake van een beginnende ontzuiling. In de maatschappelijke instellingen komen nieuwe, vaak sociaal-wetenschappelijk geschoolde elites op belangrijke posten en zij brengen nieuwe ideeën met zich mee. De ontkerkelijking neemt toe, vooral onder de hervormde bevolking. De zuilen beginnen van binnenuit uitgehold te raken (Stuurman, 1984). Dit wordt vooral zichtbaar bij de jeugd van de jaren vijftig. Er is steeds minder animo voor deelname aan georganiseerde jeugdbewegingen, waarin volwassenen de toon bepalen en waarin socialisatie van waarden van de eigen zuil het belangrijkste doel is. De jeugd zoekt meer en meer haar eigen weg (Van Hessen, 1964). Nederland is hier duidelijk nog niet aan gewend, getuige de alarmerende titel van een overheidsrapport uit 1952: *De maatschappelijke verwildering der jeugd*. Beleid gericht op de vorming van de jeugd wordt een nieuw onderdeel van de Nederlandse overheidszorg. Het is op dit terrein dat de ideeën van de nieuwe intellectuele elite doordringen. Deze ideeën worden vervat in een pleidooi voor een moderne pedagogiek die de opvoedingsideologie van de zuilen overstijgt en gericht is op het opvoeden van jongeren tot verantwoordelijke volwassenen die zelfstandig hun eigen leven kunnen inrichten (Dieleman, 1990).

In de jaren vijftig maakt een sterk Anglo-Amerikaans geïnspireerde consumptiecultuur opgang. Deze cultuur brengt nieuwe consumptiegoederen en activiteiten in beeld en is in niet onbelangrijke mate gericht op jongeren (Van Elteren, 1994). De komst van rock-'n-roll markeert een definitieve doorbraak. Rock-'n-roll en de bijbehorende kleding- en gedragscodes zijn voor veel jongeren

nieuwe culturele richtsnoeren. Het lidmaatschap van georganiseerde jeugdbewegingen wordt ingeruild voor identificaties met stijlgroepen die doordrenkt zijn met Amerikaanse symbolen. De nozems, grotendeels werkende jongeren uit de arbeidersklasse, vormen met hun voorkeur voor rock-'n-roll, vetkuiven en brommers de eerste echte stijlgroep in ons land (Righart, 1995; Schouten & Vinken, 1989). De Vrij Nederland-journalist Jan Vrijman heeft in 1955 deze groep in de media geïntroduceerd. De nozems, ook wel vetkuiven, rockers of dijkers genoemd, krijgen al gauw een tegenhanger: de artistiekelingen, ook wel mods of pleiners genoemd. Artistiekelingen zijn jonge studenten en aspirant-kunstenaars uit burgerlijke milieus, hebben een voorkeur voor jazzmuziek en ontlenen hun stijlkenmerken vooral aan de Franse existentialistische beweging. Volgens sommigen geven beide groepen met hun stijlkenmerken blijk van verzet tegen de heersende leefstijl en moraal van de oudere generaties (Righart, 1995: 161). Vast staat dat beide groepen, maar vooral de nozems, frequent onderwerp zijn van cultuurpessimistische beschouwingen van oudere generaties. Kernzin in deze beschouwingen is 'de morele verloedering van de jeugd'. De relletjes die in 1956 ontstaan rondom jazzconcerten en na de film 'Rock around the Clock' met Bill Haley geven deze beschouwingen extra accent. Het zijn deze groepen die de weg plaveien voor nieuwe groepen en bewegingen die in de babyboomgeneratie geducht van zich zullen doen spreken.

2.4 1955-1975: jeugdijaren van de babyboomgeneratie

De welvaart en culturele veranderingen van de jaren zestig worden over het algemeen beschouwd als de belangrijkste trendbreuken die de formatieve periode van de babyboomers typeren. Vooral de woelige jaren rond 1968 zijn dan in beeld. De culturele revolutie verwijst naar een roep om medezeggenschap in het onderwijs en het arbeidsbestel, naar emancipatie van de vrouw en zorg om het milieu en de eigen gezondheid die zich onder andere uit in de opmars van vegetarisme en macro-biologische producten. Veel jongeren uit de babyboomgeneratie hadden van begin af aan een duidelijk eigen stijl, die vooral zichtbaar was in alternatieve kleding- en haarstijlen, in popmuziek als muzikale en in pop-art als visuele kunstuiting.

Vele historici benadrukken dat de culturele veranderingen in de jaren zestig niet zozeer als een revolutie gezien moeten worden, maar veeleer als de uitkomst van een geleidelijk proces dat zich al tijdens de oorlog en zeker in de jaren vijftig aftekende. De historicus Righart (1995: 70-73) onderscheidt aan het einde van de

jaren vijftig twee Nederlanden. Op het eerste gezicht is sprake van een traditioneel, stabiel en sterk verzuimd land. Hierachter ligt echter een ander land. De politiek lijkt nog vrijwel onbeweeglijk. Op economisch gebied hebben echter drastische wijzigingen plaatsgevonden die het aanzicht van Nederland navenant hebben veranderd. Op *sociaal-cultureel* gebied zijn allerlei liberaliseringstendensen waarneembaar. Hierboven hebben we gezien dat een aparte jeugdcultuur met eigen symbolen en stijlvoorkeuren al in de jaren vijftig ontstaat.

De Anglo-Amerikaanse inbedding van de jeugd- en consumptiecultuur zet zich in de formatieve jaren van de babyboomgeneratie versterkt door. Een vanuit dit oogpunt historische mijlpaal is de opening van de eerste Nederlandse McDonald's in 1971. Nieuw is echter het verzet van de jeugd tegen de materialistische consumptiecultuur. De in welvaart opgegroeide generatie kan niet begrijpen dat de oudere generaties tevreden zijn met de zo moeizaam opgebouwde welvaart. Welvaart is volgens hen nog geen welzijn en men verzet zich tegen allerlei gevolgen van de welvaartsmaatschappij, zoals de milieuvervuiling, de urbanisatie, de bureaucratisering.

Uit de jeugdcultuur van de artistieke kringen aan het eind van de jaren vijftig ontwikkelt zich de Provo-beweging. In eerste instantie een anarchistische groep die zich door middel van ludieke acties afzet tegen de heersende leefstijl en normen. Onder leiding van Roel van Duijn en onder invloed van het harde optreden van het politieke establishment raakt ze steeds meer gepolitiseerd (Righart, 1995: 263).

Hoewel verzet tegen de consumptiecultuur en materialisme in het algemeen gezien wordt als kenmerk van de jeugdcultuur van de babyboomers - daarom ook wel protestgeneratie genoemd - verbindt slechts een heel klein deel van deze generatie daar consequenties aan. De jongeren die zich terugtrekken uit de op eigen gewin gerichte welvaartsmaatschappij om in soberheid en 'love and peace' in autarkische communes te leven, waar uiteraard biologisch-dynamisch of vegetarisch gegeten wordt, vormen niet meer dan een zeer beperkte groep binnen deze generatie. Deze gebruiken en kenmerken worden geassocieerd met een andere stijlgroep binnen de protestgeneratie: hippie of flower power.

De seksuele moraal bleek ook al aan het eind van de jaren vijftig losser te worden. Seksualiteit wordt een alledaags gespreksonderwerp, de introductie van de pil

maakt de loskoppeling van seksualiteit en voortplanting definitief en ongehuwd samenwonen komt vaker en vaker voor. Vrouwen worden zich bewust van hun achtergestelde positie. Het in 1967 verschenen artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Kool-Smit en de in 1970 gestarte actiegroep 'Dolle Mina' luiden het begin van een tweede feministische golf in. Van grote invloed op deze culturele veranderingen is dat een groot aantal leden van de nieuwe generatie posities weet te verwerven binnen de media.**[xi]** Hiermee hebben ze een uitstekend middel in handen om de publieke opinie te beïnvloeden. Vooral de VARA en de eens protestante omroep VPRO mogen graag verwarring zaaien met programma's als 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer' en een naaktoptreden van Phil Bloom in het programma 'Hoepla' in 1967.

Een belangrijk verschil met de jaren vijftig is dat de culturele vernieuwingen verder gaan dan nieuwe omgangsvormen en leefstijlkenmerken. De jonge verlangens krijgen een politieke vertaling. De eerst vooral sociaalcultureel gerichte jeugdcultuur raakt gepolitiseerd en dat betekent onder andere dat jongeren zich actief gaan bemoeien met de wereld van de volwassen generaties (Righart, 1995: 30). Een deel van de protestgeneratie, vooral studenten, ontwikkelt een politieke tegencultuur (zie ook Abma, 1990). Deze groep zet zich niet zozeer af tegen de materialistische consumptiecultuur, zoals een ander klein deel van haar generatie.

Noch wensen ze, zoals jongeren in de jaren vijftig, alleen maar onafhankelijkheid van volwassenen en meer vrijheid om te doen, te dragen, te lezen en te luisteren naar wat ze zelf willen. Ze wensen meer en wel niet minder dan een verandering van de maatschappelijke orde. De machtsverhoudingen tussen man-vrouw, ouder-kind, docent-student en werkgever-werknemer moeten om. Democratisering en gelijkheid worden belangrijke doelen. Doelen die gelegitimeerd worden vanuit radicaal-linkse politieke ideologieën en die vertaald worden in politieke acties ('aksies'). De rellen bij de huwelijksplechtigheid van Beatrix en Claus in 1966, de oprichting van D66 (toen nog D'66), de bezetting van het Maagdenhuis, de omdoping van de bezette Tilburgse Katholieke Hogeschool tot Karl Marx Universiteit in 1969 en de massale demonstraties in 1971 tegen de verhoging van het collegegeld van tweehonderd naar duizend gulden zijn hiervan spraakmakende voorbeelden. De in 1970 ingevoerde Wet op de Universitaire Bestuurshervorming (WUB), die de inspraak van studenten regelt, wijst erop dat de protestgeneratie bij heeft gedragen aan politieke veranderingen tijdens haar

eigen formatieve jaren.

Tijdens deze formatieve jaren vinden er tal van andere politieke veranderingen plaats.[xii] Zo loopt al in 1958 de rooms-rode samenwerking ten einde, een voorbode, naar later blijkt, van wat nog komen gaat. De voltooiing van de wederopbouw neemt de noodzaak tot samenwerking weg. De protestgeneratie heeft deze veranderingen niet zelf voortgebracht. De Amerikaans-Nederlandse historicus James C. Kennedy (1995) betoogt zelfs dat het juist de toenmalige elites zijn die de revolutionaire kracht in de jaren zestig vertegenwoordigen. Zij zijn het die al zeer vroeg in de jaren zestig met hun taalgebruik blijk geven in 'het moderne' te geloven en die feitelijk zonder slag of stoot (zeker als dit tegen allerhande gewelddadigheden in bijvoorbeeld de Verenigde Staten wordt afgezet) afscheid nemen van eens vanzelfsprekende machtsposities en traditionele waarden. Kennedy ziet niet alleen een meegaande elite, maar zelfs een elite in de voortrekkersrol. Hij vindt nauwelijks polarisaties, evenmin generatieconflicten, wel veel generatiemythen.

[xiii]

Het lijkt er toch op dat de protesten van jongeren tegen de consumptiemaatschappij, tegen de traditioneel-autoritaire samenleving, tegen het regentendom een structurele bijdrage aan de veranderingen hebben geleverd. Sinds de jaren vijftig werd er al wel gewerkt aan democratisering en vermindering van sociale ongelijkheid, maar sinds het eind van de jaren zestig ging het allemaal wel erg snel. De invoering van het progressieve belastingstelsel en de invoering van de Mammoetwet in 1968, die vooral tot doel heeft de toegang tot het onderwijs voor alle sociale lagen te bevorderen, zijn bijvoorbeeld belangrijke ijkpunten, net als de eerder genoemde WUB.

Net als 1958 is ook 1967 een belangrijk keerpunt in de partijpolitieke verhoudingen (Bosmans, 1988b). In de jaren zestig domineert de KVP de opeenvolgende regeringen waarin tot 1965 ook de liberalen meedoen. De PvdA is niet meer, zoals in de jaren vijftig, een vanzelfsprekende partner. Het economisch herstel maakt een einde aan de noodzaak tot samenwerking. De polarisatie van de verhoudingen tussen beide partijen bereikt een hoogtepunt wanneer de KVP-fractie, onder leiding van Schmelzer, in de fameuze nacht van 14 oktober 1966 het kabinet Cals-Vondeling ten val brengt. Dit is de parlementaire geschiedenis ingegaan als de 'Nacht van Schmelzer'. De PvdA keert zich af van de KVP en gaat samenwerken met twee nieuwe partijen, met D66 en de in 1968 van de KVP

afgesplitste PPR.

Het doel is te komen tot een progressief kabinet. Bij de verkiezingen van 1967 verliezen de drie grote confessionele partijen hun absolute meerderheid. De KVP moet fors inleveren en ook de PvdA zakt in, terwijl nieuwe partijen als D66 en de Boerenpartij relatief veel zetels behalen. De verkiezingsuitslag van 1967 toont de definitieve breuk in het verzuilde politieke bestel. De kiezers laten zich door de zuilen niet meer de wet voorschrijven.[xiv] De belangrijkste oorzaken voor het politieke keerpunt liggen echter buiten het politieke bestel. Cruciaal zijn de ontwikkelingen binnen de katholieke kerk. Door de uitkomsten van het Tweede Vaticaans Concilie ontstaat ruimte voor eigen interpretatie en verantwoordelijkheid voor katholieken. Vele katholieken verlaten de kerk en gaan ook binnen deze kerk meer en meer hun eigen gang. Door de verbreiding van het hoger onderwijs dringen steeds meer leken door in de katholieke intelligentsia, waardoor de traditionele macht van deze elitaire bovenlaag uitgehold raakt. Ook de invloed van de televisie, die in de jaren zestig in steeds meer huiskamers te vinden is, moet niet onderschat worden. De televisie maakt het makkelijker informatie te verkrijgen van verschillende zuilen, waardoor relativering van en reflectie op de ideeën van de eigen zuil bevorderd worden. De uitzending van de visies, gedragingen en geluiden van de jongste generatie draagt verder bij aan de ontzuiling. Ook de live-registratie van onlusten en van de genoemde 'Nacht van Schmelzer' hebben de opinies van de bevolking over de Nederlandse politiek danig beroerd. Zoals we al aangaven, is daarnaast het verzet van de protestgeneratie één van de oorzaken van de politieke omwenteling. Het verzet van deze jongeren wordt niet alleen zichtbaar door buitenparlementaire acties en de oprichting van nieuwe politieke partijen, maar ook doordat jongeren binnen de bestaande partijen hun eisen kenbaar maken. Binnen de PvdA vormen jongeren de pressiegroep Nieuw Links, die in 1966 haar eisen presenteert in het programma 'Tien over rood'. Men vraagt om nivellering van inkomens, meer medezeggenschap van werknemers, het afwijzen van samenwerking met liberalen en confessionelen en de omvorming van de PvdA tot progressieve actiepartij.[xv]

Ook de KVP en ARP krijgen problemen met hun jongeren, die van mening zijn dat confessionele partijen het armoedeprobleem hoog in het vaandel moeten hebben staan en daartoe met socialisten in plaats van liberalen moeten samenwerken. De partijleiding heeft echter andere zorgen. Zij vreest voor het failliet van de confessionele partijen en daarom wordt de christen-democratische samenwerking

belangrijker gevonden dan samenwerking met links. Bij de verkiezingen in 1971 en 1972 verliezen de confessionelen echter opnieuw fors, terwijl links de aanhang ziet groeien. Uiteindelijk komt in 1973 het roemruchte (maar eenmalige) kabinet Den Uyl tot stand, dat spreiding van kennis, inkomen en macht als belangrijk uitgangspunt heeft.

De sociaal-culturele en politieke veranderingen kunnen voor een deel ook teruggevoerd worden op de *sociaal-economische* ontwikkelingen tijdens de jaren zestig.[xvi] De economische groei zet door. Mede door de invloed van de technologische ontwikkeling leidt dit tot schaalvergroting en perfectionering van de productie in de industrie en landbouw. De vervoersector breidt zich enorm uit. Weg-, lucht- en containervervoer zijn niet meer weg te denken uit de Nederlandse economie. Stijgend energieverbruik is het logische gevolg. De exploitatie van het Groningse aardgas maakt dat er wat dit betreft nauwelijks problemen ervaren worden. De chemische en metaalindustrie en de aardolieraffinaderijen zijn de snelst groeiende bedrijfstakken en verdringen de voedings- en textielindustrie van hun aloude dominante plaats in het Nederlandse productiepakket.

De welvaart stijgt en zo ook het aantal beschikbare arbeidsplaatsen. In sommige sectoren zijn zelfs tekorten en de eerste groepen gastarbeiders, om te beginnen uit de mediterrane landen, worden naar Nederland gehaald. Het harmoniemodel, dat eens de arbeidsverhoudingen kenmerkte, wordt eind jaren vijftig aangetast. De eis om loonsverhogingen blijft in de bloeiende economie niet uit. De vakbeweging krijgt meer ruimte om hardere eisen te gaan stellen. Loonsverhoging en arbeidstijdverkorting zijn de eerste successen.[xvii] Het leefpatroon van de Nederlander begint zich drastisch te wijzigen. Het sociale zekerheidsstelsel wordt sterk uitgebreid. De opzet van het sociale zekerheidsstelsel bereikt een belangrijk markeringspunt in 1957 met de aanneming van de Algemene Ouderdomswet (AOW) en in 1959 met de Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW). Bedroegen in 1950 de uitgaven voor sociale verzekeringen nog 5,3 % van het netto nationaal inkomen, in 1960 is dat opgelopen tot 9,1%. Hierna komen in 1962 de Algemene Kinderbijslag Wet (AKW), in 1965 de Algemene Bijstandswet (ABW) en in 1966 de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) tot stand. Het jaar 1970 betekent een keerpunt in de arbeidsverhoudingen. Vanaf die tijd is er sprake van vrije loonvorming (centrale afspraken over loon-prijsverhoudingen worden losgelaten), waardoor de vakbeweging meer als partij optreedt. Dit proces gaat gepaard met

een verdere professionalisering en radicalisering van de bonden. Ook gaan ze zich steeds meer op immateriële belangenbehartiging richten, zoals humanisering van de arbeid en medezeggenschap. Symbool voor deze strijd staat de bezetting van de met sluiting bedreigde Enka in Breda in 1972, de eerste bedrijfsbezetting van Nederland.

Deze ontwikkelingen maken de welvaartsstaat compleet. De arbeidsduurverkorting leidt tot meer vrijetijd en de vrijetijd gaat in de beleving van mensen een steeds centralere plaats innemen. De loonstijgingen en de sociale zekerheidswetgeving vergroten de bestedingsruimte van Nederlanders. Voor het eerst kunnen grote groepen van de bevolking zich de aanschaf van luxe-artikelen als een televisie, een wasmachine en andere elektrische apparaten permitteren en steeds meer gezinnen kopen een luxe wagen. Op de vrije zaterdag boodschappen doen in een verder gelegen supermarkt die nieuwe, kant-en-klare en 'exotische' producten aanbiedt, raakt in zwang, terwijl het zondagse autoritje een belangrijke vrijetijdsbesteding wordt. Meer en meer gezinnen worden in de zomervakantie op de Nederlandse stranden gesignaleerd; de eerste vrijbuiters zelfs in buitenlandse oorden. Begin jaren zeventig zijn het vooral deze verworvenheden, meer dan democratisering, inspraak of andere mooie immateriële opbrengsten van de protestgeneratie, die de leefwereld van grote groepen Nederlanders een ander aanzicht geven.

Hoewel de bomen tot in de hemel lijken te groeien, zijn eind jaren zestig al de tekenen zichtbaar van minder gunstige economische ontwikkelingen. De rijksuitgaven en vooral de uitgaven voor sociale zekerheid nemen toe. De loongolven hebben inflatie tot gevolg. De eerst goedkope Nederlandse exportproducten worden nu relatief duur en de concurrentie met producten uit de lagelonenlanden wordt ernstig bemoeilijkt. De lonen stijgen sneller dan de arbeidsproductiviteit en bedrijven gaan steeds meer mensen vervangen door machines. De wereldmarkt ontwikkelt zich ongunstig en dat is funest voor een internationaal georiënteerde, open economie als de Nederlandse. Vertraging van de economische groei en inzakken van de werkgelegenheid blijven niet uit. Alle onderhuidse problemen van de Nederlandse economie komen met de oliecrisis in 1973 aan het licht. Zo krijgt ook de protestgeneratie op het eind van haar formatieve periode te maken met economische teruggang. In deze weinig florissante omstandigheden mag de volgende generatie opgroeien.

2.5 1975-1985: jeugdijaren van de oudste keuzegeneratie

De *economische* recessie slaat in 1974 om in een depressie die tot ongeveer 1984 duurt.[xviii] Hoge lonen, prijsinflatie, het achterblijven van onze export, een sterke stijging van de energieprijzen en grote collectieve uitgaven eisen hun tol. In 1975 neemt de werkgelegenheid drastisch af. Hierna is sprake van een stabilisatie, die echter primair veroorzaakt wordt doordat het aandeel van de publieke sector in de totale werkgelegenheid toeneemt.

Werkloosheid, vergrijzing en groei van het aantal arbeidsongeschikten doen het aandeel economisch niet-actieven in dezelfde periode toenemen van 32% tot maar liefst 60% van de beroepsbevolking. Na de tweede oliecrisis in 1979 stijgt de werkloosheid opnieuw. In 1980 zijn er 1,25 miljoen werklozen, bijstandsgerechtigden, zieken en arbeidsongeschikten. Vooral onder schoolverlaters is de werkloosheid relatief zeer hoog. Gezien deze zeer slechte economische start werd dit oudste cohort onder deze nieuwe keuzegeneratie ook wel bekend onder de naam 'verloren generatie' (Becker, 1997). De reactie van de regering Van Agt beperkt zich tot 'aanpassen aan de gewijzigde omstandigheden'. Het sociaal-economisch beleidsplan Bestek '81 stelt een vermindering van de collectieve uitgaven en loonmatiging centraal ten gunste van lastenverlichting voor de marktsector. De vakbonden verzetten zich hevig tegen het gevoerde loon- en prijsbeleid.

Het aantal stakingen en prikacties neemt toe. Uiteindelijk is men bereid loonmatiging te accepteren, indien daarvoor in ruil arbeidstijdverkorting en medezeggenschap worden gegeven. De in 1979 tot stand gekomen 'Wet op de ondernemingsraden' wordt echter als niet meer dan een doekje voor het bloeden ontvangen. In 1982 is de recessie op het hoogtepunt. Door de werkloosheid, maar ook door een toename van het aantal arbeidsongeschikten en aow'ers neemt het aantal uitkeringsjaren in de periode 1970-1985 flink toe. Hierdoor, maar ook doordat men tot 1980 zorgt voor verbetering van de uitkeringshoogte, lopen de uitgaven van de sociale zekerheid aanzienlijk op. Van 1980 tot 1985 poogt men de lasten te stabiliseren door het voeren van een zogenaamd prijsbeleid: ontkoppeling van uitkeringshoogte aan minimumloon en verlaging van de uitkeringspercentages (SCP, 1996: 149-151).

Begin jaren tachtig wordt duidelijk dat bezuinigen niet voldoende is. De marktsector moet versterkt én omgevormd worden.[xix] Herstructurering wordt een belangrijk beleidsdoel. De industriector zou zich moeten gaan concentreren op diversificatie van producten, op vernieuwing van het productieproces en op

technisch hoogwaardige producten, zoals die niet door de technologisch achtergebleven lagelonenlanden vervaardigd kunnen worden. De energiecrisis en de wens tot loonkostenmatiging dragen bij aan snelle ontwikkelingen in de micro-elektronicasector. Automatiseringsprocessen zijn het gevolg en die leiden tot veranderingen in de werkzaamheden van mensen. In deze tijd doen de eerste homecomputers hun intrede.

De recessie draagt er bovendien aan bij dat de oudere keuzegeneratie massaal de toetreding tot de arbeidsmarkt uit wil of moet stellen. Het is deze generatie die haar opleiding zolang mogelijk probeert te rekken dan wel meerdere opleidingen op elkaar stapelt. Zij heeft daar ook nog de mogelijkheden voor gehad, totdat vanaf midden jaren tachtig de overheid probeert de verblijfsduur in het hoger onderwijs op allerlei manieren te beperken.

De economische problemen laten ook de *politieke* verhoudingen niet ongemoeid.**[xx]** Vanaf de oliecrisis staat het politieke debat grotendeels in het teken van discussies over de omvang van loonmatiging en overheidsbezuinigingen. Het kabinet Den Uyl probeert zolang mogelijk bezuinigingen uit te stellen. De economische problemen zorgen voor permanente onrust in het kabinet en leiden er toe dat men niet toekomt aan de beloofde maatschappij hervormingen.

Uiteindelijk is het toch niet de economische malaise, maar één van die hervormingspunten (de grondpolitiek) waar het kabinet over struikelt. Duidelijk wordt dat van de linkse samenwerking weinig meer verwacht kan worden. De PPR kiest een onafhankelijke opstelling evenals D66, dat zich presenteert als 'redelijk alternatief'. De confessionelen, inmiddels gefedereerd tot het Christen-Democratisch Appel (CDA), versterken hun samenwerking en zien hun aanhang weer toenemen. Bij de verkiezingen van 1977 boeken het CDA onder leiding van Van Agt en de VVD onder leiding van Wiegel winst, maar geheel onverwacht blijkt de PvdA als de grote overwinnaar uit de bus te komen. Het enorme onderlinge wantrouwen maakt een coalitie tussen CDA en PvdA onmogelijk en Nederland krijgt weer een centrumrechtse (CDA-VVD) regering.

Door inzet van het beleidsplan Bestek '81 verwacht men de economische recessie om te buigen, maar ook voor deze coalitie blijken de economische problemen te groot. De PvdA weigert in haar oppositionele rol elke medewerking aan kabinetsbesluiten. De drie grote partijen moeten hun gekrakeel bij de

verkiezingen in 1981 met fors stemmenverlies bekopen. Vooral de PvdA krijgt een klap. Het nieuwe CDA-PvdA-D66-kabinet houdt slechts kort stand, opnieuw vanwege onenigheid over het te voeren economisch beleid. Het CDA bekeert zich nu geheel tot een monetaristisch beleid: het terugdringen van het financieringstekort wordt het belangrijkste doel. In 1982 mag Lubbers een nieuwe CDA-VVD coalitie gaan aanvoeren. Dit kabinet weerspiegelt de overgang naar een neo-liberale politiek, waarin terugtrekking van de overheid en herstel van de marktsector centraal staan. Een driesporenbeleid wordt uitgezet: terugdringen van het financieringstekort, herstel van de marktsector en herverdeling van arbeid om de werkloosheid te bestrijden (Koole & Therborn, 1987: 25). Een koers die eigenlijk nooit meer verlaten zal worden. Het no-nonsensetijdperk breekt aan. Lubbers schroomt niet de mensen te vragen de broekriem verder aan te halen. Op allerlei terreinen wordt ingrijpend bezuinigd. Ook het onderwijs, lang gekoesterd als motor van de economie, moet er aan geloven.

Noot 21 ontbreekt

De verkiezingen sinds 1977 maken overduidelijk dat de kiezer zich niet meer op grond van een bepaalde levensovertuiging onvoorwaardelijk aan een partij laat binden en meer belang hecht aan het gedrag van politieke partijen. De kiezers laten zich niet meer als stemvee naar de stemhokjes leiden. Buitenparlementaire actie als een politiek middel, dat eind jaren zestig door de protestgeneratie ontdekt leek te zijn, past schijnbaar het best bij de oudere keuzegeneratie; nogal tegenstrijdig aan haar imago als Generatie Nix.[xxii] Nog nooit is er zoveel gedemonstreerd als in de beginjaren tachtig. Het verzet tegen kernenergie en kruisraketten mondt uit in massale demonstratieve optochten. Allerlei belangen- en actiegroepen doen van zich spreken. Het milieu en mensenrechten zijn thema's die zich meer en meer op de voorgrond dringen. Nieuw is dat leden van verschillende generaties en personen vanuit verschillende politieke stromingen elkaar vinden. Begin jaren tachtig zijn er ook de massale studentenprotesten tegen bezuinigingen op het onderwijs, protesten waarbij de nieuwe generatie voorop loopt. Ook is deze generatie ruim vertegenwoordigd bij de krakersrellen, waarbij het rood-zwart van anarchistische groeperingen, die zich presenteren als 'de autonomen', evenals de zogenaamde Palestijnensjaal tot symbool van een deel van deze generatie wordt.

Het maatschappelijk engagement lijkt zich op het eerste gezicht vooral politiek en juist niet zozeer in *sociaal-culturele* symbolen en stijlen te uiten. In de tweede

helpt van de jaren zeventig beleeft de discomuziek hoogtijdagen. John Travolta zorgt als hoofdrolspeler in de film 'Saturday Night Fever' voor een ongekend kassucces. De alternatieve, liefst tweedehands kleding van de protestgeneratie wordt ingeruild voor strakke, snelle glamourpakjes.

De popsterren doen geen directe oproep tot politiek protest meer. 'Pluk de dag, geen zorgen voor morgen' wordt het motto. De volwassen geworden babyboomgeneratie kan er niet veel meer van maken, dan dat de jeugd massaal de werkelijkheid ontvlucht. Behalve hun voorkeur voor discomuziek, vormen discoliefhebbers echter geen opvallende stijlgroep. Veel opvallender zijn 'de kakkers', die met hun nette kleding en hun gerichtheid op carrière een weerspiegeling lijken van de nieuwe no-nonsensetijd. Her en der duiken 'yuppies' (young urban professionals) op, een distinctieve leefstijlgroep binnen de generatie van de baby boomers die een sterke, maar wel subtiele nadruk legt op bezit, geld, luxe, op ongebreideld en exotisch materialisme en nieuw conservatisme.[**xxiii**] Een deel van de jeugd geeft overduidelijk blijk van haar afkeer van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. Haar engagement uit zich op een geheel andere wijze dan bij de jeugd van de protestgeneratie. Het optimisme van de jongeren in de jaren zestig, die in welvaart waren opgegroeid en grote idealen koesterden, maakt plaats voor pessimisme en ongeloof maatschappelijke idealen te verwezenlijken. 'No future' is hun slogan, zwart hun kleur en punk hun favoriete muziek (voor de mild-somberen is er overigens de New Wave). Alleen de 'alternatievelingen' lijken de jeugdculturele hippiestijl van eind jaren zestig en begin jaren zeventig voort te zetten (Janssen, 1994: 234). Misschien nog belangrijker dan hun politiek en symbolisch verzet, zijn - ironisch genoeg - juist uit deze geëngageerde groepen wegbereiders voor een nieuw soort economie voortgekomen. Geconfronteerd met een potdichte arbeidsmarkt en commercialisering op steeds meer gebieden, richten ze hun eigen kraakcafés, -drukkerijen, -fietsbedrijfjes, -bioscopen op. Vaak als stichting om het non-profit beginsel en hun ideële motieven tot uitdrukking te brengen. Het zijn deze groepen die later hun engagement, hun - vaak goede - scholing en creativiteit aan commercieel bedrijfsmatig ondernemen weten te verbinden. Naast, en later soms ook in verbondenheid met de yuppies, komt een nieuwe creatieve klasse op die in de jaren negentig de kansen van een nieuwe en opbloeiende economie zal weten te benutten (Florida, 2002).

Afgezien van deze stijlwisselingen, is er op sociaal-cultureel gebied in veel

opzichten sprake van continuïteit. De liberaliseringstendens dringt in de jaren zeventig door bij het grote publiek. De oudere keuzegeneratie krijgt voortaan wereldoriëntatie en seksuele voorlichting op de basisschool, kijkt naar Pippi Langkous en de Stratenmakeropzeeshow en is met Stuif-es-in getuige van de voorlopers van de latere Idols-programma's. Democratiseringsprocessen zetten in de tweede helft van de jaren zeventig pas goed door, ook op nieuwe terreinen als de gezondheidszorg en gezinsrelaties.

De emancipatie van de vrouw wordt in de formatieve jaren van de verloren generatie, zowel in de maatschappij als in de politiek, serieus aangepakt. Het jaar 1975 wordt door de Verenigde Naties uitgeroepen tot het 'Jaar van de Vrouw'. Een belangrijke gebeurtenis in Nederland is de wet op gelijke beloning van mannen en vrouwen in datzelfde jaar. In 1977 wordt een staatssecretariaat voor Emancipatiezaken ingesteld (Bussemaker, 1987). Sociologen zien een toenemend aantal onderhandelings-huishoudingen en een afnemend aantal bevelshuishoudingen (De Swaan, 1982).

De naam keuzegeneratie verwijst onder andere naar de 'meerkeuzebiografie' die haar leden wordt toegedicht (Du Bois-Reymond & De Jong-Gierveld, 1993). Kenmerken oudere generaties zich door een standaardbiografie, met relatief vaste en voorgegeven overgangstrajecten van jeugd naar volwassenheid, jongere generaties echter experimenteren volop met deze trajecten. De overgang van jeugd naar volwassenheid verloopt veel minder volgens een uniform patroon, maar is een 'open project' geworden, gebaseerd op persoonlijke keuze en autonomie (Diepstraten, 2006).

Dergelijke maatschappelijke ontwikkelingen maken de discussie over individualisering onontkomelijk. Tijdens de eerste kabinetten Lubbers richt de discussie zich vooral op de herziening van het sociale zekerheidsstelsel en de status van 'andere samenlevingsvormen'. Gestreefd wordt naar een formele gelijkstelling van andere samenlevingsvormen met gehuwden. Het gezin blijft echter het referentiekader (Bussemaker, 1987).

Met het aantreden van het no-nonsensekabinet Lubbers lijkt het sociaalcultureel klimaat zich tegelijk ook enigszins te wijzigen. De nieuw verworven culturele vrijheden gaan niet verloren, maar zeker ten aanzien van ongelijkheidsvraagstukken wordt de toon zakelijker en nuchterder. [xxiv] De vele sociale verzorgingsarrangementen worden niet meer gezien in het kader van

rechtvaardigheid en vermindering van ongelijkheid, maar als arrangementen die leiden tot vervreemding, afstomping en demotivering om het eigen lot in handen te nemen (Fortuyn, 1987). Voor het eerst zijn weer geluiden te horen over een verandering van de sociale structuur van de samenleving. Steeds meer mensen zijn langdurig afhankelijk van een uitkering, waarvan bovendien een groot deel is aangewezen op een uitkering op bijstandsniveau. Daar komt nog bij dat het kabinet Lubbers stevig op de uitkeringen bezuinigt. Niet zozeer het soort werk, maar het wel of niet hebben van werk lijkt bepalend te worden voor iemands sociale positie. Begrippen als 'tweedeling van de samenleving' en 'echte minima' zijn de nieuwe strijdkreten (D'Ancona & Beumer, 1987; SCP, 1984). Het is het jongste cohort binnen de keuzegeneratie die tijdens haar formatieve periode deze no-nonsensetoon ten volle ondervindt.

2.6 1985 en later: jeugdijaren van de jongste keuzegeneratie

De periode vanaf 1985 toont een voorzichtige opleving van de economie. In de tweede helft van de jaren tachtig groeit het aantal banen met meer dan 800.000. In de tweede helft van 1992 treedt een lichte recessie in, maar de jaren daarna trekt de economie weer aan. Het jaar 1997 is een economisch topjaar. De loonmatiging en toename van deeltijdwerk zijn hiervoor mede-verantwoordelijk. Toch blijft de werkloosheid op een relatief hoog niveau. Dit komt doordat de beroepsbevolking sterk groeit en dat hangt samen met de snelle stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Tussen 1987 en 1994 bestaat de groei van de beroepsbevolking voor tweederde uit vrouwen. De samenstelling van de werkloze beroepsbevolking is tijdens de formatieve periode van de jongste keuzegeneratie aanzienlijk veranderd. Allochtonen, laaggeschoolden, vrouwen en jongeren zijn oververtegenwoordigd.

De relatieve werkloosheidskans is voor alle sociale groepen wat gelijk geworden.[xxv] Ook in de sociale zekerheid zijn belangrijke veranderingen waarneembaar. Vanaf 1985 vertoont het relatieve aantal uitkeringsjaren een stabiel patroon en nemen de relatieve sociale zekerheidsuitgaven niet meer toe. Het aantal langdurig werklozen, maar ook het grote aantal arbeidsongeschikten zijn in de jaren negentig een bron van grote zorg.

De economische opgang sinds 1994 wordt voor een belangrijk deel ook ingegeven door de doorbraak in de informatie- en communicatie-technologie (ICT), die nu op grote schaal toegepast gaat worden en het werk van grote groepen mensen aanzienlijk verandert. Het vertrouwen in de als paddenstoelen uit de grond

schietende computer- en vooral Internetbedrijven brengt de economie in een stroomversnelling. De zogenaamde 'creatieve sector' groeit als kool en hoewel vooral leden van de oudere keuzegeneratie hier massaal in lijken te springen, profiteert juist ook de jongere keuzegeneratie van het gunstige klimaat. Als ze al niet uit de schoolbanken geplukt worden, worden ze met steeds ludiekere acties en cadeaus tot het werknemerschap verleid. Tegelijk biedt de nog niet geïnstitutionaliseerde Internetsector kansen aan - niet zelden zeer jonge mensen die technologisch voorop lopen. Werken in de nieuwe sector wordt door velen gevoeld als een groot avontuur, een gevoel deel te nemen aan iets groots en geschiedenis te maken als onderdeel van je werk (Marcus, 2004). Vooral het feit dat het startende bedrijven zijn met een heel open, creatieve en niet-hierarchische cultuur maakt ze voor de (eerst vooral oudere) keuzegeneratie tot een aantrekkelijke en welkome niche op de arbeidsmarkt. Engagement, creativiteit en commercie gaan hand in hand en Silicon Valley wordt hiervoor het symbool: "Wij wilden de wereld op zijn grondvesten doen schudden... Ik vertelde hem over de piratenvlag die op het dak van Apple wapperde terwijl de Macintosh werd ontwikkeld" (Bronson, 2000: 285).

De al maar stijgende beurskoersen maken dat de no-nonsens toon omslaat in een jubelstemming. Het lijkt wel alsof iedereen miljonair kan worden. Miljonair zijn is geen vies woord meer, integendeel, een doel dat steeds meer jongeren zich op zeer korte termijn voor ogen willen houden. Hoewel dat voor de meesten geen waarheid wordt, maken bovenstaande economische ontwikkelingen dat jongeren al jong gewend raken aan 'veel zakgeld, veel bijverdiensten en veel uitgeven'. Bovendien raakt nivellering uit, belonen naar prestatie in (De Beer, 2004).

Terwijl veel oudere keuzegeneratielieden zichzelf in de nieuwe technologie bekwamen of hooguit op de universiteit hun eerste 'programmeren in Basic'-lessen krijgen, is dat voor de jongere cohorten anders. Zij krijgen vanaf jonge leeftijd al te maken met de computer op school en de toenemende nadruk die gelegd gaat worden op het aanleren van vaardigheden die nodig zijn voor zelfstandige informatieverwerking. De invoering van de Tweede Fase in 1998 introduceert voor havo- en vwo-leerlingen het zogenaamde Studiehuis. Doel is meer zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van de leerlingen voor hun eigen studie bevorderen en meer manieren waarop leerlingen kunnen leren: zelfstandig of in groepjes werken in het computerlokaal wordt een breed verspreid fenomeen. Tegelijk is de Tweede Fase in 2000 ook de aanleiding voor de grootste

demonstratie tijdens de hieronder nog te bespreken Paarse kabinetten.

De jongere keuzegeneratie wordt ook met andere veranderingen in het onderwijs geconfronteerd. Enerzijds wordt gepoogd het onderwijsaanbod beter af te stemmen op het arbeidsaanbod, onder andere door het soort leerwegen en vakkenpakketten duidelijker te structureren en in te perken. Anderzijds probeert de overheid de expansie aan de bovenkant van het onderwijsgebouw te begrenzen door het inkorten van de studieduur in het hoger onderwijs en bezuinigingen op de studiefinanciering. De studiebeurzen worden verlaagd, het recht op studiefinanciering gaat gelden voor een beperktere groep studenten en wordt sinds 1994 afhankelijk gemaakt van behaalde prestaties (SCP, 1996).

De economische jubeljaren vallen goeddeels samen met de zogenaamde Paarse kabinetten in de tweede helft van de jaren negentig. Voor het zover is heeft de politiek nog heel wat werk te verzetten. In 1986 treedt het CDAVVD-kabinet Lubbers II aan.**[xxvi]**

Bij de Tweede Kamerverkiezingen wint het CDA buiten verwachting veel stemmen, ook onder jongeren. Hoewel de VVD verliest, wordt de CDA-VVD coalitie toch voortgezet. Terugdringing van het financieringstekort blijft centraal staan, onder andere door grote bezuinigingen op het onderwijs (Deetman) en het welzijnswerk (Brinkman). Gedurende de kabinetsperiode moet 700 miljoen gulden bezuinigd worden op onderwijs. Massale protesten van studenten, maar ook van besturenorganisaties, ouderorganisaties en vakorganisaties zijn het gevolg. Nog nooit ondervond een onderwijsminister zulke massale protesten als Deetman. Ook wordt gepoogd door privatisering en decentralisering de rol van de centrale overheid terug te dringen. Daarnaast blijft de bestrijding van de werkloosheid één van de belangrijkste thema's.**[xxvii]**

Al in 1988 wordt duidelijk, dat het niet soepel loopt binnen de coalitie. De VVD pleit voor verdere bezuinigingen en een lastenverlichting voor hogere inkomens, terwijl het CDA een meer sociale koers probeert te varen om tegemoet te komen aan de bezwaren van steeds bredere groepen tegen de blijvende bezuinigingen. Vlak voor de zomer van 1989 komt het kabinet ten val. De VVD zegt het vertrouwen in het kabinet op, omdat ze zich niet kan vinden in de financiële dekking van het Nationaal Milieu Beleidsplan. Nog voor de motie van VVD-fractievoorzitter Voorhoeve - waarin het kabinet gevraagd wordt af te zien van afschaffing van het reiskostenforfait en de voorgestelde verhoging van de

dieselaccijns te beperken - in stemming komt, trekt premier Lubbers de conclusie dat er een onoverbrugbaar conflict is. De verkiezingen in de herfst van 1989 leiden tot de vorming van de regering Lubbers III, waarbij dit keer de PvdA bij het CDA mag aanschuiven. Terugdringing van het financieringstekort en bestrijding van de werkloosheid blijven de belangrijkste thema's, al zijn er wel accentverschuivingen. Er wordt meer nadruk gelegd op sociaal beleid.

De koppeling van lonen, ambtenarensalarissen en uitkeringen en 'sociale vernieuwing' worden de stokpaardjes van de PvdA. Het CDA poogt zich voor alle profileren op vraagstukken rond normen en waarden. Bestrijding van de criminaliteit wordt een terugkerend thema. Onder aanvoering van de CDA-fractieleider Brinkman en de CDA-minister van Justitie Hirsch Ballin wordt gehamerd op herstel van sociale controle en het aankweken van normbesef, met name bij jongeren. De WAO-kwestie leidt tot grote spanningen binnen het kabinet en binnen de PvdA zelf. Brinkmans eis hard in te grijpen in de toegang tot en de duur van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen stuit op massaal verzet. Uiteindelijk slaagt men er in een compromis te bereiken.

Als een soort prelude op de komst van economisch betere tijden, treedt het gevoel van 'alles wordt mooier' deels ook al begin jaren negentig in. De tijd van strijdende grote ideologieën lijkt voorbij. Niet in de laatste plaats door het einde van de Koude Oorlog: de val van De Muur in 1989, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991, de ontspannen en zelfs hilarische ontmoeting tussen de Russische president Jeltsin en de Amerikaanse president Clinton. Het wereldtoneel lijkt zich op te maken voor een grote verbroedering en wereldvrede. Ook de vrijlating van Nelson Mandela en afschaffing van apartheid in Zuid-Afrika, de Oslo-akkoorden die een weg naar vrede tussen Israël en de Palestijnen uitstippelen, de terugdringing van Irak uit Koeweit en de groeiende politieke en economische samenwerking in Europa lijken tekenen aan de wand.

Mede deze 'nieuwe tijden'-stemming lijkt de gemoederen doen openstaan voor nooit eerder gedroomde politieke bondgenootschappen. Het voorstel van Brinkman om de AOW de komende jaren te bevriezen, leidt er toe dat ouderen zich massaal van het CDA afwenden en hun toevlucht zoeken bij de ouderenpartijen AOV en Unie 55+. Het grote verlies van het CDA en de grote winst van D66 bij de verkiezingen van 1994 maakt voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog ook daadwerkelijk een coalitie zonder confessionelen mogelijk. Met het eerste kabinet Kok (1994-1998), waarvan de PvdA, de VVD en D66 deel

uitmaken, doet het eerste zogenaamde paarse kabinet zijn intrede. Tot een drastische koerswijziging komt het echter niet. Er is sprake van een voortzetting van het sociaaleconomisch beleid maar er worden wel iets andere klemtonen gelegd: marktwerking (VVD) in ruil voor sociale zekerheid (PvdA). De overheid krijgt weer een actievare taak bij het scheppen van werkgelegenheid ('werk, werk, en nog eens werk'). De nadruk komt te liggen op het creëren van additioneel werk. Naast de al bestaande banenpool voor zeer langdurig werklozen en de Jeugdwerkgarantiewet voor schoolverlaters, komen er zogenaamde Melkert-banen voor langdurig werklozen. Ook flexibilisering en de combinatie van zorg en arbeid worden belangrijke aandachtspunten (SCP, 1996: 127). Daarnaast vinden ingrijpende wijzigingen van het sociale zekerheidsstelsel plaats.[xxviii] Veel besproken maatregelen in dit kader zijn de aanscherping van de eisen voor het recht op een arbeidsongeschiktheids-, werkloosheids-, bijstands- en weduwen- en wezenuitkering.

In 1995 schudt Kok sociaaldemocratische dogma's over andere de rol van de staat als ideologische veren van zich af. De 'derde weg' tussen marktwerking en solidariteit en het Nederlandse poldermodel worden tot voorbeeld voor buitenlandse leiders als Blair, Clinton en Schröder'. [xxix] Moeilijke kwesties als de Betuwelijn, de verzelfstandiging van de Nederlandse Spoorwegen, de reorganisatie van het Openbaar Ministerie (vooral na de IRT-enquête), de deelname aan de VN-vredesoperatie in Bosnië, het optreden van Dutchbat bij de val van Srebrenica en de steeds grotere toestroom van asielzoekers lijken vooralsnog het goede imago van Kok en de zijnen niet te schaden.

In 1998 wint de PvdA samen met VVD en GroenLinks de verkiezingen. De ouderenpartijen, die vanwege de vergrijzing een gouden toekomst voorspeld kregen, verdwijnen na onderlinge ruzie en splitsingen van het toneel. De bloeiende economie heeft inmiddels tot krapte op de arbeidsmarkt geleid. Tekorten in de zorg en het onderwijs dienen zich aan. Financieel dient echter de ene na de andere meevaller zich aan. Minister van Financiën Zalm wil de meevallers het liefst gebruiken voor de aflossing van de staatsschuld, maar zeker de PvdA zint ook op overheidsinvesteringen.

Speerpunten zijn het versterken van sociale cohesie, verbetering van de kwaliteit van de overheid en veiligheid van de woonomgeving. D66 probeert zich vooral te profileren door in te zetten op hervormingen van het politieke stelsel. In 1999 ziet zij echter haar kroonjuweel, het correctief referendum, stranden tijdens de

zogenaamde Nacht van Wiegel in de Eerste Kamer. Het kabinet dient zijn ontslag in, maar wordt verzocht de breuk te lijmen. Dat lukt als ze een akkoord bereiken over een tijdelijk raadgevend referendum. In 2001 weet Kok een nieuwe crisis te overwinnen als na een felle discussie en een typisch Nederlands compromis (afwezigheid van vader Zorreguita) toegestemd wordt in het huwelijk tussen Kroonprins Willem Alexander en Máxima. Uiteindelijk biedt het kabinet in 2002 toch zelf ontslag aan naar aanleiding van het rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) over het optreden van Dutchbat in Srebrenica in 1995.

Ook het sociaal-culturele klimaat zal vooral onder de Paarse kabinetten en economische opleving na 1994 een omslag beleven. Tot die tijd blijft de non-sense toon die de oudere keuzegeneratieleden zo goed kennen, ook het begin van de jeugdijaren van de jongere keuzegeneratie typeren. Onder de kabinetten Lubbers worden efficiency, privatisering en marktwerking kernbegrippen. Stimuleren van prestatiegerichtheid en belonen naar prestatie worden nu gezien als motiverend, terwijl in de jaren zeventig deze termen en hun onderling verband op zich al tot heftige verontwaardiging zouden hebben geleid. De tweede helft van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig worden omschreven als nuchter en zakelijk. Dat zakelijke zit wel goed, want binnen allerlei domeinen, of het nu om openbare voorzieningen, sociale zekerheid, zorg, cultuur of media gaat, lijkt het zakelijk denken onstuitbaar door te dringen. Commerciële televisie blijkt niet meer tegen te houden. TV10 van Joop van den Ende krijgt als Nederlands televisiestation geen toestemming van minister Brinkman om op de Nederlandse kabel te verschijnen. RTL-Véronique, een Luxemburgse zender, kan niet geweigerd worden en begint haar eerste uitzending op 2 oktober 1989. Ook in het modebeeld zien we de zakelijkheid terugkeren: nette mantelpakjes voor de vrouw, terwijl voor de heren het kostuum weer helemaal terug is.

Onder Paars begint het nuchtere, zakelijke beeld scheuren te vertonen. De opleving van de economie lijkt gepaard te gaan met een luchtigere, vrolijkere toon. In de mode zien we dat de zwarte kleuren plaatsmaken voor felle kleuren. In de kleding van de jeugd worden flower power-kenmerken gecombineerd met afro-amerikaanse elementen en typische jaren negentig symbolen zoals piercings. In de popmuziek, nog altijd een zeer belangrijk kenmerk van de jeugdcultuur, breekt de zogenaamde house-muziek - mellow en hardcore - definitief door. Deze muziek onderscheidt zich door een snelle, monotone beat en wordt grotendeels door

middel van computers geproduceerd.

De politisering van de jeugdcultuur lijkt echter ten einde. Jongeren van nu kenmerken zich door een zakelijke instelling en gerichtheid op een goede opleiding en baan. Deze houding is vooral teleurstellend voor hun ouders die in hun jeugd in de jaren zestig naar eigen zeggen wel andere idealen hebben gehad, ook al zijn zij het die de samenleving in de jaren negentig rijp hebben gemaakt voor die zakelijke instelling en carrièregerichtheid.

De kinderen van de protestgeneratie staan ook op zijn minst ambivalent tegenover de protesthouding die hun ouders in hun jonge jaren uitdroegen. Twee citaten uit een boek van Doms et al. (1996) illustreren dit treffend. Een 22-jarige student theologie: "Ze hadden misschien een iets grotere bek, maar zijn nu net zo burgerlijk als het milieu waar ze toen tegenaan schopten. Deze generatie komt er voor uit dat ze een baan wil met twee auto's en een twee-onder-een-kap woning en twee kinderen en een tuin. (...) Mijn generatie heeft zoiets van: laat ons maar gewoon doen. We hoeven de wereld niet te veranderen, want de wereld verandert niet". Een 20-jarige student economie: "Vroeger wisten de mensen blijkbaar beter waar het naar toe moest. Nu is het ieder voor zich en God voor ons allen. (...) Vroeger werd er gedemonstreerd. Maar geef me nu eens een voorbeeld waartegen ik moet demonstreren. (...) De vorige generatie had concrete idealen die ook verwezenlijkt konden worden. Deze generatie heeft dat niet".

Als er al sprake is van idealisme dan gaat het om 'pragmatisch of praktisch idealisme': concrete issues die - vaak dwars door oude ideologische tegenstellingen heen - met ludieke en niet zelden aan commercie verbonden acties aan de kaak gesteld worden. Talloze jeugdstijlen dienen zich aan. Als reactie op de hitparadepop en dance komt de grunge stijl op, zoals die van Nirvana en Faith No More, naast de zogenaamde Britpop van Oasis en Blur. Boysbands als Take That, Backstreet Boys en girlsbands als The Spice Girls en Britney Spears voeren de hitparadepop aan. Ondanks de grote stijlvariatie, lijkt er minder sprake van onderlinge 'uitsluiting'. Niet zelden smelten stijlen samen en creëren zo nieuwe muziek- en modestijlen.[xxx] De jeugdperiode van de jongere keuzegeneratie verschilt ook in andere opzichten van die van de oudere keuzegeneratie. De huidige jeugd blijft bijvoorbeeld langer thuis wonen. De afkalving van de studiefinanciering maakt dat een groot deel van de jeugd teruggeworpen wordt op de ouders.

Maar het langer thuiswonen gebeurt niet alleen noodgedwongen. Voor velen is het een weloverwogen keuze. Sommige sociologen opperen zelfs dat de huidige jongeren nestsitters zijn die het ouderlijk huis als Hotel Mama misbruiken (Herms-Bohnhoff, 2004; Zinnecker, 1994). Douglas Coupland (1991) beschrijft ouders die bewust kleiner gaan wonen (down-nesting), zodat de eenmaal zelfstandig wonende kinderen niet alsnog thuis kunnen komen wonen (boomerang children). De door vorige generaties zo vurig bevochten zelfstandigheid, lijkt de huidige generatie ook binnen de ouderlijke muren te kunnen vinden. De relatie tussen de huidige jongeren en hun ouders kenmerkt zich door gelijkwaardigheid. Veel jongeren genieten thuis een grote mate van vrijheid, zonder dat ze zich hoeven te bekommeren om dagelijkse beslommingen als boodschappen, koken en schoonmaken (Van Bommel et al., 1995). Dat heeft veel te maken met een verschuiving in de machtsbalans tussen ouders en kinderen die zijn intrede al bij de oudere keuzegeneratie had gedaan.**[xxxi]** De babyboomers als ouders van de jongste generatie versterken deze trend. Ook het idee van de keuzebiografie zet zich met steeds meer openbare weerklank voort. Omgekeerd wordt deze generatie ook door veranderingen in instituties als onderwijs en arbeidsmarkt in toenemende mate gedwongen tot kiezen. Zelfsturing wordt het nieuwe modewoord. In die zin typeert de jongste generatie zich als geen andere generatie door een geïndividualiseerde levensloop, waarin het doorlopen van relationele, onderwijs-, en arbeidstrajecten geënt is op het primaat van zelfregie en eigen voorkeur.**[xxxii]**

Met de genoemde veranderingen in de ouder-kindrelatie wordt ook geraakt aan een andere accentverschuiving. Het paarse kabinet heeft individualisering hoog in het vaandel staan. Het pleidooi van het CDA voor een zorgzame samenleving, waarin het traditionele gezin een centrale plaats inneemt, maakt plaats voor het idee van een samenleving waarin individuen voor zichzelf kunnen zorgen, onafhankelijk kunnen zijn van anderen en het recht hebben hun leven op een eigen wijze in te richten. De discussie over individualisering startte al tijdens de kabinetten Lubbers en richtte zich vooral op individualisering van het sociale zekerheidsstelsel voor de jongste generatie. De zogenaamde 1990-maatregel is een belangrijk markeringspunt.

Vrouwen van de jongere keuzegeneratie moeten een 'Slimme meid zijn die op haar toekomst is voorbereid'. Feministen van het eerste uur lieten niet lang op zich wachten om daaraan toe te voegen 'Een echte vent strijkt zijn eigen

overhemd'. Met een CDA in de oppositie is de weg vrij voor verdergaande hervormingen op sociaal-cultureel gebied, zeker als het om meer ethische kwesties gaat. In 1998 wordt het geregistreerd partnerschap bij wet geregeld, maar het zal nog tot 2001 duren voordat ook het burgerlijk huwelijk voor partners van hetzelfde geslacht wordt opengesteld. Datzelfde geldt ook voor de wettelijke regeling om vrijwillige euthanasie niet meer strafbaar te stellen.

2.7 De éérentwintigste eeuw: een grote ommekeer?

In 1996 konden we nog moeilijk voorspellen hoe het verder zou gaan. In de GPD-millenniumenquête die we in 1999 uitvoerden, hebben we Nederlanders gevraagd hoe zij over de nieuwe eeuw dachten (Ester et al., 2002). Nu, in 2008, blijkt hoe toekomstige ontwikkelingen in 1999 al onder de oppervlakte waarneembaar waren en hoezeer Nederlanders allerlei ontwikkelingen goed voorvoeld hebben.

In 1999 schetsten we het volgende beeld over verwachtingen van Nederlanders. Eén op de vier Nederlanders is ronduit optimistisch over het Nederland van de éérentwintigste eeuw en dan denken zij vooral aan de gunstige economische vooruitzichten en de Nederlandse volksaard ("de schouders eronder"). Somberaars (12% van de Nederlanders) vrezen de toekomst vanwege de voorziene aantallen buitenlanders en de vermeende negatieve gevolgen ervan voor de Nederlandse cultuur. Daarnaast zijn er zorgen om de gezondheids- en sociale voorzieningen na de eeuwwende. Oorlog, criminaliteit, agressie en algehele verloedering, veelal verklaard door de vervaging van normen en waarden en gerelateerd aan aantallen buitenlanders, zijn de trefwoorden die het zorgelijke beeld van deze groep het beste samenvatten. Nederlanders in het algemeen verwachten dat de tegenstellingen in de samenleving toe zullen nemen, dat geldt ook voor criminaliteit, werkdruk, en asielzoekers. Ook voorziet men een sterke groei van (nieuwe) communicatiemogelijkheden. Nederlanders zijn geen kosmopolieten, maar identificeren zich vooral met de eigen regio en daarna met Nederland. Hoewel sommigen beducht zijn voor de aantasting van de Nederlandse identiteit, denkt de meerderheid dat typisch Nederlandse gebruiken en verworvenheden wel zullen overleven. Toch verwacht een kwart van de Nederlanders dat Nederland als zelfstandige staat, het Nederlandse koningshuis en het Nederlandse leger verdwijnen. Onthutsend is dat bijna de helft van Nederlanders voorspelt dat er een derde wereldoorlog in de éérentwintigste eeuw zal uitbreken (Diepstraten et al., 1999). Na de festiviteiten rond de millenniumwisseling lijkt het er op dat de somberaars het gelijk aan hun kant

krijgen. Op allerlei fronten wachten radicale omkeringen.

Allereerst blijkt de *economie* toch niet oneindig te kunnen groeien. Halverwege 2000 beginnen beurskoersen voor het eerst te dalen. De Internetbubble barst. Uiteindelijk heeft de graadmeter van de Amsterdamse beurs op het dieptepunt in september 2002 bijna zestig procent van haar waarde verloren. Ook particuliere beleggers raken veel geld kwijt. Zo zet een niet gering aantal (onterecht naar later bleek) de kaarten op de eerste beursgang van een Nederlandse Internetaanbieder: World Online. Ook huishoudens beginnen voor het eerst weer minder bestedingsruimte te krijgen. Vooral de invoering van de Euro in 2002 is in de ogen van velen de grote boosdoener: het lijkt wel of de komst van de nieuwe munt aangegrepen wordt voor een flinke prijsopdrijving. De economische groei stukt, het aantal faillissementen neemt na 2000 hand over hand toe en de werkloosheid stijgt drastisch. Er wordt zelfs weer gesproken over 'de onderkant van Nederland' en voedselbanken worden een nieuw fenomeen.

Sinds 2004 begint het weer wat beter te gaan. Om krapte op de arbeidsmarkt door de toenemende vergrijzing te voorkomen, wordt vervroegd uittreden voortaan financieel ontmoedigd. In 2006 moet de nieuwe wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen de uitgaven aan arbeidsongeschiktheid terugdringen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten weer naar werk teruggeleiden. Marktwerking wordt steeds verder doorgevoerd, zoals in het zorgstelsel en de nutsvoorzieningen en zelfs de thuiszorg moeten voortaan door gemeenten openbaar aanbesteed worden. In 2006 begint de werkloosheid voor het eerst weer te dalen. Dit is ook het jaar dat ook op politiek gebied de koers weer verlegd lijkt te worden. Een koers die in 2001/2002 eerst drastisch wordt omgebogen.

Als Clinton het presidentsstokje in 2001 aan Bush jr. overgeeft, zijn de verwachtingen over een actieve Amerikaanse buitenlandse politiek somber gestemd. Met 9/11 wordt alles anders. De 'War on Terror' wordt ingezet, om te beginnen in Afghanistan en in 2003 weet Bush zijn bondgenoten tot een aanval op Irak te verleiden. De terreurdreiging blijft in de lucht hangen en komt in 2004 met de aanslagen in Madrid en in 2005 met de Londense metroaanslag nog weer een stapje dichterbij Nederland. De - zoals ook uit de reacties uit onze Millenniumenquête bleek - toch al precaire houding ten aanzien van allochtonen richt zich nu openlijk tegen de islamitische Neder- en medelanders.

Hoewel Pim Fortuyn zich op alle 'puinhopen van paars' probeert te richten, ziet

zijn explosief groeiende aanhang in hem toch vooral de hoeder van een heel Nederlands Nederland die hen zal redden van 'de islamisering van onze cultuur'. Tegelijk is het ook een protest tegen technocratische bureaucraten die de 'man in de straat' niet meer verstaan en tegen achterkamertjespolitiek en de steeds eenvormigere neoliberale politiek (Pels, 2003a). Na de moord op Fortuyn komt de Lijst Pim Fortuyn in 2002 met maar liefst 26 zetels in de kamer. Een ongekend resultaat. Ook het CDA profiteert van het negatieve imago dat de voormalige paarse partijen nu omgeeft. Het kabinet Balkenende I van CDA, VVD en LPF blijkt echter geen lang leven beschoren. Al na acht uur treedt de eerste LPF'er af, staatssecretaris Philomena Bijlhout, toen haar betrokkenheid bij de militie van Bouterse in Suriname bekend werd. Dit is nog maar het begin van het ongekeerde circus dat zich daarna binnen de LPF vertoont. Fractievoorzitter Mat Herben wordt ingeruild voor Harry Wijnschenk. Ministers Bomhoff en Heinsbroek kunnen niet met elkaar door één deur en kondigen hun ontslag aan. Wijnschenk moet zijn plek weer aan Herben teruggeven. Nadat het vertrouwen in de LPF is opgezegd, zit er voor Balkenende niets anders op dan het ontslag van het kabinet in te dienen. En zelfs dat lijkt tot problemen, omdat op dat moment ook de uitvaart van Prins Claus plaatsvindt. Bij de verkiezingen in 2003 blijft er van de LPF haast niets meer over en komt ineens de PvdA met haar nieuwe partijleider Wouter Bos als overgrote winnaar uit de bus.

Volgens Dick Pels (2003b) lijkt de politiek 'met de Fortuyn-revolutie in een hogere versnelling te zijn geraakt'. Politieke kopstukken kwamen en gingen, peilingen worden dagkoersen en de kiezer lijkt meer dan ooit op drift. Analoog aan de 'turbo-economie' van de jaren negentig lijkt de politiek de kant op te gaan van 'quick service' en zich - mede door de steeds sensatie beluster lijkende media waarvoor kijkcijfers meer en meer leidraad worden - te richten naar de spelregels van 'high-speed branding'. Politiek is voortaan een permanente campagne, een strijd tussen personen die zich als sterke leider met een heldere en eenvoudige boodschap presenteren. Ook de politiek lijkt niet te ontkomen aan de kenmerken van een 'Erlebnissgeschellschaft' (Schulze, 1992), waarin de kiezer op 'emotie' gepakt moet worden. Handzame en vooral simpele 'one-liners' moeten het verschil maken.

Ondanks de winst van de PvdA regeert Balkenende vanaf 2003 samen met VVD en D66 verder als Balkenende II.[xxxiii] In 2004 wordt Nederland opnieuw met een moord op een bekende Nederlander geconfronteerd: Theo van Gogh moet zijn

filmische aanklacht tegen de ondergeschikte positie van de vrouw in 'de islam' met zijn leven bekopen. Zijn compagnon Ayaan Hirsi Ali wordt vanaf dan permanent bewaakt (al hield de financiering ervan de nationale en internationale gemoederen nog lang bezig). In hetzelfde jaar stapt Geert Wilders uit de VVD-fractie en gaat zelfstandig met een ultra-reactionaire koers verder. Ook minister Verdonk, 'ijzeren Rita', zorgt met haar harde standpunten over asielzoekers voor veel opschudding, maar ook voor veel bijval. Na talloze conflicten met de kamer lijkt haar politieke einde nabij wanneer zij in 2006 VVD-kamerlid Hirsi Ali het onrechtmatig verkregen Nederlanderschap voorhoudt. Nadat D66 het vertrouwen in minister Verdonk opzegt bieden de D66 ministers hun ontslag aan en stellen de anderen hun portefeuille ter beschikking. Balkenende III gaat als minderheidskabinet verder totdat - na de nieuwe verkiezingen in 2006 - in 2007 een nieuw kabinet aantreedt. Maar zelfs in deze korte regeerperiode gaat het mis. De ministers Donner en Dekker dienen hun ontslag in na het verschijnen van het rapport over de brand in het cellencomplex bij Schiphol. Verdonk moet haar portefeuille overdragen aan Hirsch Ballin als een motie van afkeuring het haalt, nadat zij weigert een meerderheidsbesluit van het parlement uit te voeren om de uitzetting van asielzoekers stop te zetten. Tegen de voorspellingen in is de PvdA de grote verliezer bij de verkiezingen, evenals de VVD. Hoewel Balkenende steun verliest kan het CDA als grootste partij opnieuw gaan regeren. De grote winnaars SP en de Partij Voor de Vrijheid van Geert Wilders worden al snel terzijde geschoven en uiteindelijk schuiven PvdA en ChristenUnie (eveneens winnaar) bij Balkenende IV aan. Met het motto 'Samen werken, samen leven' lijkt een nieuwe toon gezet te worden. Voortaan wil het kabinet weer 'investeren in mensen, bouwen aan vertrouwen in elkaar en de toekomst, werken aan een beter Nederland waarin respect en solidariteit kenmerkend zijn'. Wilders laat meteen van zich horen door bij de regeringsverklaring een motie van wantrouwen tegen de staatssecretarissen Albayrak en Aboutaleb in te dienen vanwege hun dubbele nationaliteit. Dit vormt nog maar de opmaat van zijn anti-islamcampagne die hij steeds feller zal voeren. Het inmiddels kamerlid Verdonk blijft ook de gemoederen bezig houden. Uiteindelijk wordt ze door de VVD uit de fractie gezet en begint ze haar eigen partij Trots Op Nederland. Duidelijk is dat in de afgelopen jaren de extreme flanken in de Nederlandse politiek beduidend aan gewicht hebben gewonnen. Pacificatie lijkt een woord uit een heel ver verleden.

De economische en politieke trendbreuk aan het begin van het nieuwe millennium doet zich ook op *sociaal-cultureel* gebied voelen. Nederlanders lijken de snelle

veranderingen die zich in hun ogen in de jaren negentig voltrokken moe. De vrijheid-blijheid-mentaliteit slaat om in een roep om strenge regels. Veiligheid wordt een belangrijk thema, er komt zelfs een aparte staatssecretaris voor. “Zé hebben geen normen en waarden” wordt een veel gehoorde uitspraak op familiefeestjes, in de personeels- en sportkantine.

De ‘vergroting van de wereld’ door Internet, globalisering en multiculturalisering lijkt alleen nog op prijs gesteld te worden voor zover het om buitenlandse vakanties gaat, maar in hun mentale focus trekken veel Nederlanders zich voor de eigen haard terug. De negatieve reacties op de Euro en het afwijzen van de Europese Grondwet in 2004 zijn daar uitingen van. Het eens zo tolerant bekend staande Nederland haalt nu de wereldpers met debatten over ‘dé Nederlandse identiteit’, de ongewoon strenge asielpolitiek, felle anti-Islam campagnes van mensen als Wilders en Hirsi Ali en de groeiende aanhang waarop verkondigers van deze boodschappen kunnen rekenen. ‘Links’ en ‘Paars’ lijken scheldwoorden te worden, containerbegrippen om ‘alles wat allemaal fout is gegaan’ aan te duiden. Ook het sociaal-culturele klimaat lijkt zich echter vanaf 2006 wat te wijzigen. Linkse partijen doen het steeds beter in de peilingen, maar terug naar de polderpolitiek lijkt uiteindelijk niemand te willen. Nederland lijkt zich steeds meer in extreme kampen op de linker- en rechtervleugel te verdelen. Zowel de grote aanhang voor Wilders en Verdonk als voor traditioneel linkse leiders als Marijnissen en de verkiezingswinst van de ChristenUnie, maakt echter duidelijk dat er ook iets anders speelt. Niet links of rechts, maar vermoedelijk vooral een oplevend cultureel conservatisme gepaard met een behoefte aan hernieuwde gemeenschapszin zijn de grote stemmentrekkers: de roep om sociale transparantie, een minder versplinterd waardenpatroon, minder culturele verscheidenheid, meer saamhorigheid en ook gewoon de angst voor allochtonen (lees: de Islam).

Kortom: een tegenbeweging tegen toenemende globalisering en individualisering. Het is deze bricollage van zeer uiteenlopende standpunten die het politieke klimaat in Nederland aan het einde van het eerste decennium van de nieuwe eeuw domineert. Een klimaat waar Nederland ook zelf erg aan moet wennen.

Ook de jeugd reageert op verschillende manieren. De ‘Urban’-stijl wordt een geuzennaam voor vooral niet-westerse allochtone jongeren in de grote steden. Evenals bijbehorende mixtalen die hun woorden uit allerlei etnische groepstalen ontlenen. Rappers als Ali B. proberen jongeren aan zich te binden en het

negatieve imago van – vooral Marokkaanse – allochtone jongeren te keren.

Continuïteit is er ook. De dance-scene wordt een massafenomeen met de steeds grotere en toenemende aantallen dancefestivals. Uitgaan wordt meer en meer tot een massaal en multimediaal 'event'. Door de massale aansluiting van Nederland op breedbandnet biedt Internet steeds meer nooit gedroomde mogelijkheden. Terugdenkend aan halverwege de jaren negentig doen de computercursussen van toen nu al aandoenlijk ouderwets aan. Duidelijk wordt dat jongeren Internet en multimedia juist vooral voor communicatie gaan gebruiken: sms, msn, downloaden van mp3-muziekbestanden en van beeldmateriaal. Jongerentaal wordt meer en meer geassocieerd met een aparte sms- en msn-taal. De komst van web 2.0 maakt het mogelijk zich als prosument volledig uit te leven, waarvoor nauwelijks nog professionele computerkennis nodig is. Ook hier gaat het om communicatie in netwerken. YouTube, Wikipedia, Hyves, Facebook zijn daarvan prominente voorbeelden. De mogelijkheid tot uploaden van eigen tekst, muziek en video maakt in de éénnentwintigste eeuw van iedereen een potentiële en van een beperkt aantal ook een daadwerkelijke ster (Arctic Monkeys, Lily Allen). De stortvloed aan reality-shows en 'op zoek naar nieuw talent'-shows op tv versterken deze suggestie. Iedereen kan een ster zijn al is het maar voor een dag.

Al met al lijken Nederlanders massaal op zoek naar hun al dan niet gedroomde identiteit en mocht het sterrendom dan toch niet op henzelf neerdalen, dan toch op zijn minst op dat van hun generatiehelden. Uit de zoektocht naar identiteit en een sterker wij-zijdenken zich ook in een versterkt generatiebesef? Of zijn generatieleden zich juist minder met elkaar gaan identificeren dan tien jaar geleden? Het volgende hoofdstuk zal onder andere hierop antwoord geven.

NOTEN

- i.** Het navolgende is grotendeels gebaseerd op De Vries (1988). Zie ook Van Doorn (2002).
- ii.** We baseren ons hier vooral op Bosmans (1988a).
- iii.** Zie Damsma (1988).
- iv.** Het ideale huis heeft twee aparte slaapkamers per woning zodat ouders en kinderen gescheiden kunnen slapen, een opzettelijk klein gehouden keuken zodat het huiselijk leven zich naar de woonkamer verplaatst, en hoog in de gevel aangebrachte ramen zodat het straatleven minder zichtbaar is.
- v.** We maken hier met name gebruik van Blom (1988).
- vi.** Deze inzichten ontleen we grotendeels aan Messing (1988).

- vii.** De schade aan het productieapparaat wordt geschat op f 7,7 miljard, terwijl de staatsschuld in 1945 f23,6 miljard bedraagt (Messing, 1988).
- viii.** Zie Bosmans (1988b).
- xix.** Gebaseerd op Damsma (1988).
- x.** Vergelijk Ribberink (1989).
- xi.** Dat de media (niet alleen de beeldmedia) een belangrijk referentiekader vormen in dit opzicht moge ook blijken uit kwalitatieve onderzoeken van Brinkgreve en Korzec (1978) over de adviesrubriek 'Margriet Weet Raad' in het damesblad Margriet en van Zeegers (1988) over contactadvertenties tussen 1947-1986. Beide onderzoeken zijn goede voorbeelden van hoe culturele veranderingen, met name die over man-vrouwverhoudingen, via de media in alledaagse interpretaties overgaan en bij het grote publiek breed ingang vinden.
- xii.** We volgen hier met name Bosmans (1988b).
- xiii.** Kennedys stellingen zijn hard bekritiseerd door een aantal Nederlandse sociologen en historici, waaronder Righart, Becker en Van den Broek. Het tijdschrift Sociologische Gids kon met de kritiek (en het weerwoord van Kennedy) een speciaal nummer vullen. Zie nummer 5/6 van 1997.
- xiv.** De oorzaak kan binnen het politieke bestel gezocht worden. In de jaren zestig lopen de spanningen in de verschillende regeringen op en ontbreekt het aan politiek leiderschap. Er komen coalities en compromissen tot stand, die nauwelijks meer aan de kiezer zijn uit te leggen. De regentendemocratie graaft daarmee haar eigen graf.
- xv.** Het pamflet van de nu al weer wat bedaardere PvdA'ers bevat ook 'echte' linkse eisen: de afschaffing van de monarchie na het aftreden van koningin Juliana, uittreding uit de NAVO als Spanje lid zou worden en als toegift de onvoorwaardelijke erkenning van de DDR en de Vietcong. Zie ook Fortuyn (2002).
- xvi.** Het onderstaande is voor een belangrijk deel ontleend aan Messing (1988).
- xvii.** Zo wordt in 1961 de 45-urige werkweek gemeengoed, in 1963 zien we een loonstijging van 9%, in 1964 van 15%, terwijl in 1965 de loonstijging nog eens 11% bedraagt. In 1970 worden de vrije zaterdag en de 40-urige werkweek ingevoerd.
- xviii.** Deze analyse is vooral gebaseerd op Messing (1988).
- xix.** De teruggang van de marktsector wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door een afname van het aandeel van de industrie in de totale productie.
- xx.** Voor dit onderdeel maken we gebruik van Bosmans (1988b).
- xxi.** De éénprocentoperatie, die inhoudt dat de publieke sector niet meer dan één procent per jaar mag groeien, markeert een duidelijke overgang van het tot

nu toe gevoerde anticyclisch beleid naar een meer monetaristische politiek (Koole & Therborn, 1987: 23).

xxii. Opmerkelijk is ook het groeiend aantal zeer gewelddadige acties dat zeker vanaf het midden van de jaren zeventig in binnen- en vooral in buitenland valt waar te nemen: de Rote Armee Fraktion in West-Duitsland, de Brigade Rosse in Italië en in eigen land een militante groep Molukkers die in naam van de Republiek Moluku Selatan (RMS) onder andere in 1977 een aantal beruchte treinkapingsacties uitvoerde.

xxiii. Vgl. Dekker & Ester (1988a), Ester & Vinken (1993), Light (1988).

xxiv. Middendorp (1991) heeft laten zien dat in Nederland de stijging in culturele progressiviteit (bijvoorbeeld meer steun voor gelijkheid tussen man en vrouw en meer tolerantie ten aanzien van mensen die hun burgerlijke vrijheden uitoefenen of besluiten tot abortus, euthanasie), ongeacht economische ontwikkelingen, een constante is, terwijl begin jaren tachtig het economisch conservatisme (rechts denken over vrijheden en gelijkheid bij sociaal-economische vraagstukken) met het fluctueren van de economie sterk toeneemt, om te beginnen bij jongeren (vergelijk Vinken, 1997).

xxv. Zo is de relatieve werkloosheidskans voor allochtonen kleiner, voor jongeren beduidend kleiner en die voor oudere groepen wat groter geworden, terwijl voor zowel ongeschoolden als hooggeschoolden deze werkloosheidskans is toegenomen (SCP, 1996).

xxvi. De beschrijving van politieke ontwikkelingen is goeddeels gebaseerd op de Grote Winkler Prins Jaarboeken 1987-1996, op www.parlement.com, www.wikipedia.nl en <http://geschiedenis.vpro.nl>.

xxvii. Loonkostenmatiging, verkleining van de wig tussen bruto en netto loon, loonkostensubsidies, verhoging van het arbeidskostenforfait, scholing en verkleining van het arbeidsaanbod door het terugdringen van voortijdig schoolverlaten en door het stimuleren van vervroegde uittreding zijn de belangrijkste beleidsmiddelen (SCP, 1996: 127).

xxviii. Deze wijzigingen verlopen in belangrijke mate langs de lijn, zoals die door het kabinet Lubbers II was ingezet. In plaats van prijsbeleid (verlagen van uitkeringen) poogt men door volumebeleid (beperken van toegang tot en duur van uitkeringen) de sociale lasten te beperken (SCP, 1996: 151-178).

xxix. Zie <http://geschiedenis.vpro.nl>.

xxx. Zie <http://geschiedenis.vpro.nl/artikelen/22450294/>.

xxxi. Zie voor een impact-studie van de hier bedoelde ouderlijke en historische invloeden op de levensloop van jonge generaties A Generation at Risk (Amato &

Booth, 1997). Uit dit onderzoek komt de belangrijke betekenis van kwalitatief goede relaties tussen ouders en kinderen, ook voor het latere leven, duidelijk naar voren. Hetzelfde blijkt uit de inventariserende studie van Van den Akker, Diepstraten en Vinken (1997). Dat dit niet alleen in Nederland zo is blijkt ook uit een peiling van The New York Times en CBS onder Amerikaanse tieners (13-17 jaar): 'Het woord generatieconflict lijkt wel uit het woordenboek van de tiener geschrapt. 51% Zeggen dat ze het "zeer goed" met hun ouders overeenkomen...Bijna tweederde van de tieners vinden dat hun ouders "voeling hebben met wat het leven van een tiener is...Bijna de helft luistert naar dezelfde muziek als hun ouders"' (geciteerd in De Standaard, 5-5-1998).

xxxii. Zie Van Bommel et al. (1995).

xxxiii. In 2005 dreigt opnieuw crisis als D66-minister De Graaf opstapt wanneer zijn grondwetswijziging over de gekozen burgemeester het niet in de Eerste Kamer haalt. Opnieuw lijkt D66 een kroonjuweel te moeten inleveren. Tijdens het paasweekend verzoenen D66-ers zich (het zogenaamde Paasakkoord) toch met de andere kabinetspartijen en lijkt de crisis bezworen.

Mijn generatie, tien jaar later ~ Onderzoek naar generaties

Es ist überhaupt ein Fehlbegriff, den die meisten Forscher begehen, zu meinen, ein wirkliches Generationsproblem gebe es nur dann, wenn man eine Generationsrhythmik mit ein für allemal fixierbaren zeitlichen Intervallen aufzuweisen imstande ist
Karl Mannheim

3.1 *Inleiding*

Onderzoek doen naar generaties is minder eenvoudig dan het lijkt. Vooral als onderzoekers willen vaststellen of het ritme van sociale en culturele veranderingen samenvalt met het wisselen der generaties, wacht een behoorlijke taak. Simpel samengevat is het grootste onderzoeksprobleem dat nieuwe generaties elke dag geboren kunnen zijn en worden. Wie vormen er een generatie, waar begint deze en waar houdt het op? Horen de kinderen die nu geboren worden ook bij de huidige generatie jongeren of zullen zij zich in de toekomst als een volledig andere generatie aftekenen? Dergelijke vragen maken duidelijk dat het zeker niet bij voorbaat vaststaat welke geboortegaargangen onder één generatie te scharen zijn, wat voor deze generatie het onderscheidend kenmerk is ten opzichte van voorgaande en volgende generaties en hoe bestendig of veranderbaar dit kenmerk is door de tijd. Laat staan dat onmiddellijk duidelijk is dat sommige generaties ook simultaan de initiators en dragers zijn voor nieuwe sociale en culturele trends. De kunst van het onderzoek doen naar generaties bestaat uit het identificeren van geboortecohorten die ook werkelijk als generaties te benoemen zijn. De generatieonderzoeker speurt naar generaties die zich met het voortschrijden van de tijd systematisch en blijvend onderscheiden, bijvoorbeeld in hun levenskansen of waarden oriëntaties, los van de veroudering van de leden van zo'n generatie of van al dan niet ingrijpende maatschappelijke gebeurtenissen die zich in de loop der tijd zullen voordoen en op alle generaties invloed hebben. Dit wordt ook wel het uiteenrafelen van respectievelijk cohort-, leeftijd- en periode-effecten genoemd. Dit uiteenrafelen is niet eenvoudig en stelt de onderzoeker voor een zogeheten identificatieprobleem. In dit hoofdstuk gaan we kort in op dit probleem en maken we duidelijk hoe wij hiermee zijn omgegaan. We zullen daarbij ook aandacht besteden aan de ervaring lid te zijn van een generatie, ook wel het generatiebesef genoemd.

In paragraaf 3.2 wordt het methodologische kernprobleem bij het generatieonderzoek nader toegelicht: de ontrafeling van leeftijd, periode en cohort. In paragraaf 3.3 beschrijven we de thema's die in onze studie centraal staan. Daarna presenteren we de details van onze onderzoeksgroep die we op verschillende tijdstippen ondervraagd hebben: 1996, 1999, 2006 en 2007. Vervolgens komt in paragraaf 3.4 de betekenis van het inzoomen op het generatiebesef aan de orde. Daar laten we ook zien hoe het gesteld is met het generatiebesef in Nederland. Zoals Mannheim al aangaf wordt generatievorming pas realiteit (generatiesamenhang) wanneer zich bij generatielieden een duidelijk

generatiebesef vormt. Rekenen Nederlanders zichzelf tien jaar na onze eerste meting in 1996 nog steeds tot een generatie? Kunnen we dezelfde conclusies trekken als in 1996 toen een grote meerderheid zich tot een generatie rekende? Is het misschien afgezwakt of is het juist sterker geworden, bijvoorbeeld als gevolg van sociaal-economische en/of politieke turbulenties? In paragraaf 3.5, tot slot, gaan we specifiek in op de manier waarop Nederlanders hun generatie typeren. Welke trefwoorden gebruiken ze daarbij? Verwijzen ze in die trefwoorden naar maatschappelijke gebeurtenissen uit hun jeugd jaren zoals Mannheim dat voorspelt? Welke gebeurtenissen zijn dat dan? Dezelfde als we in Hoofdstuk 2 bespraken? Komen de bevindingen overeen met die uit 1996 en kunnen we dus spreken van een bestendig generatie-effect?

3.2 *Ontrafeling van leeftijd, periode en cohort*

Zoals we ook in *Mijn Generatie* melden, geeft Van den Broek (1996: 7-8, 115-125, 210-211) goed inzicht in de belangrijkste problemen in het generatieonderzoek. [i] Van den Broek gaat na wat de rol van generatievorming en generatievervanging is in de naoorlogse politieke cultuur van Nederland. Al direct loopt hij aan tegen het kernprobleem van het doen van onderzoek naar generaties. Dit kernprobleem betreft de vraag waarop waarden en normen, ervaringen en gedragingen, kansen en beperkingen terug te voeren zijn. Op het feit dat mensen lid zijn van een generatie, ofwel in hun jeugd getekend zijn door gemeenschappelijke ervaringen? Op de leeftijd van deze individuen, ofwel de fase van de levensloop waarin mensen verkeren? Of op de gewijzigde historische omstandigheden tijdens de periode van onderzoek? De generatieonderzoeker wil het effect van de levensfase waarin iemand verkeert (het levensfase- of leeftijdseffect) en het effect van maatschappelijke gebeurtenissen en omstandigheden (periode-effect) kunnen wegstrepen en zodoende het pure effect van het generatielidmaatschap (ook wel cohorteffect) overhouden. In theorie is dat makkelijker gezegd dan in de praktijk gedaan. Dat komt omdat de drie effecten onderling sterk samenhangen. Sterker, de definitie van de één ligt besloten in de definitie van de ander.

Het is niet mogelijk om met eenmalig verzamelde gegevens een onderscheid te maken tussen de effecten van iemands leeftijd en de effecten van iemands lidmaatschap van een generatie. Een leeftijd van zeg 30 in het jaar 2008 maakt iemand automatisch lid van de generatie geboren in 1970 of later. Iemand van 40 jaar is dan gelijk ook lid van de generatie geboren tussen 1960 en 1970. Beide

gegevens zijn op één en hetzelfde moment altijd identiek. Een voorbeeld helpt hier. De sterke belangstelling voor en verbondenheid met popmuziek, bijvoorbeeld, kan terug te voeren zijn op de blijvende invloed van jeugdervaringen en dus een typisch generatie-effect zijn. Binnen de jeugd van verschillende geboortecohorten kan het belang van muziek voor de jeugdcultuur van dat moment sterk verschillen. Is dat belang groot, dan blijven cohorten de liefde voor popmuziek met zich mee dragen. Die liefde kan echter ook te maken hebben met de levensfase waarin mensen verkeren. Als dat zo is dan verdwijnt de belangstelling voor deze muziek vanzelf als jongeren ouder worden. Om nu te kunnen vaststellen of de belangstelling voor muziek generationeel of leeftijdsspecifiek is, of deze in een bepaald cohort nog steeds aanwezig of inmiddels verlaten is, moeten verschillende leeftijdsgroepen uit verschillende geboortecohorten op meerdere tijdstippen worden ondervraagd.

Ook dan kan pas worden vastgesteld of de voorkeur voor muziek niet zozeer met generaties of leeftijd, maar toch meer van doen heeft met maatschappelijke gebeurtenissen die alle mensen uit verschillende geboortecohorten en levensfasen beïnvloeden. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan gebeurtenissen als de introductie van de compact disc en de teloorgang van de grammofoonplaat. Dit kan de oorzaak zijn van een verhoogde belangstelling voor popmuziek onder alle cohorten, ongeacht de generatie waartoe ze zich rekenen.

Een ander voorbeeld: de eerder genoemde Nederlandse generatiesocioloog Henk Becker (1992, 1997) gaat er vanuit dat maatschappelijke omstandigheden - vooral materiële restricties - in de formatieve periode van generaties nog lang beklijven, waardoor er structurele verschillen blijven bestaan in levenskansen van verschillende generaties. Om dit na te gaan moeten verschillende leeftijdsgroepen uit meerdere cohorten over een langere periode gevolgd worden. Gesteld dat we in eenmalig onderzoek vinden dat oudere mensen significant vaker een vaste baan hebben dan jongere mensen, dan is het empirisch gezien onmogelijk te bepalen of dit verschil in arbeidsmarktkansen veroorzaakt wordt door een leeftijds- of cohorteffect. Oudere mensen kunnen vaker een vaste baan hebben omdat ze in een latere fase van hun levensloop verkeren of omdat ze in een economisch gunstigere periode opgegroeid en op de arbeidsmarkt gekomen zijn. Als we slechts één meetmoment hebben, kan bovendien het gevonden verschil in arbeidsmarktkansen niet gegeneraliseerd worden naar andere perioden. Mogelijk hebben over tien jaar juist jongere mensen relatief vaker dan oudere mensen een

vaste baan.

Ook onderzoek waarin bijvoorbeeld in 1996 en in 2006 twintigjarigen zijn ondervraagd, stelt de onderzoeker niet in staat de drie werkzame effecten uit elkaar te halen. Hetzelfde geldt voor onderzoek waarin bijvoorbeeld het geboortecohort van 1970 om de zoveel tijd wordt gevolgd. Of, hoe interessant ook, onderzoek waarin wordt nagegaan hoe jongeren die in de jaren zestig naar hun mening over de gevestigde orde en de invloeden van het 'militair-industrieel kompleks' zijn gevraagd, daar veertig jaar later tegen aankijken. Dergelijk onderzoek geeft geen zicht op de generationele aard van hun eventueel nog steeds 'kritische' denkbeelden. Het blijft onbekend of hun blijvende maatschappijkritische houding toe te schrijven is aan hun gedeelde jeugdervaringen in de jaren zestig, aan het feit dat met het ouder worden men meestal kritisch tegen dingen aankijkt of dat we toch te maken hebben met gebeurtenissen die in de tussentijd zijn voorgevallen. Hiervoor moet men op de verschillende momenten van onderzoek steeds kunnen vergelijken met andere cohorten. Bovendien is een minimaal aantal waarnemingen per cohort noodzakelijk. Simpeler gezegd: er moeten op meerdere momenten voldoende mensen uit de verschillende cohorten aan het onderzoek meedoen. Het moge duidelijk zijn dat kleinschalig kwalitatief onderzoek, zeker dat van ijverige journalisten die de ene na de andere 'nieuwe' generatie ontwaren, niet aan de kernvereisten van generatieonderzoek voldoet. Tot slot merken we op dat in de werkelijkheid waarschijnlijk niet slechts één effect relevant is. Een combinatie van generatie-, leeftijd- en periode-effecten zal doorgaans plausibeler zijn.

Ook al heeft de onderzoeker de beschikking over meermaals gemeten gegevens van verschillende leeftijdsgroepen uit verschillende geboortecohorten, dan nog is er een statistisch probleem: het zogenaamde identificatieprobleem. Het gelijktijdig onderzoeken van de generationele drieenheid leeftijd, periode en cohort (age, period, cohort) wordt bemoeilijkt doordat elk effect van een van deze drie al volledig in de twee andere effecten besloten liggen. Zo gauw iemands leeftijd op het moment van meting bekend is, is ook iemands geboortejaar bekend, zoals we al kort hierboven aangaven. Elk van de effecten is met andere woorden een functie van de andere twee. Dat betekent dat altijd één van de drie effecten op het moment van meting invariabel is. Dit kan men feitelijk niet omzeilen. Het is immers niet mogelijk om een cohort op dezelfde leeftijd op verschillende momenten te ondervragen. Hierdoor zijn de drie variabelen, zoals

dat heet, niet identificeerbaar. Er bestaan verschillende, complexe statistische methoden waarmee dit probleem niet bevredigend opgelost, maar wel in zekere mate omzeild kan worden. **[ii]**

In dit bestek gaan we hier nu niet diep op in. In deze studie zullen we beschrijvenderwijs laten zien hoe de diverse generaties op tal van onderwerpen zich van elkaar en door de tijd onderscheiden. We beperken ons in dit boek en zullen hier geen uitvoerige en gedetailleerde Age-Period-Cohort- of APC-analyses presenteren. Eerst willen we een gedetailleerd zicht krijgen op of en zo ja, welke veranderingen zich voordoen onder de deelnemers aan onze verschillende generatiestudies. Dan volstaat het in dit boek om, zodra we wijzigingen bij alle of sommige generaties door de tijd zien, aannemelijk te maken dat er generatie-, leeftijd- en periode-effecten werkzaam zouden kunnen zijn. Uiteraard rapporteren we dan ook over de richting die deze effecten op lijken te gaan. Wat verder buiten het bestek van dit boek valt is nagaan of er in Nederland nu drie, vier of vijf generaties te identificeren zijn. In *Mijn Generatie* hanteerden we het inmiddels klassieke vijf-generatiemodel van Henk Becker als inkadering van onze gegevens. Zoals waarschijnlijk genoegzaam bekend, onderscheidt Becker (1992, 1997) vijf generaties in het Nederland van de twintigste eeuw: de vooroorlogse, stille, protest-, verloren en pragmatische generatie. Met *Mijn Generatie* gebruikten we eenmalig verzamelde gegevens uit 1996. We gaven al aan dat we dus strikt genomen geen test op de evidentie van generationele demarcaties zoals Becker die voorstelt konden uitvoeren. Het heeft met eenmalige data eenvoudigweg geen zin te zoeken naar objectieve bewijzen voor het bestaan van een drie-, vier- of vijfvoudig generatiepatroon in Nederland. **[iii]**

Op een scala van levenskansen en waardenoriëntaties die we toen voorlegden vonden we ook nauwelijks verschillen, laat staan diepe kloven tussen de vijf generaties. Zoals al in de vorige hoofdstukken betoogd, lag er veelal een breuk tussen de twee oudere generaties en de drie jongste. Wel vonden we in het zelfbeeld van generaties enige evidentie voor het bestaan van de vijfdeling. Vele leden van de vooroorlogse generatie noemden zich ook zo, zoals velen uit de protestgeneratie tamboereerden op hun provo- en 'flower power'-verleden (zie paragraaf 3.5 hieronder voor een vergelijking door de tijd van deze zelfetiketteringen). Nederlanders in het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw waren zich sterk bewust van hun generatielidmaatschap. Niet alleen werd er rijkelijk gegrossierd in etiketten, ook bleek een behoorlijk deel van de

Nederlanders zich tot een generatie te rekenen. Het generatiebesef, met andere woorden, was behoorlijk sterk. Generatiebesef en andere meer subjectieve elementen, zoals de beleving van generatieverschillen, spelen een cruciale rol in dit boek. Dit laten we in de voorlaatste paragraaf van dit hoofdstuk nog eens zien. Daar halen we de eerste cijfers uit ons onderzoek aan en krijgen we direct zicht op de mate waarin het generatiebesef zich in Nederland heeft ontwikkeld.

3.3 De CentERdata Generatie Enquêtes

Het eerste wat in onze studie aan het licht moest komen, is de mate waarin Nederlanders generatiebesef hebben ofwel zich tot een generatie rekenen. Dan is het zinvol om voor diverse belangrijke levensdomeinen (onderwijs, arbeid, cultuur en politiek) na te gaan of er verschillen in levenskansen te onderscheiden zijn tussen de drie generaties in deze studie. Zoals eerder gemeld zijn dat de oorlogsgeneratie, de babyboomgeneratie en de keuzegeneratie. We kijken of er verschillen op de voorgrond treden als we Nederlanders puur op grond van hun geboortjaar naar deze generaties indelen. Vervolgens willen we het hoofdthema van onze studie aan de orde stellen. Vooral willen we zien of Nederlanders de levenskansen van de eigen generatie positief of negatief inschatten, welke verschillen zij tussen generaties waarnemen, en of zij deze verschillen ook daadwerkelijk als een generatieprobleem aanmerken, ofwel zien als een blijvend gevolg van de ervaringen die zij in hun jeugd hebben opgedaan. In de domeinen onderwijs, arbeid, cultuur en politiek gaan we stap voor stap na of generaties ook verschillen in kansen en houdingen waarnemen en of ze die onderscheidingen ook aan hun generatielidmaatschap toewijzen. Ook willen we, nieuw in deze studie, ingaan op de toekomstoriëntaties van de verschillende generaties en de daarbij behorende keuzeproblematiek: is men bezig met de toekomst, op welke manier gaat men met de toekomst om en welke strategieën hanteert men bij het kiezen uit het scala van mogelijke toekomst? We laten hieronder zien welke thema's we precies bevraagd hebben. Eerst meer over de achtergrond van de verschillende surveys in 1996, 1999, 2006 en 2007.

Het eerste generatieonderzoek in 1996 hebben we op verzoek van de Geassocieerde Persdiensten (GPD) gedaan. De GPD wilde een grootschalige inventarisatie van de toenmalige staat van generaties in Nederland, de verschillen tussen generaties en de inschatting hiervan door generaties zelf. Om antwoord op de vragen van de GPD te geven werd eind oktober 1996 een landelijk survey georganiseerd. Hiervoor hebben we een beroep gedaan op het zogenaamde

Telepanel van CentERdata (gelieerd aan de toenmalige Katholieke Universiteit Brabant, nu Universiteit van Tilburg). Het *Telepanel* bestond uit een steekproef van ruim 2000 huishoudens.**[iv]** De respondenten uit deze huishoudens hadden thuis de beschikking over een computer en een modem en werden wekelijks maximaal een half uur bevraagd over een keur van onderwerpen. Uit *Telepanel* is een steekproef getrokken van 770 respondenten, één uit elk huishouden, die in 1996 de vragen uit de GPD *Generatie Enquête* hebben beantwoord.**[v]** Uiteindelijk zijn de antwoorden van 500 respondenten voor dit onderzoek beschikbaar gesteld. Van de oorspronkelijk 770 personen is een aantal afgevallen om de totale respons, in ieder geval wat betreft leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, representatief te maken voor de Nederlandse bevolking. Ook is een aantal respondenten afgevallen omdat van hen geen gegevens over bijvoorbeeld werk en inkomen bekend waren. Gebruikmaken van het *Telepanel* betekende dat vooraf al vele achtergrondkenmerken van de respondenten, zoals leeftijd, sekse, plaats in het huishouden en dergelijke, bekend waren. Dit had als bijkomend voordeel dat we een aantal vragen niet meer hoefden te stellen en dus meer interviewtijd overhielden voor onze generatievragen.

Over de GPD *Generatie Enquête* hebben we uitgebreid verslag gedaan in *Het Verdriet der Generaties* (Diepstraten, Ester & Vinken, 1996). Hierbij verscheen een bijlagenboek met alle antwoorden op open vragen geordend naar onderwerp en generatie, sekse, leeftijd, voornaamste bezigheid (bijvoorbeeld werkzaam in huishouding, met pensioen, werkzaam in loondienst), en het belangrijkste beroep waarin ze werkzaam zijn of waren. Uit dit bijlagenboek stammen de soms zeer treffende citaten die in *Mijn Generatie* zijn gebruikt en ook in het vervolg van deze studie nog zullen worden aangehaald. Hierna noemen we de enquête MG96. De vervolgstudies in 1999 en 2006 bevatten ook een aantal open vragen, vooral rondom generatiebesef. De vragenlijst vormde opnieuw een combinatie van open en gesloten vragen, een combinatie die optimale informatiemogelijkheden biedt. Gesloten vragen geven snel inzicht in de kwantitatieve verspreiding van meningen, oordelen en verwachtingen; open vragen geven een meer diepgaand beeld van denkbeelden en motivaties en stellen respondenten in staat hun antwoorden nader toe te lichten. In alle surveys, in 1996, 1999 en 2006, konden deelnemers aan de surveys in ieder geval in een open vraag uitgebreid toelichten wat zij typerend voor hun generatie vonden, of dat nu een maatschappelijke gebeurtenis of iets anders was. Bij elk antwoord hadden ze de mogelijkheid om binnen het kader van één scherm op hun computer hun eigen oordeel te geven.

Van deze mogelijkheid werd gretig gebruik gemaakt.**[vi]**

In 1999 hielden we opnieuw voor de GPD een grootschalig survey, deze keer over de beleving van de millenniumwisseling en ook weer met het Telepanel van CentERdata, inmiddels herdoopt tot CentERdatapanel. In deze enquête, hierna afgekort als MG99, wilden we achterhalen hoe men met tijd omgaat en hoe er geoordeeld wordt over verleden, heden en toekomst. De oordelen van Nederlanders over grote gebeurtenissen (en personen) die de twintigste eeuw een eigen gezicht gaven, de invloed hiervan op het eigen leven, de verwachtingen, angsten en dromen over de éérentwintigste eeuw en de mate waarin voorziene veranderingen hen ook persoonlijk zullen raken, kwamen in dit onderzoek aan bod. Wezenlijk is de relatie die Nederlanders leggen tussen collectieve, maatschappelijke gebeurtenissen enerzijds en ontwikkelingen in hun eigen leven anderzijds.**[vii]** We koppelden als het ware het publieke domein aan het private domein, de collectieve biografie van de Nederlandse samenleving aan de individuele biografie van de Nederlander.**[viii]** Ook was er speciale aandacht voor gevoelens van tijdsdruk en collectieve gejaagdheid onder andere als gevolg van concurrerende tijdsaanspraken van werk, zorgtaken en vrijetijdsactiviteiten. Ten behoeve van ons onderzoek is een steekproef getrokken van bijna 1400 respondenten die in de tweede helft van mei 1999 de enquête kregen voorgelegd.**[ix]**

Mede door de vele open vragen was de gangbare interviewtijd van een half uur niet toereikend om de vragenlijst in te vullen. Daarom werden respondenten een tweede keer (het volgende weekend) benaderd. Uit alles bleek evenwel dat dit nauwelijks op problemen stuitte door de grote interesse van de paneldeelnemers voor het onderwerp. De steekproef (N=1391) is representatief voor de Nederlandse bevolking naar kernindicatoren als leeftijd, sekse, opleidingsniveau en inkomen. We hebben in diverse publicaties over dit onderzoek bericht (zie o.a. Diepstraten et al., 1999; Ester et al., 2002; Vinken et al., 2002). In belangrijke mate puttend uit de twee voorgaande onderzoeken hebben we in mei 2006 opnieuw met het CentERdatapanel en mede dankzij een genereus aanbod van CentERdata een enquête kunnen doen naar “Generaties in Nederland, tien jaar later”, ook wel hierna MG06 genoemd. Het CentERdatapanel is in de tien jaar tijd behoorlijk gegroeid en onze meting omvat maar liefst 1874 respondenten van 16 jaar en ouder. Ook nu weer is het panel representatief voor alle Nederlanders op de grootheden sekse, opleiding en leeftijd. We hebben mede om redenen van

beperkte interviewtijd een keuze gemaakt uit de vragen van de twee voorgaande onderzoeken. Ook hebben we enkele nieuwe vragen gesteld. Al snel bleek dat we nog een aantal vragen extra hadden moeten stellen. Tussen 16 en 20 maart 2007 hebben we nog een beperkt aantal vragen aan de deelnemers van het CentERdatapanel voorgelegd. Deze enquête noemen we hierna MG07 en beslaat een respons van 1949 Nederlanders. Ook deze respons is representatief.

We komen nog terug op de samenstelling van de respons van alle onderzoeken. Eerst gaan we in op de thema's die we in dit onderzoek en de voorgaande studies aan de orde hebben gesteld. De belangrijkste onderwerpen die in de vragenlijsten aan de orde kwamen, zowel in de vorm van gesloten als van open vragen, kunnen we als volgt onder zes noemers samenvatten:

Generatiebesef

Gevraagd is of respondenten zichzelf tot een generatie rekenen en, indien dat het geval is, met welk woord of kenmerk zij hun eigen generatie typeren of welke gebeurtenis zij voor de eigen generatie als bepalend zien.

Onderwijs

Naast de verschillen in opleidingsniveau van de generaties, komen aan de orde de condities van het studeren en de gevolgen hiervan voor verschillende generaties, hun eigen perceptie van de noodzaak tot permanente educatie, het verschijnsel diploma-inflatie en de verschillen tussen generaties als het gaat om onderwijskansen.

Arbeid

Hier gaan we na in welke mate de leden van onze drie generaties van mening zijn dat hun generatie verschilt van andere generaties in termen van arbeidsattitudes en arbeidskansen en het belang van specifieke en unieke ervaringen in de formatieve jaren daarbij. Ook kijken we hoe generaties hun eigen kansen beoordelen in vergelijking met die van oudere en jongere generaties (onder andere de kans om aan het werk te komen, een goed inkomen te verdienen, voor de oude dag te zorgen, etc.). We zoomen verder in op de generatiekloof: is er een idee van maatschappelijke achterstelling bij sommige generaties bijvoorbeeld nu jongere generaties meer voor hun eigen (financiële) toekomst moeten zorgen. Tot slot, hoe zit het met de solidariteit rondom de AOW: willen jongere generatie nog meebetalen en willen oudere generaties meer voor elkaars generatie opkomen?

Cultuur

Niet alleen in onderwijs en arbeid zijn er verschillen tussen generaties. Eigen muziek, films, boeken en dergelijke zijn een cruciaal deel van de generatie-identiteit. Of er op dit gebied verschillen zijn en of die, opnieuw, terug gevoerd worden op jeugdervaringen, hebben we onder de noemer van cultuur aan de orde gesteld. Ook cruciaal voor de interpretatie van generatieverschillen, zo bleek ook uit MG96, zijn waardenoriëntaties en opvattingen op het terrein van gezin, seksualiteit en opvoeding. Vragen over waarden rondom dit thema schragen we ook onder de noemer cultuur. Politiek. We hebben gevraagd of en hoe generaties hun invloed in de politiek ervaren, of ze verschillen in politieke opvattingen tussen generaties in Nederland zien, wat hun politieke interesse eigenlijk is en of ze andere politieke prioriteiten stellen, onder andere via de zelfplaatsing op een links-rechtsdimensie en op de balans materialisme-postmaterialisme.

Toekomst

Vooraf in MG06 hebben we vragen gesteld over de generationele verschillen in de visie op en het omgaan met de eigen toekomst. Of het voor de eigen generatie makkelijker/moeilijker is zekerheid te krijgen over de eigen toekomst. Welke plannen hebben generaties rondom tijd en toekomst: vinden ze het bijvoorbeeld prettig op de toekomst te reflecteren, plannen ze hun toekomst, sparen ze (ook in MG99)? Welke fundamentele oriëntaties kunnen we onderscheiden: kijken ze ver vooruit, zijn ze optimistisch, hoe brengen ze hun wensen en omstandigheden in balans? Hoe maken ze eigenlijk toekomstgerichte keuzes: welke richtsnoer volgen ze hierbij, hoe pakken ze het maken van keuzes aan en wat is de ideale uitkomst?

De grote hoeveelheid onderwerpen over generaties en hun levenskansen viel bij de meeste respondenten in zeer goede aarde.[x] Uit de reacties bleek een grote betrokkenheid bij het onderwerp. Vooral de kans om nu eens zelf een oordeel te geven over verschillen tussen generaties werd positief gewaardeerd. De respondenten van Telepanel in MG96 zijn minstens 18 jaar oud. De oudste deelnemer aan ons onderzoek bleek 89 jaar te zijn. Wat zij allen in 1996 gemeenschappelijk hadden is minstens een basisvaardigheid in het omgaan met een computer en een modem.[xi] Er is echter geen reden om aan te nemen dat alleen 'computer whizzkids' in het Telepanel vertegenwoordigd zijn. Alle paneldeelnemers in 1996 kregen van Telepanel de computer en het modem in bruikleen en ontvingen een uitvoerige instructie over hoe hiermee om te gaan.[xii] Daarnaast draagt men er voortdurend zorg voor dat het panel van

deelnemers evenwichtig en representatief blijft. Zo komen de deelnemers uit alle lagen van de bevolking: van jong tot oud, van laag tot hoog opgeleid en van lage tot hoge komaf.

In Tabel 3.1 zien we dat *Mijn Generatie* 1996 (MG96) start met 500 respondenten die, na weging, een representatieve afspiegeling vormen van alle Nederlanders in 1996. Van deze 500 hebben 162 mensen in 1999 ook aan de GPD-Millenniumenquête (MG99) meegedaan. Zo bezien zijn er 1229 nieuwe mensen bij MG99 betrokken. In 2006 hebben 73 mensen uit MG96 en/of MG99 meegedaan aan het tweede Mijn Generatie-onderzoek (MG06). Van hen deden 59 personen aan beide voorafgaande onderzoeken mee. Precies 313 personen in MG06 hadden eerder alleen aan MG99 deelgenomen, ofwel heeft MG06 1488 nieuwe mensen benaderd. De extra Mijn Generatieronde in 2007 (MG07), met name gericht op het achterhalen van opinies over sociale zekerheid en politieke issues, bevat 74 mensen die eerder aan één of meerdere van de voorgaande onderzoeken meededen. Hieronder vallen 52 personen die ook in alle drie eerdere rondes zaten. Zij vormen het meest complete panel van individuen die we over alle meetmomenten kunnen volgen. Dat is toch iets meer dan 10% van de startgroep van 500 uit 1996, ruim elf jaar vóór het MG07-onderzoek. In MG07 zitten 316 personen die of aan MG99 en/of aan MG06 deelnamen (van wie 259 aan beide), 1068 mensen uit alleen de MG06-ronde en werden 491 nieuwe mensen benaderd.

Tabel 3.1: CentERdata Generatiepanels: aantal respondenten

	MG96	MG99	MG06	MG07
MG96	500	162	73	74
MG99		1229	313	316
MG06			1488	1068
MG07				491
Alles	500	1391	1874	1949

Tabel 3.1: CentERdata Generatiepanels: aantal respondenten

In het vervolg zullen we een aantal keren refereren aan de paneldata. Meestal rapporteren we over het totaal aantal mensen per onderzoek en vergelijken we dus alle respondenten uit elk jaar van onderzoek. We hanteren de data, met andere woorden, meestal alsof het cross-sections zijn die toevallig op verschillende momenten in de tijd zijn afgenomen. Vooral als we meer willen weten over sommige veranderingen in de tijd gaan we nader in op de respondenten uit de panels. Als we bijvoorbeeld willen onderzoeken of het generatiebesef inhoudelijk

veranderd is, gaan we dit na bij diegenen die meededen aan alle panels waar dit onderwerp aan de orde is (MG96, MG99 en MG06). Het verder systematisch uitzoeken van veranderingen op alle vragen die we in alle onderzoeksgolven gesteld hebben zou, alleen al om statistische redenen, een groter aantal deelnemers aan alle golven vergen.

Tabel 3.2: Generatie-indeling, sekse en opleiding

	MG96		MG99		MG06		MG07	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Oorlogsgeneratie	135	27	316	23	296	16	285	15
Babyboomgeneratie	186	37	524	38	626	33	665	34
Keuzegeneratie	179	36	551	40	952	51	999	51
Oudere keuzegeneratie	114	64	319	58	168	39	361	36
Jongere keuzegeneratie	65	36	232	42	584	61	638	64
Man	248	50	687	50	918	49	955	49
Vrouw	252	50	704	51	956	51	994	51
Lage opleiding	160	32	538	39	671	36	643	33
Midden	215	44	525	38	736	40	783	41
Hoge opleiding	119	24	266	19	439	24	497	26
Allen	500	100	1391	100	1874	100	1949	100

Alle data gewogen: leeftijd * sekse * opleiding. MG99: leeftijd * sekse * inkomen * opleiding. Leeftijden MG96 18-89, MG99 16-94, MG06 16-91 en MG07 16-92 jaar. De opleidingsaantallen tellen door ontbrekende data niet altijd op tot het totaal eronder vermeld: in MG96 ontbreken data van 6 personen, in MG99 van 62 personen, in MG06 van 28 personen en in MG07 van 26 personen.

Tabel 3.2: Generatie-indeling, sekse en opleiding - Alle data gewogen: leeftijd * sekse * opleiding. MG99: leeftijd * sekse * inkomen * opleiding. Leeftijden MG96 18-89, MG99 16-94, MG06 16-91 en MG07 16-92 jaar. De opleidingsaantallen tellen door ontbrekende data niet altijd op tot het totaal eronder vermeld: in MG96 ontbreken data van 6 personen, in MG99 van 62 personen, in MG06 van 28 personen en in MG07 van 26 personen.

De deelnemers in 1996 (MG96) zijn, zoals gezegd, minstens 18 jaar oud, die in latere golven zijn 16 jaar en ouder. Tabel 3.2 laat dit met nog wat andere kenmerken zien. We hanteren in dit boek, zoals betoogd en zoals ook Tabel 2 toont, een ruime generatie-indeling. We zullen de opinies, waarden en normen, kansen en toekomstperspectieven presenteren van de oorlogsgeneratie (geboren voor 1940), de babyboomgeneratie (1940-1960) en de keuzegeneratie (na 1960). In 1996 houden de drie generaties elkaar nog ongeveer in evenwicht met ieder

een aandeel van ongeveer één op drie. In 2007 behoort de helft tot de jongste generatie, de keuzegeneratie. In het vervolg leggen we deze forse generatie in twee groepen uiteen: de oudere (1961-1970) en de jongere (na 1970) leden van de keuzegeneratie. Bijna twee van de drie leden van de keuzegeneratie behoren in 1996 tot het oudere cohort. In 2007 is dat nog maar één op de drie. De opleidingsgegevens in Tabel 3.2 verduidelijken dat we ongeveer 20-25% hoger opgeleiden in de panels hebben, tegen ongeveer 33-39% lager opgeleiden. Steeds de grootste groep, zo'n vier op tien personen, behoort tot de middelbaar opgeleiden. **[xiii]**

3.4 Generatiebesef en de beleving van generatieverschillen

Subjectieve componenten in generatieonderzoek zijn om meerdere redenen interessant. Allereerst is het wezenskenmerk van generaties dat generatiegenoten het belang onderkennen van gemeenschappelijke ervaringen binnen een gedeelde sociaal-historische werkelijkheid. Voor Mannheim is er pas dan, zoals we eerder zagen, reden te spreken van een generatie. Het puur op grond van geboortjaar isoleren van geboortecohorten kapitaliseert in feite op dit ervaringsprincipe zonder dat daadwerkelijk na te gaan. Maar zeker weten doe je dat niet. Dat wordt pas duidelijk als hier rechtstreeks naar gevraagd wordt. Verder doorredenerend zou een stelling kunnen luiden dat generatieonderzoek dat alleen uitgaat van geboortecohorten niet méér aan kan tonen dan de effecten van Mannheims generatielocatie: het naakte feit dat sommige geboortecohorten binnen dezelfde sociaal-historische ruimte geboren worden en door deze gemeenschappelijke locatie een potentiële generatie vormen. In onze studie gaan we dan ook eerst na of Nederlanders zich verbonden weten met een generatie. In Mannheims termen bezien we of individuen die in een gemeenschappelijke generatielocatie gesitueerd zijn ook een duidelijk generatiebesef hebben en zodoende of er sprake is van een generatiesamenhang. We kijken niet alleen naar de mate waarin men zich tot een generatie rekent, maar ook naar de kenmerken waarmee men de eigen generatie karakteriseert.

Op de tweede plaats is er de vraag naar de generationele duiding. Het moet duidelijk worden of individuen de eigen waarden en normen en hun eigen kansen en belemmeringen inderdaad toedichten aan de gebeurtenissen die men in de eigen formatieve jaren heeft ondergaan. Is dat niet het geval dan moet duidelijk zijn of ze deze toch veeleer verbinden aan gebeurtenissen die hen in hun latere levensloop zijn overkomen. We proberen, kortom, zicht te krijgen op generatie-

effecten. Dat gebeurt niet door het achteraf onderscheiden van leeftijds-, periode- of cohorteffecten, maar door rechtstreeks te vragen of individuen hun huidige oriëntaties *zelf* plaatsen in het licht van generationele verschillen, dat wil zeggen toeschrijven aan gedeelde jeugdervaringen.

Wat op de derde plaats ruime aandacht verdient is de generationele perceptie van kansen. In onze studie zullen we geen definitieve uitspraken doen over de objectieve generationele verdeling van deze kansen. We zullen wel nagaan hoe mensen deze generationele verdeling van kansen zelf ervaren. Bijvoorbeeld door te vragen of ze denken dat hun generatie slechtere kansen heeft dan andere generaties. Juist de perceptie van de kansenverdeling als gelijk of ongelijk, als rechtvaardig of onrechtvaardig staat centraal in het publieke debat. Er kan aan het licht komen dat generaties nauwelijks objectief verschillen in hun kansen op een goede baan. Tegelijk is het mogelijk dat generaties bij vergelijking van hun kansen een verschil ervaren in de mate waarin zij hun kansen op de arbeidsmarkt kunnen verzilveren. In onze studie is volop aan dacht voor de wederzijdse beeldvorming van generaties langs de lijnen van levenskansen.

Hoe staat het generatiebesef er in Nederland voor? Het vorige hoofdstuk maakte duidelijk dat de jeugd jaren van de generaties bijeen zo'n zeventig jaar Nederlandse geschiedenis beslaan. In die zeventig jaar zijn er op politiek, economisch en sociaal-cultureel gebied vele ingrijpende en minder ingrijpende, plotselinge en minder plotselinge, alomvattende en minder alomvattende dingen gebeurd. Generatietheorieën gaan er vanuit dat dergelijke ontwikkelingen de basis leggen voor generatievorming. Onze vraag is of mensen dit zelf ook zo zien. Of zij zelf verschillende generaties onderscheiden en zichzelf tot een bepaalde generatie rekenen. Hier gaan we na hoe sterk het generatiebesef in Nederland is. Tabel 3.3 rapporteert.

Tabel 3.3: Generatiebesef

Beschouwt u uzelf als iemand die tot een bepaalde generatie behoort?	MG96				MG99				MG06			
	Ja	Nee	Wn	N	Ja	Nee	Wn	N	Ja	Nee	Wn	N
Oorlogsgeneratie	88	7	5	135	76	13	11	315	92	6	2	297
Ealy boortgeneratie	72	19	9	186	65	20	25	286	77	16	8	625
Kruisgeneratie	56	25	20	179	55	25	20	221	53	29	18	951
Oudere kruisgeneratie	51	28	21	134	55	25	20	319	53	30	17	368
Jongere kruisgeneratie	65	19	17	65	55	25	20	232	54	29	18	583
Allen	70	18	12	500	64	21	16	1390	67	21	12	1873

Wn = significant (Pearson's Chi² p<.05); Wn=weet niet

Tabel 3.3: Generatiebesef

In 1996 concludeerden we dat het generatiebesef van de Nederlandse bevolking

sterk was. **[xiv]** Het generatiebesef bleek wel tussen de generaties te verschillen. Hoe jonger de generatie, des te zwakker was de identificatie met een generatie. Hoe staat het er in 2006 voor? Is er sprake van een stabiel besef? Aangezien we over generatiebesef ook paneldatagegevens uit 1999 hebben, verschaffen deze een extra indicator voor het al dan niet stabiel blijven van generatiebesef. De eerste conclusie is dat Nederlanders zich in ruime meerderheid tot een generatie rekenen. Vlak voor de millenniumwisseling zakt het besef heel licht in, om in 2006 bijna weer op het niveau van 1996 te komen.

Het generatiebesef verschilt per generatie in al deze drie jaren sterk. Hoe ouder de generatie, des te sterker is het besef. Het verschil tussen de oudere en jongere keuzegeneratie vormt hierop een uitzondering. In 1996 rekende de jongste keuzegeneratie zich nog beduidend vaker tot een generatie dan de oudere keuzegeneratie. Nu beide generaties ouder zijn geworden, zijn ze naar elkaar toe gekropen: iets meer dan de helft van zowel de oudere als jongere keuzegeneratie rekent zich in 1999 en 2006 tot een generatie. Bij de jongere keuzegeneratie is het besef dus afgenomen in 1999 en 2006; bij de oudere keuzegeneratie is het eerst wat toe en daarna heel licht afgenomen, maar nog steeds groter dan in 1996. Bij de oorlogs- en babyboomgeneratie neemt het generatiebesef in 1999 juist wat af, om daarna zeer sterk te stijgen.

In 1996 zochten we een verklaring voor onze bevinding van de hogere scores onder de jongste en oudste generaties. We speculeerden dat het mogelijk een levensloopeffect zou kunnen zijn: juist jongeren en ouderen worden vaker op hun 'van een andere generatie zijn' aangesproken. Maar ook een generatie-effect sloten we niet uit. Ook nu valt geen definitief uitsluitsel te geven. Er is in ieder geval geen lineaire toe- of afname onder alle generaties, dus periode-effecten spelen naast levensloopeffecten mee. Het lijkt er op dat optimistische tijden de beleving van tegenstellingen dempt, terwijl pessimistischere tijden het wij-zij denken op allerlei fronten, ook op het generationele front, aanwakkert.

Tegelijk kunnen we voorzichtig concluderen dat generatie-effecten ook een rol spelen. Het verschil in generatiebesef blijft tussen de oorlogs-, babyboom en keuzegeneratie namelijk al tien jaar lang behoorlijk groot. Hangt dat samen met de manier waarop ze hun generatie typeren? Voeren oudere generaties vooral maatschappelijke ervaringen uit hun jeugd jaren op - dus echte generatievormende gebeurtenissen in Mannheimiaanse zin - als reden om zich tot een generatie te rekenen? Is dat bij jongere generaties minder: voelen zij zich niet

zo op grond van gemeenschappelijke lotgevallen verbonden en weerspiegelen ze daarmee de individualiseringstrend? Of kan het zo zijn dat een langere reflectietijd nodig is om het gemeenschappelijke in lotgevallen te kunnen typeren, een voldoende lange tijd waarin je niet alleen een generatie vóór je, maar ook ná je kan onderscheiden, iets wat oudere generaties per definitie hebben? De volgende paragraaf gaat hier op in.

3.5 *Generatietypering*

Als mensen gevraagd wordt naar het jaar waarin het hoogte-, respectievelijk dieptepunt in hun leven lag of naar verwachting zal liggen, dan memoreren zij gemiddeld genomen géén ervaringen uit hun formatieve jeugdijaren, maar momenten die veel later in de levensloop liggen. Hieruit blijkt al een wezenlijk onderscheid tussen de persoonlijke biografie en de biografie van een generatie. Gevraagd naar deze hoogte- en dieptepunten lijken weinig mensen direct aan met generatiegenoten gedeelde lotgevallen te denken. Wel geldt: hoe ouder de generatie hoe verder terug in de geschiedenis dit jaar ligt. Op grond hiervan ligt het voor de hand te denken dat het bij persoonlijke hoogte- en dieptepunten gaat om belangrijke persoonlijke transitie momenten als een kind krijgen, een huwelijk, een mooie baan, dan wel het verlies van een partner, kind, baan et cetera. Deze conclusie gaat echter niet op gelet op de zeer grote variatie binnen elke generatie: per generatie zit er 20 tot 30 jaar variatie in het jaar dat als hoogte- of dieptepunt genoemd wordt. Blijkbaar zijn deze ervaringen zeer persoonsgebonden. Tegelijk ook een bevestiging van de al eerdere genoemde kanttekening bij het begrip formatieve periode: belangrijke, formatieve ervaringen kunnen zich tijdens de hele levensloop voordoen, tenminste die ervaringen die verwijzen naar de persoonlijke biografie. Formatieve ervaringen in generationele zin kunnen zich uiteraard wel tot een bepaalde periode verdichten.

Zoals we al zagen is het generatiebesef sterk. Hoe typeren Nederlanders hun generatie in 2006? Verwijzen ze dan naar historisch-maatschappelijke gebeurtenissen uit hun jeugdijaren? Hanteren ze gelijksoortige gebeurtenissen als in 1996 om hun generatie te typeren?

In 1996 concludeerden we dat vooral de oorlog- en babyboomgeneratie zichzelf aan de hand van markante historische gebeurtenissen tijdens hun formatieve periode bleken te typeren. De gebeurtenissen die zij noemden waren redelijk in lijn met de maatschappelijke Schicksale die bepalend geacht worden voor de vorming van deze generaties: de economische crisis van de jaren dertig, de

Tweede Wereldoorlog, de wederopbouw en de culturele revolutie van de jaren zestig. De cohorten na de babyboomers karakteriseerden hun generatie zelden aan de hand van historische verwickelingen in hun jeugd. Als ze dat al deden, dan noemden ze niet systematisch de gebeurtenissen die je op grond van typerende gebeurtenissen in hun jeugd zou verwachten. Opvallend was dat vooral de oudste keuzegeneratie welvaart en materiële zekerheid als kenmerk van haar jeugd noemde, terwijl het economisch tij in hun jeugd drastisch keerde. De keuzegeneratie typeerde haar generatie veel meer aan de hand van stijlkenmerken. Een opmerkelijk verschil was dat de oudste cohorten een heel scala van stijlkenmerken noemden, terwijl de jongste een veel eenduidiger stijlpatroon leken te kennen. Hieronder bekijken we uitgebreid hoe het er anno 2006 voor staat.

De oorlogsgeneratie

Slechts zo'n 5% noemt géén en zo'n 15% een genealogische typering van de eigen generatie ("de ouderen, met pensioen, met achterkleinkinderen, de beruchte grijze golf"). Zo'n 10% noemt een waardenoriëntatie. Veelal verwijst men dan naar hard werken, zuinigheid en verantwoordelijkheid ("Eet je bord leeg en werk hard") of naar de generatie "van normen en waarden, van fatsoen, van beleefdheid". Een enkeling wijst juist op kenmerken als "nog verdraagzaam, gemoedelijk, gewoon rustig en tevreden".

Zo'n 5% noemt een letterlijke generatiennaam die duidelijk naar historische gebeurtenissen verwijst: vooroorlogse, oorlogs-, stille of opbouwgeneratie. Opvallend is dat deze benaming níet geheel synchroon loopt met opeenvolgende cohorten. Er zijn 70-jarigen die zich de vooroorlogse en 78-jarigen die zich de opbouwgeneratie noemen. De rest en dus over grote meerderheid verwijst naar een historische periode. De periode van de Tweede Wereldoorlog wordt door zo'n 40% letterlijk aangehaald: "de generatie die de oorlog nog meegemaakt heeft". Zo'n 15% noemt letterlijk de vooroorlogse periode, zo'n 10% juist de naoorlogse wederopbouw periode. Zeer kleine percentages komen met specifiekere ontwikkelingen: zo'n 2% met de economische crisis en nog kleinere percentages juist met economische bloei ("toename van welvaart en individualisering"; "niets te kort komen van iets") of technologische, snelle veranderingen.

Babyboomgeneratie

Veel meer dan de oorlogsgeneratie wil of kan nu een kwart van de babyboomers geen typerend kenmerk van de eigen generatie bedenken. Juist veel minder dan

de oorlogsgeneratie geven babyboomers een genealogische typering (minder dan 5%), meestal in net zo'n neutrale betekenis als de oorlogsgeneratie: "40-plusser of 50-plusser". Een enkeling kijkt wat somberder naar zijn levensfase: "pensioenafwachtend" of "net te jong voor Vut en te oud om nog te sparen om vervroegd te stoppen". Net iets minder vaak dan de oorlogsgeneratie memoreren babyboomers hun waardenoriëntaties (minder dan 10%). Het springt in het oog dat zij dan vooral naar waarden verwijzen die meestal juist niet geassocieerd worden met het protestetiket dat de babyboomers vaak opgeplakt krijgen. Onafhankelijk van het cohort binnen de babyboomers worden namelijk vooral waardenoriëntaties genoemd als: "hard werken, zuinig en sober zijn" en vooral: "behoudend, degelijk, fatsoenlijk, gehoorzaam aan ouders, nog met respect en normen en waarden". Een enkeling typeert zijn generatie als betrokken en actief, als dynamisch, eigengereid of als carrièrejagers.

De overgrote meerderheid komt met de letterlijke generatiennaam (zo'n 15% noemt letterlijk "babyboom") of - bijna de helft - naar historische perioden. Een nog aanzienlijk deel daarvan (zo'n 10%) refereert dan aan de periode voor en vooral in de Tweede Wereldoorlog. Uit hun omschrijving blijkt dat ze dan vooral hun geboortejaar als referentiepunt nemen ("nog voor de oorlog geboren", "een oorlogskind"). Dat blijkt ook uit het feit dat cohorten jonger dan 60 jaar (geboren dus ná de oorlog) steeds minder oorlogsreferenties aandragen als hun meest typerende kenmerk. Dat neemt niet weg dat ook 50-jarigen regelmatig de Tweede Wereldoorlog opvoeren.

Dat generatiegrenzen moeilijk te trekken zijn, blijkt ook uit het feit dat ruim 5% de eigen generatie nadrukkelijk als "post-babyboom" typeert. Vaak koppelen ze dat ook aan een negatieve zelftypering: "generatie Nix", "de verloren generatie", "de net naast alles grijpende generatie". Een aantal noemt meer de neutrale historische periode "zeventiger jaren". Deze typering is iets vaker bij de jongste cohorten aan te treffen, maar ook hier geldt dat dat niet altijd zo is: er zijn ook 50-jarigen die naar de "disco jaren zeventig" verwijzen.

Het grootste deel van de babyboomers dat historische perioden aandraagt, denkt dan aan twee naoorlogse perioden. Bijna evenveel mensen noemen dan "de naoorlogse periode, de vijftiger jaren" of juist "de zestiger jaren". Een zeer klein deel geeft aan de naoorlogse of jaren vijftig ook een specifiekere duiding: "wederopbouw", "armoede na de oorlog", "grote gezinnen", "de tijd net voor de grote veranderingen" of technologische uitvindingen. Hoewel de term "zestiger

jaren" veruit het populairste is, geeft een substantieel deel deze periode een specifiekere benaming: "flower power" is dan veruit populair, gevolgd door "hippie" en "tijd van vrijheid, blijheid" of "protest, idealen, doorbreking bestaande orde". Enkelingen verwijzen naar provo, nozems, Beatles of veranderingen in de popmuziek in het algemeen, een enkele vrouw noemt de vrouwenemancipatie en nog een paar mensen benoemen juist de grote welvaart, technologische vooruitgang of Koude-Oorlogmomenten. Kortom: als ze specifieke historische etiketten plakken, dan zijn het labels die vaak met babyboomers geassocieerd worden.

Oudste keuzegeneratie

Net als in 1996 onderscheidt de oudste keuzegeneratie zich van eerdere generaties doordat de helft géén generatietypering wil of kan geven. Bovendien geeft minder dan 5% een genealogische verklaring en minder dan 5% een typering aan de hand van waardenoriëntaties. De vraag is of de persoon die zijn generatie als "gejaagd" respectievelijk "zoekend" noemt, hiermee duidt op een levensfasekenmerk of juist toch een generationele waardenoriëntatie. De enkelingen die waarden noemen lijken in twee kampen verdeeld. Een aantal wijst op "behoudend, mondig maar met respect, hard moeten knokken zonder luxe", terwijl de anderen juist wijzen op "materialistisch, individualistisch, verwend, hedonistisch".

Minder dan de helft kenmerkt de eigen generatie met een historische generatienaam, een historische periode of specifieke historische gebeurtenis. Zo'n 5% typeert zijn generatie aan de hand van een specifieke naam of typologie: generatie (Ni)x of de No Future generatie. Opmerkelijk is dat ook patatgeneratie een aantal keren door late dertigers genoemd wordt, evenals "babyboomer" of juist "post-babyboom". Ook nu loopt dat niet synchroon met opeenvolgende cohorten binnen deze generatie. Vanaf deze generatie wordt duidelijker dat er geen eenduidige etiketten met de eigen generatie geassocieerd worden. Opvallend is overigens dat niemand de typering verloren generatie hanteert. Dat komt alleen bij 50-jarigen uit de babyboomgeneratie een paar keer voor en één keer noemt een dertiger zijn generatie zo.

Historische perioden worden veel vaker gememoreerd dan een specifieke generatienaam. Nog steeds verwijst overigens een enkeling naar de naoorlogse periode of "opbouw". Minder dan 5% noemt de zestiger jaren of een specifiekere duiding daarvan: flower power, hippie of opmerkelijk "de veilige, degelijke zestiger jaren". Rond de 5% rept van de zeventiger jaren en nog eens 5% de

tachtiger jaren. Veel meer mensen (de overgebleven 20%) halen specifieke gebeurtenissen uit een van deze twee decennia aan. Er zijn nogal wat verwijzingen naar de Koude Oorlog, wapenwedloop of juist einde van de Koude Oorlog, naar de grote welvaart, de opkomst van de computer en automatisering dan wel technologische vooruitgang in het algemeen en naar juist de economische crisis, werkloosheid en olie- en milieucrisis. Ook vrijheid en emancipatie worden nog een redelijk aantal keren opgevoerd. Stijlkenmerken worden ook wel genoemd, maar lang niet zo massaal als in 1996. Heel opmerkelijk is dat de typering “disco” dan allesoverheersend is.

Jongste keuzegeneratie

De jongste keuzegeneratie bleek zich net iets meer dan de oudste keuzegeneratie tot een generatie te rekenen: ze noemen ook net iets minder vaak (iets minder dan de helft) helemaal geen generatiekenmerken. Genealogische typeringen komen weer wat meer onder deze cohorten voor dan onder de babyboom- en oudste keuzegeneratie (richting de 10%), maar toch minder dan onder de oorlogsgeneratie. Vooral onder de jongste cohorten gebeurt dit: “jeugd” is net als “de ouderen” blijkbaar een apart gevoelde status die men al snel met het woord generatie associeert. Zo’n 5% noemt waardenoriëntaties. Enerzijds is er weer een groep die vooral kenmerken als discipline, verantwoordelijkheid, respect noemt, anderzijds is er een groep die zich vooral als verwend kenmerkt. Niet bij andere generaties zichtbaar is de groep die wijst op zelfbewustheid, zichzelf veel eisen opleggend en vernieuwingsgezindheid.

Iets minder dan de helft rept dus over een historische generatiennaam of historische periode of gebeurtenis als kenmerk. Benamingen zijn bij een kleine 10% populair, meer dus dan bij de oudste keuze- en de oorlogsgeneratie. Heel opvallend is dat de grootste groep zich dan als kind van babyboomers typeert. Juist de babyboomers gaven zichzelf ook relatief vaak een naam: het woord babyboom was dan allesoverheersend. Blijkbaar is dit etiket stevig in onze geheugens verankerd. Daarnaast is de naam generatie nix en patatgeneratie (en cola- en consumptiegeneratie) heel populair onder de jongste keuzegeneratie. Net als bij de oudste keuzegeneratie lopen ook bij deze generatie dus nogal wat populaire typering door elkaar heen.

Ook al zijn benamingen relatief populair, verwijzingen naar historische perioden zelf komen vaker voor, naar historische gebeurtenissen nog vaker. Zo’n 5% typeert zich als tachtiger-, zo’n 5% als zeventiger- óf negentiger- óf

milleniumgeneratie. Bij deze generatie loopt dat redelijk synchroon met de opeenvolgende cohorten. De overige 20% procent noemt net als de oudste keuzegeneratie liever specifieke historische kenmerken. De computer en andere technologische veranderingen zijn dan veruit populair, gevolgd door het einde van de Koude Oorlog. Stijlkenmerken worden vervolgens nog redelijk vaak aangehaald. Opvallend is de vrij grote heterogeniteit: van rock tot Madonna, gabber, house of muziek en MTV in het bijzonder. Een enkeling noemt opmerkelijk genoeg de vrijheid in ontwikkelingsmogelijkheden en keuzes. Slechts een paar mensen verwijzen naar terrorisme of 9/11.

Verandering in de tijd?

Een aantal bevindingen zijn stabiel in de tijd. De keuzegeneratie weerhoudt zich meer van kenmerkende typering dan oudere generaties, de oudste keuzegeneratie nog iets vaker. Genealogische verklaringen zijn relatief populair onder de oudste en jongste generatie. Als generaties historische gebeurtenissen noemen dan komen ze net als in 1996 vrij sterk overeen met de gebeurtenissen die bepalend voor hun jeugd jaren geacht worden. Net als in 1996 zijn de grenzen echter troebel: sommigen komen met typering of gebeurtenissen die eerder aan de jeugd jaren van een eerdere of juist latere generatie toegekend worden. Die vertroebeling treedt duidelijk op bij de jongste respectievelijk oudste cohorten van een generatie, maar beperkt zich daar niet toe. Zo noemen ook jongste cohorten van een generatie soms typering of gebeurtenissen die typerend voor een oudere generatie geacht worden. De vertroebeling is en blijft bij de keuzegeneratie het grootst.

Er zijn echter ook een paar opvallende veranderingen ten opzichte van 1996. Genealogische verklaringen zijn veel minder populair onder alle generaties en historische duidingen veel populairder. Ook als de keuzegeneratie nu kenmerken noemt dan zijn dat veel vaker historische ontwikkelingen en veel minder vaak historische muziek- of jeugdstijlen. Het Mannheimiaanse generatiedenken lijkt toegenomen onder alle generaties en de oudste keuzegeneratie in het bijzonder. Dat laatste is niet in lijn met de eerdere bevinding dat het generatiebesef bij de oudste keuzegeneratie nauwelijks fluctueert (zie tabel 3.3). Opmerkelijk is bovendien de verschuiving binnen de keuzegeneratie: de jongste groep haalt nu veel heterogenere stijlkenmerken aan dan de oudste groep, precies andersom als in 1996.

Deze conclusies worden versterkt als individuen door de tijd heen vergeleken

worden. De meesten blijven stabiel met een gelijksoortige historische verklaring, een volgende groep blijft een historische verklaring noemen maar noemt een iets andere periode of gebeurtenis. Daarna komt een groep die van géén of een genealogische typering naar een historische duiding verschuift. Slechts een enkeling binnen de oorlogsgeneratie verandert juist van een historische naar een genealogische typering.

3.6 *Conclusies*

Aan het begin van dit hoofdstuk lieten we zien dat het essentieel is om in generatieonderzoek de effecten van leeftijd, periode en cohort uit elkaar te halen. Zoals we aangaven kunnen levenskansen, waarden of voorkeuren afhankelijk zijn van iemands leeftijd (of fase in de levensloop), van maatschappelijke gebeurtenissen die zich hebben voltrokken, of van de omstandigheden (beperkingen maar ook opties) in de formatieve periode van generaties. We zullen in de vervolghoofdstukken over onderwijs, arbeid, cultuur, politiek en toekomst steeds beschrijvenderwijs ingaan op de mogelijke invloed uit deze levensfase-, periode- en cohorteffecten. In het generatieonderzoek hoort ook aandacht te zijn voor subjectieve aspecten, zoals het generatiebesef of het zich rekenen tot een generatie. Ook de beoordeling van beperkingen en opties van de eigen generatie in vergelijking tot andere generaties is van groot belang. Deze aspecten verdienen aandacht, niet alleen omdat dan pas echt van generaties gesproken kan worden volgens generatietheoretici, maar ook omdat hiermee blijkt of het begrip generatie voor Nederlanders een actuele relevantie heeft.

Al met al kan geconcludeerd worden dat het generatiebesef sterk is. We zagen in een eerdere paragraaf dat generatiebesef niet eenduidig toeneemt met het ouder worden van alle generaties, maar het denken in termen van generatieverklaringen lijkt dat wel te doen. Jeugdijaren zijn duidelijker centraler komen te staan. Van periode-effecten in generatietyperingen merken we weinig. Er zijn nauwelijks referenties aan gebeurtenissen van de afgelopen jaren; ook niet bij de jongste keuzegeneratie. Generatietypologieën zijn en blijven vanaf de keuzegeneratie echter het meest heterogeen. Juist vanaf deze generatie komen ook steeds meer soorten generatietyperingen in omloop. Tegelijk kan deze bevinding er ook op wijzen dat cohorten na de babyboom de sporen van individualisering dragen en zich minder eenduidig tot een bepaalde groep rekenen. Een mogelijkheid is dat zij zich juist bewust zijn van de zovele, elkaar snel opvolgende en heterogene typering over hun eigen generaties. De oudere

generaties zouden dat wel eens kunnen zijn van hun veel stabielere en meer gelijksoortige externe typeringen.

De belangrijkste conclusie is dat de meerderheid van de Nederlanders zich tot een generatie rekent. Volgens henzelf is er dus sprake van generatievorming in ons land. De vraag is of dit nu ook betekent dat generaties verschillende kansen en denkbeelden hebben en/of ervaren op allerlei terreinen. In de volgende hoofdstukken beschrijven we deze objectieve en subjectieve generatieverschillen. Achtereenvolgens komen onderwijs, arbeid, cultuur, politiek en toekomst aan bod.

NOTEN

i. Het navolgende is voor een deel gebaseerd op inzichten uit Van den Broeks dissertatie *Politics and generations. Cohort replacement and generation formation in political culture in the Netherlands* (1996).

ii. Zie hiervoor Hagenaars (1985), Van den Broek (1996) en Te Grotenhuis, Lammers, Pelzer en Scheepers (1998).

iii. Niet gehinderd door dit type overwegingen gaan Becker en ook vele andere onderzoekers met soortgelijke eenmalig gemeten gegevens na of er empirische evidentie is voor de vijf-generatiethese van Becker (zie voor een overzicht de bijlage in Becker, 1992: 205-210). Uit het onderzoek van Van den Broek (1994, 1995, 1996), dat wel kan bogen op meermaals gemeten gegevens bij verschillende leeftijdsgroepen afkomstig uit diverse geboortecohorten en waarin met toepassing van APC-analyses (Age, Period, Cohort) het identificatieprobleem onder controle wordt gebracht, blijkt dat er ten aanzien van het politieke waardendomein in Nederland geen aanleiding is uit te gaan van het bestaan van verschillende generaties zoals Henk Becker die onderscheidt. Ook ander onderzoek naar politieke waarden (Dekker & Ester, 1995a) leidt tot dergelijke conclusies. Dit gaf aanleiding tot een verhit debat over de vraag of de generatietheorie van Becker en dus de indeling in vijf generaties voor Nederland als verworpen kon worden beschouwd (zie Becker, 1995 en Dekker & Ester, 1995b).

iv. Voor nadere informatie over het toenmalige panel zie Blankert et al. (1998). *Data quality at a Telepanel: A research program*. Tilburg University: CentERdata. Zie voor actuele informatie de website van CentERdata: www.centerdata.nl.

v. In het weekend van 25 en 26 oktober 1996.

vi. Voordeel van dit type onderzoek is dat het ontbreken van direct face-to-face contact tussen interviewer en respondent - zoals dat kenmerkend is voor het

persoonlijke 'pen and pencil' interview - sociale wenselijkheid bij het beantwoorden van vragen dempt. De interview-context is immers anoniem.

vii. Zie voor innoverende voorbeelden van dit type onderzoek Schuman & Scott (1989). Vergelijk Schuman et al., 1997 en Corsten (1999).

viii. Een mooi en zeer geslaagd literair voorbeeld van deze koppeling tussen collectieve en individuele biografie vormt de familiegeschiedenis geboekstaafd door Geert Mak (1999).

ix. In week 19 en 20 van 1999.

x. In 1996 (MG96) en ook later hadden slechts enkele respondenten moeite met de duur van ondervraging, de aard van de vragen of de volgorde van de vragen.

xi. Ook gedurende het weekend is een 'help desk' aanwezig. Zie voor actuele informatie de website van CentERdata: www.centerdata.nl.

xii. In technische zin is er sprake van een combinatie van 'computer assisted interviewing' (CAI) en 'self administered interviewing' (SAQ).

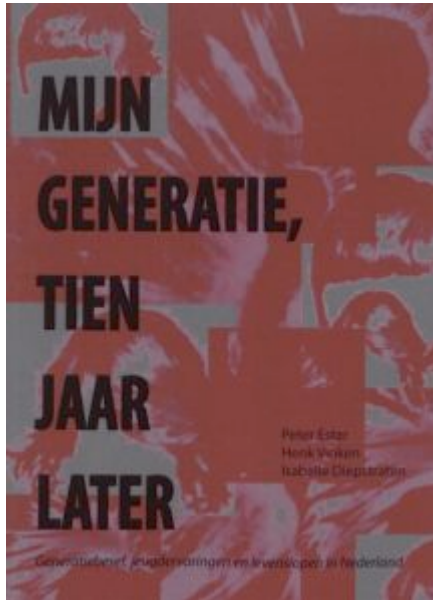
xiii. De categorieën waarop de indeling in hoog-midden-laag is gebaseerd varieert licht over de tijd. Laag in MG96 en MG99 is 'kleuter/basisonderwijs', 'vgio of lavo', '(vg) speciaal onderwijs' en het 'lager beroepsonderwijs (lbo, lhno, etc.)'. In MG06 en MG07 is dat '(voortgezet) speciaal onderwijs', 'kleuter-, lager- of basisonderwijs' en 'voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo)'. Midden is in MG96 en MG99 'middelbaar beroepsonderwijs (meao, etc.)', 'havo vwo hbs' en 'leerlingwezen'. In MG06 en MG07 is dat 'havo/vwo' en 'mbo of het leerlingwezen'. Hoog is in MG96 en MG99 'hoger beroepsonderwijs (heao, etc.)', 'hbo 2e fase' en 'wetenschappelijk onderwijs'. In MG06 en MG07 is dat 'hbo (eerste of tweede fase)' en 'wetenschappelijk onderwijs'. In alle jaren gaat het om het hoogst behaalde niveau dat men met een diploma heeft afgerond.

xiv. Dit spoorde met eerder onderzoek. Zie Van den Broek en Dekker (1996).

Mijn generatie, tien jaar later ~ Onderwijs

We don't need no education
We don't need no thought control
No dark sarcasm in the classroom
Teachers leave those kids alone
Pink Floyd

4.1 Inleiding

De afgelopen jaren heeft het onderwijs in het middelpunt van de media-aandacht gestaan. Vooral de debatten tussen voor- en tegenstanders van het zogenaamde 'nieuwe leren' liepen hoog op. **[i]** Op Internet valt volop over deze discussie te lezen. **[ii]** Begin 2008 worden de hevige debatten nog eens gevoed door het rapport *Tijd voor Onderwijs* van de Commissie Dijsselbloem (TK, 2008). De media berichten uitvoerig over dit rapport waarin de onderwijsvernieuwingen van de afgelopen decennia worden onderzocht en kondigen zonder aarzelen het einde van de grote onderwijshervormingen aan. Al deze aandacht is begrijpelijk gelet op het belang van het onderwijsdomein. De gemiddelde leeftijd waarop jongeren hun fulltime opleiding beëindigen neemt sinds de jaren zestig gestaag toe (CBS, 2007a). **[iii]** Het onderwijs is het domein bij uitstek waarin jongeren veel tijd met andere jongeren doorbrengen en de mogelijkheid hebben hun eigen subculturele voorkeuren en leefstijlen te ontwikkelen. De verlenging van de schoolloopbaan valt samen met een verlenging van de jeugdfase. 'Jong' verwijst niet meer alleen naar een leeftijdsgroep of naar een overgangsstadium tussen kindertijd en volwassenheid, maar verwijst vooral naar een levensfase waarin het normaal is te experimenteren met een eigen identiteit, eigen opvattingen en stijlvoorkeuren. Vanaf het begin van de twintigste eeuw, maar zeker sinds de jaren vijftig ervaren steeds grotere groepen jongeren een dergelijke jeugdige periode in hun leven. Jong zijn is een status op zichzelf geworden die onder andere door het steeds langere onderwijs is gecreëerd. Ironisch bijna, want dat onderwijs roept bij elke generatie opnieuw dat 'de nieuwe jongeren zo moeilijk en niet meer grijpbaar zijn'. Al in 1968 introduceerde Kenneth Keniston het begrip 'postadolescenten':

personen die in psychisch en fysiek opzicht volwassen en vaak ook niet meer van hun ouders afhankelijk zijn, maar die hun toekomst zo lang mogelijk open willen houden zonder volwassen rollen op zich te nemen (bijvoorbeeld die van werknemer, partner of ouder). Postadolescenten zouden voor het eerst herkend zijn in de babyboomgeneratie en in veelvoud onder de keuzegeneratie voorkomen.

Verlenging van jeugd- en schoolfase hebben het onderwijsdomein tot een zeer centraal domein in juist de formatieve periode van generaties gemaakt. Niet in de laatste plaats omdat gevolgde opleidingen in toenemende mate kansen zijn gaan bepalen, niet alleen op het gebied van arbeid en inkomen, maar ook in relatie tot de vrijetijdsbesteding, de vriendenkring en keuze van een partner. Opleiding is in plaats van erfelijke positie de basis voor de vorming van nieuwe statusgroepen (Ganzeboom, 1996).

Hoe is het de generaties na 1996 vergaan in het onderwijsdomein? Allereerst zal dat voor een belangrijk deel beïnvloed zijn door mogelijkheden die door het onderwijsbeleid geboden worden. Zeker op de nog jongste keuzegeneratie zijn overheidsmaatregelen van de afgelopen tien jaar waarschijnlijk van direct effect geweest. We gaan dan ook eerst in paragraaf 4.2 in op beleidsontwikkelingen. Kort vatten we samen wat we tot 1996 als ingrijpendste onderwijsveranderingen voor de verschillende generaties waarnamen, daarna gaat alle aandacht uit naar beleidsveranderingen sinds 1996. Vervolgens kijken we naar bestaande trendgegevens. In paragraaf 4.3 bezien we feitelijke verschuivingen in opleidingsniveaus, terwijl in paragraaf 4.4 en 4.5 respectievelijk ontwikkelingen in onderwijskansen en segregatie centraal staan. Daarna staat in paragraaf 4.6 de beleving van onze generaties zelf weer centraal: hoe is de situatie voor de huidige generatie? Welke kansen dichten generaties zichzelf en elkaar toe in het onderwijsdomein? Zijn hun opvattingen vergelijkbaar met hun beleving in 1996? Paragraaf 4.7 bevat de belangrijkste conclusies.

4.2 Veranderingen in onderwijsbeleid

Onderwijsbeleid tot 1996: emancipatie- en gelijkheidsdenken

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft het Nederlandse onderwijsbeleid in het teken gestaan van het verhogen van het opleidingspeil en het verminderen van ongelijke onderwijskansen voor verschillende sociale groepen (eerst lagere sociale milieus, later vrouwen, nog later allochtonen). Belangrijke maatregelen in dit kader zijn veranderingen in de leerplichtwetgeving, in de structuur van ons

onderwijssysteem en in de studiefinanciering.

Allereerst heeft de overheid geprobeerd om door de leerplichtwetgeving het onderwijspeil van de bevolking op te krikken (Ganzeboom, 1996). In 1900 moesten kinderen tot 12 jaar verplicht naar school. In 1972 was dat 15 jaar plus twee jaar partiële leerplicht. Zo werd het volgen van langere en hogere vormen van onderwijs wettelijk afgedwongen. Jongeren uit de lagere sociale milieus waren impliciet de doelgroep van het beleid, aangezien zij vaak al tijdens of direct na de basisschool het onderwijs verlieten. Sinds de jaren negentig probeert de overheid jongeren langer dan de leerplichtige eindleeftijd in het onderwijs vast te houden. Idealiter mag geen enkele leerling het onderwijs verlaten zonder 'primaire startkwalificatie'.

Een volgende beleidsmaatregel was het ingrijpen in de structuur van het onderwijssysteem, met de Mammoetwet in 1968 als belangrijkste markeringspunt. Niet voor niets wordt er vaak gesproken over pre- en post-Mammoet generaties: een scheiding die nagenoeg samenvalt met de oorlogs- en babyboomgeneratie aan de ene en de keuzegeneratie aan de andere kant. Vóór deze wet bestonden stand- en seksegebonden schooltypen: de ambachts- en huishoudschool voor jongens respectievelijk meisjes uit arbeidersmilieus, het (meer) uitgebreid lager onderwijs voor kinderen uit de middenklasse en de hogere burgerschool en het gymnasium bedoeld voor vooral jongens uit respectievelijk de gegoede burgerij en academische kringen, terwijl hun dochters vooral de middelbare meisjesschool bezochten. De Mammoetwet moest deze starre structuur doorbreken, onder meer door het invoeren van een brugperiode. De definitieve schoolkeuze kon zo nog een jaar worden uitgesteld. Verder kwamen er meer mogelijkheden voor horizontale en verticale doorstroming tussen de nieuwe schooltypen: via het lager beroepsonderwijs (lbo) kon men doorstromen naar het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), via het middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (mavo) naar het hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo) of mbo, via havo naar het voortgezet wetenschappelijk onderwijs (vwo) of hoger beroepsonderwijs (hbo) en tot slot via het vwo naar het wetenschappelijk onderwijs (wo). Ook kon men via het mbo naar het hbo en van daaruit weer naar het wo. Hogere onderwijsvormen werden op deze manier via allerlei omwegen bereikbaar. Kinderen uit lagere sociale milieus hebben ook relatief vaak van deze omwegen gebruik gemaakt. De Mammoetwet moest verder de vrijheid in vakkenpakketkeuze vergroten, zodat leerlingen veel meer in

overeenstemming met hun mogelijkheden en interesses hun studie konden inrichten.

De laatste soort maatregelen betroffen het opheffen van financiële beperkingen voor onderwijsdeelname (SCP, 1996). Deelname aan het leerplichtonderwijs werd gratis, ouderlijke bijdragen mochten alleen nog vrijwillig zijn. Daarnaast werden de mogelijkheden uitgebreid voor tegemoetkoming in de studiekosten na de leerplicht. Voorbeelden zijn de verhoogde kinderbijslag en de kinderaftrek bij de inkomstenbelasting. Daarnaast werd geld aan studerende jongeren zelf gegeven. Eerst konden studenten aanspraak maken op een beurs en een renteloze lening, afhankelijk van het inkomen van hun ouders. Met de invoering van de Wet op de Studiefinanciering in 1986 werd deze ouderafhankelijkheid gedeeltelijk losgelaten. Alle scholieren en studenten vanaf 18 jaar ontvingen een ouderonafhankelijke basisbeurs, alleen aanvullende financiering bleef ouderafhankelijk.

Omgekeerd heeft de overheid stapsgewijs steeds meer bezuinigd op studiefinanciering: de basisbeurs werd lager, rentes op leningen werden voortaan van begin af aan in plaats van ná de studie berekend. In een poging de studieduur van studenten in te beperken kregen zij nog maar een aantal jaren recht op studiefinanciering en werden er prestatie-eisen aan gekoppeld. In 1994 werd de tempobeurs ingevoerd, in 1996 de prestatiebeurs: er moet een minimaal (door de jaren heen opgeschroefd) aantal studiepunten behaald worden wil de als lening verstrekte beurs omgezet worden in een gift. Doordat veel studenten niet aan de norm kunnen voldoen en langzamerhand ook weer meer gebruik zijn gaan maken van de aanvullende, rentedragende leningen, vormen leningen inmiddels bijna de helft van de studiefinanciering (CBS, 2007a).

Onderwijsbeleid na 1996: naar een nieuw onderwijsparadigma?

De afgelopen tien jaar is het onderwijs op allerlei fronten ingrijpend gewijzigd. De ontwikkeling naar een 'kennissamenleving' en de komst van 'een nieuwe generatie' worden als belangrijkste aanleidingen genoemd.

In 2000 hebben de EU-lidstaten in Lissabon afspraken gemaakt om Europa in 2010 tot de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken. Aan het onderwijs wordt hiertoe een centrale rol toegekend. **[iv]** De kerngedachte is dat sociaal-economische modernisering leidt tot een toenemende vraag naar hooggekwalificeerde arbeidskrachten, terwijl er tegelijk sprake is van

destandaardisering van het werk en flexibilisering van arbeidsrelaties. Het werk zal minder aan vaste tijden en plaatsen gebonden zijn, waardoor de grenzen tussen levensdomeinen kunnen vervagen. Tegelijk zullen mensen hun 'skills' continue 'up to date' moeten houden, bereid moeten zijn zich in steeds veranderende arbeidsrelaties te begeven en hun weg moeten zoeken op een onzekere en globaliserende arbeidsmarkt (Alheit & Dausien, 2002; Van Hoof & Van Ruysseveldt, 1998). Er worden een aantal nieuwe eisen voor het onderwijs zichtbaar ('the new educational order': Field, 2000). Behalve een *hogere niveau van kennis* zouden ook een ander soort kennis, nieuwe vormen van kenniscreatie en andere leercontexten en -trajecten nodig zijn. **[v]**

Omdat kennisontwikkeling steeds sneller gaat en bestaande kennis steeds sneller veroudert, zou een *ander soort kennis* noodzakelijk zijn: brede kennis, het vermogen tot zelf blijven leren, in steeds nieuwe en complexe situaties productief kunnen inzetten van kennis en weten wie je ontbrekende kennis kan leveren ('know how' en 'know who', Van Aalst, 1999). Het gaat dus om meer dan 'weten' alleen, maar om een 'vermogen' iets te kunnen, ook wel competentie genoemd. Hierbij gaat het niet alleen om brede competenties, maar ook om 'soft skills' zoals probleemoplossings-, innovatie-, informatie- en communicatie-, netwerk- en reflexieve competenties. Hierdoor lijkt competentie-ontwikkeling steeds meer samen te vallen met identiteitsontwikkeling (zie ook Dieleman & Van der Lans, 1999).

Naast meer en andere kennis is er ook sprake van *nieuwe vormen van kennisontwikkeling*. Kennis zou in toenemende mate ook buiten kennisinstellingen gecreëerd worden (Gibbons e.a., 1994); via het deelnemen in een 'community of practice' (Wenger, 1998; Waslander, 2003). Hiermee komen niet-schoolse leerplekken als nieuwe leercontexten in beeld (zie bijvoorbeeld Onstenk, 2000). Behalve dat 'communities of practice' ook virtueel kunnen zijn, komt kenniscreatie via het niet-lineaire Internet veel meer tot stand door browsend of 'zappend' leren, waarbij de lerende al surfend en via 'trial and error' steeds nieuwe dingen ontdekt en stukken informatie tot een eigen samenhangend geheel knutselt (bricolage). Het kunnen omgaan met complexe informatiebestanden (infonavigatie), het op waarde kunnen beoordelen van informatie én informatie betekenis weten te geven (het alleen bij elkaar sprokkelen van informatie creëert nog geen kennis) worden hiermee steeds belangrijkere vaardigheden. **[vi]** Tot slot maakt ICT het gemakkelijker verschillende soorten leercontexten met elkaar te

verbinden en belangrijke aspecten van gunstig geachte leeromgevingen te simuleren.

De functie van de school als dé *leercontext* verliest hierdoor in toenemende mate terrein. Competenties kunnen ten eerste ook buiten school verworven worden. Daarnaast wordt de traditionele schoolse leercontext ook minder geschikt geacht om de vereiste nieuwe competenties te verwerven: schools leren zou vooral formele kennis, buitenschools leren vooral 'tacit knowledge' opleveren (Verloop e.a., 2001; Waslander, 2004). De hierboven beschreven nieuwe vormen van kenniscreatie vertonen bovendien veel meer gelijkenis met buitenschoolse dan binnenschoolse leercontexten. Het benadrukken van het belang van buitenschools leren heeft ook te maken met de opvatting dat voortaan *levenslang* geleerd moet worden. **[vii]** De beleidskaders maken duidelijk dat 'levenslang' en 'overall' leren onmogelijk een externe verantwoordelijkheid kunnen zijn. De verantwoordelijkheid wordt dan ook primair bij de lerende zelf gelegd: "De beste garantie voor een goed functionerende arbeidsmarkt zijn verantwoordelijke werknemers met een intrinsieke leerattitude" (Ministerie van OC&W, 2002b: 15).

Het onderwijs zou ook aan radicale verandering toe zijn, omdat het niet meer aansluit bij de behoeften van 'een nieuwe generatie'. Gesuggereerd wordt dat een nieuwe generatie leerders minder gemotiveerd is voor school, omdat school meer concurrentie ondervindt van interessante bezigheden buiten school. Bezigheden die elkaar snel afwisselen (een 'zap'-cultuur) en waarin jongeren zich als producent van eigen kennis en (sub)culturen ervaren. Deze leefwereld buiten school botst steeds meer met het pedagogisch regime op school en met de 'tragere' wereld van schoolse lessen, waarin jongeren vooral geacht worden voorgeschreven, voor hen betekenisloze kennis te consumeren. **[viii]** Schoolse kennis die vooral voor de - steeds minder grijpbare - toekomst nog de beste garantie lijkt, terwijl ze tegelijk toekomstig succes ook niet kan garanderen, waardoor opleidingstrajecten als 'misleading trajectories' (Walther & Stauber, 2002) verschijnen. Hoewel de meeste jongeren hun opleidingstraject wel afmaken, zouden ze vooral als 'extrinsiek gemotiveerde massastudenten' (Du Bois-Reymond, 2000b; Du Bois-Reymond & Walther, 1999) te typeren zijn: ze erkennen het belang van een diploma, maar naast deze instrumentele betekenis heeft de school voor hen vooral een sociale betekenis: zich met hun vrienden vermaken (zie ook Matthijssen, 1986; 1991; 1993). Er is echter geen Nederlands materiaal dat duidelijk kan maken of de motivatie van huidige leerders zoveel

minder is dan van leerders van één of meerdere decennia geleden (Waslander, 2004).

Kenmerken van het Nederlandse onderwijsbeleid na 1996

Hoewel 'de komst van een nieuwe generatie' vaak als argument wordt opgevoerd, is de vraag 'Hoe Nederland klaar te stomen als concurrerende kennissamenleving?' de belangrijkste drijvende kracht achter de talloze onderwijshervormingen van de afgelopen jaren. De centrale doelen zijn: de helft van Nederland hoger opgeleid, halvering van de schooluitval tot maximaal 8% en verhoging van de deelname aan levenslang leren, naast de wat specifiekere doelen: meer deelname aan bèta/techniek en een adequaat leesniveau van de bevolking (OECD, 2007).

De kwalificatiefunctie van het onderwijs, ofwel de aansluiting op behoeften van de arbeidsmarkt, is centraler komen te staan (economisering). Hierbij is marktwerking ook in het onderwijs een centraal begrip geworden. Hoewel de overheid nog steeds de kaders zet, vindt anders dan in voorgaande jaren sturing op afstand plaats: er is sprake van deregulering, decentralisatie en - in samenhang met deregulering - versterking van het bestuurlijk vermogen van scholen: grotere en professionelere besturen. Bovendien is de overheid vooral op output gaan sturen: het gaat om effectiviteit, efficiency en rendement die gemeten moeten kunnen worden. Dat heeft ook technologisering in de hand gewerkt, bijvoorbeeld in de vorm van standaardtoetsprocedures, leerlingvolgsystemen en accreditatiesystemen (Knoers, 1999).

Bovengenoemde ontwikkelingen weerspiegelen zich in de talloze ingrepen in de structuur van het onderwijssysteem en daarmee ook in de jeugdijaren van de jongste generatie. **[ix]** De jongste generatie kent daardoor hele andere formatieve ervaringen dan oudere generaties.

Na de basisschool krijgen jongeren voortaan te maken met een tweejarige basisvorming en kunnen ze hun definitieve schoolkeuze nog even uitstellen. In de basisvorming krijgen alle leerlingen gedurende tweederde van de onderwijstijd dezelfde lesstof die afgeleid is van wettelijk vastgestelde kerndoelen. Aangezien eenderde van de tijd in de basisvorming naar keuze van de school en de leerling ingevuld kan worden, is er in de praktijk sprake van een naar schooltype verschillende basisvorming. Het vmbo biedt praktijkgericht onderwijs, het gymnasium moet klassieke talen aanbieden. Het vmbo vervangt sinds 1999 het

vbo en mavo en bestaat uit vier leerwegen (niveaus): de theoretische, gemengde, kaderberoeps- en basisberoepsgerichte leerweg. Daarnaast moeten leerlingen voor een sector kiezen (economie, zorg, techniek, agrarisch). In havo en vwo kunnen leerlingen sinds de invoering van de Tweede Fase in 1998 nog slechts kiezen uit vier vakkenprofielen: cultuur en maatschappij, economie en maatschappij, natuur en gezondheid, en natuur en techniek. Naast kennis krijgen vaardigheden veel aandacht. Na protesten over overladenheid en versnippering van het programma zijn vanaf augustus 2007 inmiddels al weer een aantal aanpassingen doorgevoerd in de zogenaamde Vernieuwde Tweede Fase.

Leerlingen die speciale ondersteuning nodig hebben wil men nu zoveel mogelijk binnen het reguliere onderwijs houden, ook in het voortgezet onderwijs. Zo is er voor middelbare scholieren leerwegondersteunend onderwijs (in plaats van het vroegere ivbo en voortgezet speciaal onderwijs voor leer- en opvoedingsmoeilijkheden). **[x]** Voor jongeren waarvan niet verwacht kan worden dat ze een vmbo-diploma kunnen halen is er het aparte praktijkonderwijs. Tot slot blijft er apart speciaal onderwijs voor kinderen met ernstige belemmeringen: visuele handicaps, communicatieve handicaps, verstandelijke en/of lichamelijke handicaps, psychiatrische of gedragsstoornissen. **[xi]**

Ook het mbo is eind jaren negentig gewijzigd. **[xii]** Er zijn voortaan vijf niveaus: assistenten-, basisberoeps-, vak-, middenkader- en specialistenopleiding. Daarnaast zijn er verschillende sectoren: landbouw, techniek, economie, zorg en welzijn en techniek/economie. **[xiii]**

Vanaf 2002 is in het hoger onderwijs het BachelorMaster stelsel ingevoerd. De jongste generatie volgt een vierjarige hbo-bachelors of driejarige wo-bachelors; daarnaast zijn er een- tot tweejarige hbo- en wo-masteropleidingen. Een belangrijke verandering is bovendien dat de aandacht en subsidiemogelijkheden voor internationale studie- en stage-ervaringen in de afgelopen jaren enorm is toegenomen. Meer jongeren dan ooit doen dergelijke ervaringen op, al blijven Nederlandse jongeren hierbij nog sterk achter op jongeren uit andere landen.

De jongste generatie wordt voortaan geacht naar school te gaan totdat ze minimaal een zogenaamde startkwalificatie behaald hebben: een vwo-, havo- of mbo niveau 2 diploma. Ook daarna geldt: jongeren worden óf naar onderwijs óf naar de arbeidsmarkt geleid. Lag in de jaren negentig de nadruk op zo efficiënt mogelijke schoolloopbanen, de laatste jaren is er juist weer meer nadruk gekomen

op het bevorderen van doorstroom. Het gaat dan met name om doorstroom in de zogenaamde 'beroepskolom': van vmbo naar mbo naar hbo. Behalve het bovenstaande worden nog tal van institutionele oplossingen voorgedragen die het behalen van de beleidsdoelen dichterbij moeten brengen. Werkend (dual) leren, afstandsleren (digitaal) en het belonen van eerder of elders verworven competenties (EVC) zijn instrumenten die inmiddels al in de praktijk worden toegepast. Instrumenten die bovendien ook het gewenste levenslang leren moeten bevorderen (zie bijvoorbeeld Onderwijsraad 2005a, 2005b, 2007a).

Behalve het onderwijssysteem is ook het *leerproces* zelf aan ingrijpende hervormingen onderhevig. De jongste generatie wordt hierdoor op een heel andere manier opgeleid, zo niet opgevoed dan oudere generaties. Vraag- en zelfsturing van jongeren zijn voortaan sleutelwoorden. **[xiv]** Zelfregulatie, reflectie op leerervaringen, zelfstandig en groepswork, aangepaste instructie en coaching door leraren in authentieke (dus geïntegreerde) rijke contexten moeten voortaan centrale elementen zijn bij de inrichting van de leeromgeving en het leerproces. Doel hiervan is de ontwikkeling van leervermogen en het aanleren, integreren en transfereren van kennis, vaardigheden en houdingen. Nieuwe media en informatievaardigheden zijn bovendien belangrijke elementen. In havo en vwo staan deze veranderingen in het leerproces bekend onder de noemer van het Studiehuis, terwijl in vmbo, mbo en hbo gesproken wordt over vraaggericht en competentiegestuurd onderwijs. **[xv]** Juist deze ingrepen in het leerproces zijn de laatste jaren het middelpunt van discussie. Deze discussie is eind 2007 zelfs aanleiding voor het parlementair onderzoek van de Commissie Dijsselbloem (TK, 2008) geweest.

Bovendien wordt selectie weer een thema voor de jongste generatie. Een thema dat vooral voor babyboomers en de oudere cohorten van de keuzegeneratie een heus taboe was. Het emancipatie- en gelijkheidsdenken, troetelkind van deze cohorten, slaat om: *individuele talenten* staan nu centraal. Bovengenoemde veranderingen in het leerproces hebben ook individualisering op het oog: meer onderwijs op maat, naar de behoefte van de leerling. Verschillen tussen jongeren mogen dan ook weer benadrukt worden: 'elk talent ontwikkelen' is hierbij een veelgehoorde opvatting. Dit betekent dat niet alleen de differentiatie in schooltypen is toegenomen, maar ook de differentiatie binnen en tussen scholen van hetzelfde type. **[xvi]** De keerzijde is dat juist bevoorrechte leerlingen van de veranderingen in het leerproces en de nadruk op talent weer het meeste lijken te

profiteren. Hoewel talent eerder een product is van formele en informele leerervaringen die sterk sociaal ongelijk verdeeld zijn, wordt bovendien 'minder succes' al gauw toegeschreven aan 'persoonlijkheid', 'minder vaardigheden', 'een gebrekkige leerstijl', kortom aan persoonlijke vermogens (psychologisering). Sociale in- en uitsluitingsprocessen spelen echter nog steeds, en wellicht opnieuw sterker, een rol. Segregatie tussen groepen lijkt eerder toegenomen. Meer en minder bevoorrechten komen niet alleen in de steeds meer van elkaar gescheiden schooltypen terecht, minder bevoorrechten bevolken minder vaak de elitescholen binnen deze schooltypen en juist vaker de zogenaamde extra zorgcircuits. **[xvii]** De succesfactoren voor de talentprogramma's blijken de grote hoeveelheid tijd, geld en faciliteiten, de internationale mogelijkheden en het intensief contact tussen leerlingen/studenten en docenten. Ironisch genoeg, spelen de kenmerken van het leerproces slechts een ondergeschikte rol (Bronneman-Helmers, 2006).

De toenemende individualisering en segregatie zijn de afgelopen jaren aanleiding voor maatschappelijke discussie. Was tot voor kort 'opvoeden tot autonomie' het belangrijkste doel (gericht op emancipatie en zelfontplooiing), de afgelopen jaren is opvoeden tot *participatie* met het oog op sociale binding centraler komen te staan (Hermanns & Van Montfoort, 2007). Behalve opleiden voor de arbeidsmarkt krijgt sociale en culturele integratie weer wat meer aandacht. **[xviii]**

Vanaf 2007 is burgerschapsvorming een verplicht onderdeel voor primair en voortgezet onderwijs. Burgerschapsvorming krijgt hierbij een specifieke betekenis: niet de vorming van kritische burgers, maar sociale en morele vorming, participatie en integratie zijn de belangrijkste aandachtspunten. 'Leren door deelnemen' en de sociale samenhang binnen en rondom de school zijn nieuwe speerpunten die vereisen dat verschillende opvoedingscontexten van jongeren bij elkaar gebracht worden en dat de school samenwerkt met ouders, jeugdwerkers, leerplichtambtenaren en bedrijfsleven (integraal beleid) (Veugelers, 2007). Ook de discussie rondom zogenaamde canons (van de Nederlandse geschiedenis, de Nederlandse literatuur, de opvoeding et cetera) kan onder meer in het licht van sociale binding geplaatst worden. Datzelfde geldt voor de maatschappelijke stage die vanaf 2011 in het voortgezet onderwijs verplicht wordt: het zal gaan om 12 dagen ofwel 72 uur. De jongste cohorten kunnen hiermee weer een heel ander onderwijsklimaat tegemoet zien.

4.3 Trends in opleidingsniveau

In 1996 constateerden we dat het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking

alsmaar is blijven stijgen en dat schoolloopbanen minder afhankelijk zijn geworden van het ouderlijk milieu. De verlenging van de schoolloopbaan bleek voor beide trends de belangrijkste verklaring. Volgde het geboortecohort uit 1920 gemiddeld nog zo'n 9 jaar onderwijs, het geboortecohort uit 1950 komt al uit op 11 jaar en het cohort uit 1970 op ongeveer 13 jaar (Ganzeboom, 1996). Welke trends nemen we vanaf 1996 waar? We kijken eerst naar trends in opleidingsniveau. In de volgende paragrafen gaan we in op trends in onderwijskansen en in segregatie.

Diploma's

Ook vanaf 1996 heeft elk cohort weer een hoger opleidingsniveau dan eerdere cohorten. Een steeds kleiner deel verlaat het onderwijs met alleen een vmbo-diploma. Het aandeel jongeren met een universitair diploma is minder sterk gestegen. De onderwijsexpansie is met andere woorden sterker aan de onderkant dan aan de bovenkant van het 'onderwijsgebouw': opleidingsniveaus zijn dus ook dichterbij elkaar gekomen.

In 1996 had 60%, in 2005 66% van de bevolking van 15 tot 65 jaar minimaal een startkwalificatie (havo, vwo of mbo niveau 2). In 2005 zat 22 procent van de jongeren in de leeftijd van 15-22 jaar niet meer op school. Daarvan had bijna de helft geen startkwalificatie (CBS, 2007a). Onder de jongste keuzegeneratie (geboren na 1970) heeft in 2005 al 80% een startkwalificatie (OECD, 2007).

Kijken we naar het aandeel Nederlanders met een hoger onderwijsdiploma dan stijgt dat tussen 1996 en 2005 van 20 naar 25%. Onder de jongste keuzegeneratie heeft al 35% een hoger onderwijsdiploma. De doelstelling '50% hoger opgeleiden in 2020' lijkt in het zicht als naar de instroom gekeken wordt: vooral de instroom in het hbo stijgt sterk naar 50% tegenover 20% in het wo. Het slagingspercentage is echter veel minder sterk gestegen. Bij eenzelfde rendement halen we in 2020 rond de 40% (SCP, 2007).

Deelname en doorstroom

Inmiddels verlaten 18-34 jarigen (jongste keuzegeneratie) het onderwijssysteem als ze gemiddeld 21 jaar zijn: ze hebben dan 17 jaar onderwijs achter de rug. Zelfs op 24 jarige leeftijd volgt nog 19% onderwijs (Kronjee & Van Stigt, 2007).

De deelname aan het havo/vwo blijft stijgen tot 40% en de deelname aan het vmbo daalt tot 60% in 2006 (SCP, 2007). **[xix]** De deelname aan het mbo is na een

dip eind jaren negentig vanaf 2000 sterk gestegen, vooral onder vrouwen: de helft van de mbo'ers volgt een middenkaderopleiding. Een derde van de mbo'ers stroomt door naar het hbo (CBS, 2007a). De deelname aan het hbo blijft sinds de jaren negentig voortdurend stijgen; het wo kent na een dip in de jaren negentig, een stijging sinds 2000. Deze stijging is extra sterk onder vrouwen: zij zijn sinds eind jaren negentig voor het eerst in de meerderheid. Ook - en vooral weer onder vrouwen - blijft het aantal gepromoveerden toenemen (CBS, 2007a).

Rond de 15% tussen de 25 en 65 jaar volgt een zogenaamde post-initiële opleiding. Bijna de helft volgt een opleiding langer dan een jaar. De helft daarvan doet dat bij een reguliere lange opleiding: havo/vwo/mbo en de sector economie zijn daarbij het meest populair. Vrouwen doen dat meer dan mannen, werkenden meer dan werkelozen en die meer dan niet-werkenden, hoger meer dan lager opgeleiden. Hoewel het oudste deel van de beroepsbevolking nog minder deelneemt, stijgt hun deelname wel. De lange opleidingen worden vooral gevolgd om ander werk te gaan doen of promotie te maken, de minder intensieve opleidingen om bij te blijven (CBS, 2007a). De doelstelling om in 2010 12,5% levenslang leren te realiseren is al gehaald en daarom naar 20% van de 15-64 jarigen opgerekt. Ook hiermee kan het doel van 50% hoger opgeleiden dichterbij komen. Opvallend is echter dat na een stijging eind jaren negentig het post-initieel onderwijs stagneert of zelfs daalt (SCP, 2007). Hoewel een ruime meerderheid levenslang leren belangrijk vindt (Kronjee & Van Stigt, 2007), zijn Nederlanders weinig bereid hieraan eigen tijd en geld te besteden (Onderwijsraad, 2003c). Er zijn ook zorgen: kennis die snel veroudert, de druk om je te blijven scholen en de kosten die dat met zich meebrengt (Vinken et al., 2002).

4.4 Trends in onderwijskansen

Herkomstmilieu

Herkomstmilieu heeft nog steeds invloed op schoolloopbanen. Jongeren uit midden- en hogere milieus volgen gemiddeld langere en gevarieerdere trajecten op een hoger niveau dan jongeren uit lagere milieus. Hierbij doorlopen jongeren uit hogere milieus en meisjes vaker trajecten die de institutionele logica volgen, terwijl jongeren uit lagere milieus en jongens vaker onconventionelere combinatie- en switchtrajecten afleggen. **[xx]**

Hoewel het herkomstmilieu (met de opleiding van ouders als belangrijkste

indicator) nog veel invloed blijft houden op opleidingskansen van kinderen, is er wel sprake van een generatie-effect in genealogische zin. De 25-44-jarigen met laagopgeleide ouders hebben zes keer meer kans om zelf ook laagopgeleid te zijn dan 25-44-jarigen met hoogopgeleide ouders. Bij de oudere generatie is deze kans groter: 45-64-jarigen met laagopgeleide ouders hebben elf keer meer kans op een laag opleidingsniveau dan 45-64-jarigen met hoogopgeleide ouders (CBS, 2007a).

De gestage stijging van het opleidingspeil betekent noodzakelijkerwijze dat jongere generaties hogere opleidingen hebben dan hun ouders. Dat neemt niet weg dat de verschillen in onderwijsdeelname tussen opleidingsmilieus groot blijven, vooral aan de bovenkant van het onderwijsgebouw. Als alleen naar hoger onderwijsdeelname gekeken wordt, dan is alleen voor het allerlaagste opleidingsmilieu het verschil door de tijd heen steeds kleiner geworden; voor andere milieus fluctueert dit. Bovendien verloopt de stijging op de onderwijsladder vaker in kleine dan grote stappen: van ongeschoold naar hoog geschoold duurt in een familie meestal meerdere generaties. Autochtone mannen geboren tussen 1935 en 1955 (dus ongeveer de babyboom-generatie) hebben de grootste intergenerationele opleidings sprongen gemaakt. Sinds de keuzegeneratie geldt: hoe jonger het cohort des te meer zij zelf ouders met ook een hoge opleiding hebben (in het basisonderwijs is momenteel nog maar zo'n 10% van de leerlingen afkomstig uit een autochtoon laag opgeleid milieu) en des te moeilijker het dus wordt om je ouders te overtreffen (Herweijer, 2006).

Behalve dat mobiliteit moeilijker wordt (een plafondefect), stekt de emancipatie naar herkomstmilieu ook. Zo zijn kinderen van laagopgeleide ouders er in vergelijking tot eerdere jaren op achteruit gegaan en raken ze gedurende hun schoolloopbaan steeds verder achterop (Meijnen, 2007). De inhaalslag die ze eerder maakten, lijkt een verzadigingspunt bereikt te hebben. Hun achterstand neemt al toe vanaf de basisschool: het schooladvies voor de middelbare school werkt vervolgens sterk selectief. Het stapelen van opleidingen bood eerder soelaas, maar komt sinds het doelmatigheidsdenken in de jaren negentig minder voor. Vmbo en havo/vwo zijn steeds meer gescheiden circuits en eigen sociale contexten geworden. De achterstand neemt bovendien toe tijdens de middelbare schoolperiode; kansarme groepen vallen ook vaker uit. Als ze al de overstap naar hoger onderwijs maken, dan kiezen leerlingen van autochtone lager opgeleide ouders bovendien vaker voorzichtiger: van havo naar mbo naar hbo. Het hbo is

hierbij toegankelijker dan het wo en bevat ook meer eerste-generatie hoger opgeleiden: 30% van de autochtone hbo-studenten en 18% van de autochtone wo-studenten heeft ouders met hooguit mavo/mulo-niveau. In deeltijd-opleidingen liggen deze percentages hoger: deeltijdopleidingen vervullen dus nog steeds de tweede-kansfunctie (Herweijer, 2006).

Mannen en vrouwen

Meisjes doen het inmiddels beter dan jongens: ze halen hogere niveaus, blijven minder zitten, vallen minder uit, volgen efficiëntere schoolloopbanen (CBS, 2007a). Bij de jongste cohorten zakt niet alleen de deelname aan hoger onderwijs van autochtone studenten uit het laagste herkomstmilieu in, maar óók die van mannen uit hogere herkomstmilieus. Bij autochtone vrouwen echter blijft de hoger onderwijsdeelname uit álle opleidingsmilieus steeds maar toenemen; het eerst en het sterkst in de hogere opleidingsmilieus. Dit betekent: hoe jonger de generatie des te kleiner is het opleidingsverschil tussen mannen en vrouwen; de laatste jaren krijgen vrouwen zelfs een voorsprong. Hoewel jongens het niet slechter zijn gaan doen, worden zij steeds vaker als 'probleem' gezien. Jeugdsociologen benadrukken dat dit waarschijnlijk vooral het gevolg is van het feit dat vrouwelijke waarden op de arbeidsmarkt en in het onderwijs belangrijker lijken te worden. Dit zou ook blijken uit het belang dat nu aan reflexieve, sociale en emotionele vaardigheden - soft skills - gehecht wordt (Baird, 1999; Griffin, 2000). Hoewel de onderwijsemancipatie onder vrouwen zich lijkt voort te zetten, is deze onder autochtone mannen dus tot stilstand gekomen. Bij hen lijkt geen reservoir meer aanwezig om deelname aan het hoger onderwijs te vergroten.

Niet-westerse allochtonen

Het reservoir talenten lijkt dus binnen autochtone lagere opleidingsmilieus uitgeput te raken. Dat geldt niet voor niet-westerse allochtone milieus. Veel jongeren met niet-westerse ouders hebben laag opgeleide ouders die in het herkomstland meestal weinig kansen op opleiding hadden. Hoewel ook binnen de groep allochtonen kansen ongelijk verdeeld blijven (Turken en Marokkanen nemen minder deel, maar hebben verhoudingsgewijs dan ook vaker laagopgeleide ouders), worden kansen gelijk(er), neemt de instroom in het hoger onderwijs toe en daarbij steeds sterker vanuit de meest kansarme groepen (Herweijer, 2006).

Allochtonen zijn dus met een grote inhaalslag in het onderwijs bezig, maar hun kansen zijn nog beduidend kleiner. Allochtonen volgen relatief vaker vmbo; binnen het vmbo en mbo volgen ze relatief vaker de lagere niveaus die weinig

doorstroommogelijkheden bieden. De afgelopen tien jaar is het aantal niet-westerse allochtone studenten verdrievoudigd in het hbo en verdubbeld in het wo. Bij de overstap naar hoger onderwijs maken allochtone (i.t.t. autochtone) studenten uit lager opgeleide milieus bovendien vaak de hoogst mogelijke keuze. Hun studierendement is echter veel lager dan dat van autochtonen. Onder autochtone hbo'ers is na vijf jaar ongeveer 60% geslaagd. Bij allochtone studenten is dat bijna 40%. In het wetenschappelijk onderwijs is van de autochtone studenten na zes jaar ongeveer 50% procent geslaagd, van de allochtone studenten 30% (CBS, 2007a).

4.5 Trends in segregatie

Hoewel jongere generaties gelijkere onderwijskansen hebben dan oudere generaties, is de afgelopen tien jaar de segregatie in het onderwijs toegenomen. Voor de jongste generatie blijft de onderwijscontext waarin zij terecht komen van groot belang voor hun latere levenskansen.

Segregatie tussen schooltypen en scholen

Jongeren komen door het bestaan van gescheiden schooltypen in van elkaar afgegrensde, vrij homogene contexten terecht; op- en afstroom tussen typen voortgezet onderwijs komen bovendien weinig voor (Meijnen, 2007). Een ander voorbeeld is dat de afschaffing van speciale scholen voor leer- en opvoedingsmoeilijkheden gepaard is gegaan met een onevenredige groei van de overblijvende categorieën speciaal onderwijs, vooral voor jongeren met ernstige gedragsproblemen (SCP, 2007). Nog een ander voorbeeld zijn de ontwikkelingen binnen het vmbo: hoewel de vmbo-populatie daalt ten gunste van havo/vwo, wordt binnen de vmbo-groep het aandeel zorgleerlingen (praktijk- en leerwegondersteunend onderwijs) steeds groter. **[xxi]** De polarisatie neemt dus toe. Dat geldt ook voor de eerder genoemde polarisatie tussen scholen. Zo neemt bijvoorbeeld het aandeel zwarte scholen én het aandeel elitescholen toe, vooral in de grote steden (SCP, 2007).

Horizontale segregatie binnen schooltypen

Zowel tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen als tussen mannen en vrouwen bestaat bovendien horizontale segregatie binnen schooltypen. Zo is economie populairder onder allochtonen dan autochtonen, zorg en onderwijs populairder bij meisjes dan jongens. **[xxii]** Juist de 'vrouwelijke studierichtingen' leiden relatief vaker naar minder arbeidszekere en lager betaalde banen, waarmee de kansen voor mannen en vrouwen geenszins gelijk zijn geworden

(CBS, 2001; Plug, 2001)[xxiii]

Segregatie: wel of geen diploma en startkwalificatie

Havo-ers en vwo-ers gaan iets vaker níet (12%) door met een vervolgopleiding dan vmbo-ers (10%); alleen voor deze laatste groep geldt echter dat zij nog geen startkwalificatie hebben. De grootste groep vmbo-ers leert dan ook door, vooral in het mbo. Daar valt echter bijna 40% uit en dan nog eens extra sterk op de lagere niveaus (SCP, 2007). Aangezien minder bevoorrechten oververtegenwoordigd zijn in vmbo en mbo, is deze groep dan ook oververtegenwoordigd in het aandeel schoolverlaters zonder startkwalificatie. Op de arbeidsmarkt zijn de jongeren zonder startkwalificatie minder succesvol. Ze hebben veel minder vaak een baan en zijn veel vaker werkloos dan hun leeftijdgenoten met een startkwalificatie. In 2005 was bijvoorbeeld liefst 20 procent van de jongeren zonder startkwalificatie werkloos. Onder jongeren met een startkwalificatie was dat 11 procent (CBS, 2007a). Hoewel deelnemers aan hbo en wo wel een startkwalificatie op zak hebben is ook daar de uitval groot: ruim een derde haalt geen diploma (CBS, 2007a).[xxiv]

Segregatie door diploma-inflatie

Diploma's zouden steeds minder waard zijn op de arbeidsmarkt. Dit houdt in dat hoger opgeleiden lager opgeleiden uit functies verdringen die eigenlijk op het niveau liggen van deze laatste groep. Hadden ongediplomeerden vroeger nog enige kans een plek op de arbeidsmarkt te verwerven, nu zal deze groep in toenemende mate als echt kansloos aangemerkt moeten worden. Eén van onze respondenten zei het al in 1996 zo: "Het niveau om een eenvoudige baan te krijgen is met de loop der jaren enorm gestegen. Vroeger had je nog wat aan mavo, tegenwoordig is havo nog niet genoeg" (vrouw, 31 jaar, huisvrouw).

Een andere reden waarom diploma's minder waard worden, is dat ze steeds meer een tijdelijk startbewijs voor de arbeidsmarkt betekenen. Kennis en vaardigheden verouderen steeds sneller, waardoor jongere generaties steeds dwingender geconfronteerd worden met de noodzaak om zich permanent te blijven scholen. Diploma's zijn hiermee niet alleen meer voor de start- maar ook voor vervolgmogelijkheden op de arbeidsmarkt van belang. Konden oudere generaties nog op basis van verdiensten van de werkvloer naar het management opklimmen, voor de huidige generaties lijkt het bereikte opleidingsniveau de loopbaanmogelijkheden in belangrijke mate vast te leggen, waardoor een grote mate van mobiliteit binnen de eigen carrière (intragenerationele mobiliteit) minder voorkomt (De Graaf &

Luijkx, 1995b). Een leven lang leren is daarom niet zomaar een slogan.

Meer segregatie: toch gelijkere onderwijskansen?

Onderwijskansen worden dus gelijkter voor jongere generaties. Dat heeft alles met de verlenging van schoolloopbanen te maken. De invloed van het sociaal milieu van de ouders op de onderwijskansen van hun kinderen is het grootst op keuzemomenten aan het begin van de schoolloopbaan en als de schoolkeuze na de basisschool aan de orde is. Onder meer de taal die in het onderwijs gebezigd wordt, het soort vakken dat wordt gegeven en de omgangsvormen die gelden, veronderstellen volgens deze theorie dat jongeren een bepaald soort bagage ('culturele competentie') van huis uit meebrengen. Kinderen uit lagere milieus zouden deze bagage niet meekrijgen, waardoor zij een kloof ervaren tussen de thuiscultuur en de schoolcultuur. Ook zouden ze gemiddeld genomen minder ondersteuning en stimulering bij hun schoolloopbaan ontvangen (Peschar & Wesselingh, 1995; Meijnen, 2007).

Nu schoolloopbanen langer worden, zijn beslissingen later in de schoolloopbaan, de eigen keuzes die men maakt, veel bepalender voor het uiteindelijk behaalde opleidingsniveau. Het ouderlijk milieu heeft op deze latere beslissingen weinig invloed (Farkas, 2003). Het belang van 'path dependency' is met de verlening van schoolloopbanen toegenomen: eerdere stappen leggen latere stappen in de levensloop vast (Mayer, 2003). Precies bij dit laatste wringt hem de schoen. Het meritocratische ideaal (posities op grond van eigen prestaties) lijkt dichterbij dan ooit, maar de mogelijkheden die men vanaf de start van het voortgezet onderwijs heeft, zijn sterk gebonden aan de sociale setting waarin jongeren terecht komen. In Nederland zijn deze sociale settings nog sterk van elkaar gescheiden: ze hangen samen met de verschillende vormen van segregatie in het onderwijs. Het soort schooltraject bepaalt in belangrijke mate de kwaliteit van het netwerk waarin jongeren terecht komen. Dit netwerk bepaalt in grote mate wat jongeren van elkaar leren. Dit is weer van invloed op de leeransen van jongeren zowel binnen als buiten de school (Hopf, 2003; Wyn & White, 1997).

Jongens en meisjes uit hogere sociale milieus blijken na de basisschool relatief vaker aan georganiseerde en diverse ongeorganiseerde vrijetijdsactiviteiten deel te nemen. Hiermee zijn ze in de gelegenheid een groter repertoire aan ervaringen en diverse sociale relaties op te doen. Meisjes uit lagere sociale milieus brengen veel meer tijd binnenshuis door, terwijl jongens veel tijd op straat samen met vrienden doorbrengen. **[xxv]** Jongens uit hogere milieus blijken hun peergroep te

gebruiken om jeugdcultureel leerkapitaal te accumuleren: ze experimenteren het meest met media en beseffen het meest de waarde van het hebben van vrienden met veel informele know how. In hogere schooltypen blijken jongeren te zoeken naar vrienden 'waar ze nog wat van kunnen leren'. Bovendien is het peernetwerk gericht op het elkaar motiveren voor school (Du Bois-Reymond et al., 2001) en het ontwikkelen van tactieken om met negatieve schoolmotivatie om te gaan, zoals verantwoord onderpresteren, terwijl peernetwerken in lagere schooltypen eerder neigen hun frustraties om te zetten in conflict scheppen (Matthijssen, 1991). Bij de vormgeving van persoonlijke netwerken speelt bovendien deelname aan 'de juiste' jeugdculturele activiteiten een rol: degene die het best in staat is nieuwe trends te lezen, nieuwe interessante netwerken te creëren, heeft op andere jongeren een grotere aantrekkingskracht. Ook deze meer symbolische ongelijkheid blijkt nog sterk sociaal bepaald (Elchardus & Glorieux, 2002).

4.6 Hoe beleven generaties hun onderwijskansen?

Hoe jonger de generatie des te hoger dus hun opleidingsniveau en hoe kleiner de invloed van herkomstmilieu, sekse en etniciteit. Dit gegeven is, zoals hierboven bleek, slechts één aspect van onderwijskansen. Bovendien is de vraag hoe generaties dat zelf beleven. Staan de babyboomers er het gunstigste voor? Zij stonden immers aan de wieg van de interne en externe onderwijsdemocratisering. Zij konden nog zonder noemenswaardige tijdsdruk studeren, terwijl zowel binnen als buiten het onderwijs de bomen tot in de hemel leken te groeien. Of hebben toch vooral de leden van de oudste keuzegeneratie de beste kansen gehad en de hoogste opleidingsniveaus weten te bereiken? Ze waren immers de eerste cohorten die ten volle konden profiteren van de hervormingen in het onderwijs en de studiefinanciering. Of moeten hun goede kansen in sterke mate genuanceerd worden, omdat juist deze generatie geconfronteerd is met de schaduwzijden van het toegenomen belang van onderwijs? Zijn zij de slachtoffers bij uitstek van de diploma-inflatie?

Of is de jongste keuzegeneratie het beste af? Door de steeds langere schoolloopbaan en jeugdfase verkeren jongere generaties in een luxe positie. Ze maken een lange tijd door van 'vrijheid, blijheid zonder al te veel verantwoordelijkheid' en kunnen steeds onafhankelijker van anderen eigen keuzen maken uit een steeds groter scala van keuzemogelijkheden. De vraag dringt zich echter op of dat altijd als zo'n luxe beschouwd kan worden (Du Bois-Reymond et al., 1994). Je mag zelf en voor eigen verantwoordelijkheid kiezen,

maar je moet wel iets kiezen. Niet kiezen mag niet. Onzekerheid over wat gekozen moet worden is het gevolg. Zeker als steeds minder voorgeschreven en te voorspellen is wat nu goede keuzen zijn. Jongeren moeten al op jonge leeftijd keuzes maken voor een bepaald schooltype en inhoudelijk profiel die de rest van hun traject in belangrijke mate vastleggen. Tegelijk is het aanbod aan keuzemogelijkheden na de leerplichtige leeftijd steeds groter geworden. **[xxvi]** Daarnaast wordt zelfgestuurd leren binnen het gehele onderwijs steeds meer de norm. Ook dat betekent: meer zelf keuzes maken, zelf tijd leren indelen, zelfstandig werken, zelf relevante informatie leren kiezen. Dat levert veel tijdsdruk en keuzestress op. Hierbij wordt het leerproces zelf juist steeds strikter gecontroleerd. **[xxvii]** Het hoofddoel van dit zelfgestuurd leren is uiteindelijk minder op jongeren zelf gericht, maar op toeleiding naar de arbeidsmarkt. **[xxviii]** Dit wordt ook zichtbaar in de toename van eisen aan efficiënt studeergedrag, waarbij jongeren onder andere via inperking van de studieduur en studiefinanciering aangemoedigd worden hun schoolloopbaan en studiegedrag efficiënt te plannen en te denken in termen van rendement. Op de eerste plaats in de betekenis van het behalen van studiepunten, maar uiteindelijk met het oog op het verwerven van een goede arbeidsplaats. **[xxix]**

Hoewel de school dus steeds langer duurt en een steeds crucialere plaats in het leven van jongeren inneemt, lijkt tegelijk het schools leren en de schoolperiode als enige leerplek en leerfase aan belang in te boeten. De wedren op diploma's maakt dat alleen het hoogste diploma lijkt te tellen en dat daarnaast vaardigheden vereist zijn om je 'human capital' te vermarkten, flexibel in te zetten en ook na school 'up to date' te houden. Jongeren moeten 'ondernemer van de eigen arbeidskracht', eigen 'leer'-ondernemer (Voss, 2000) worden. Dit stelt jongeren voor de opdracht af te zien van een vaste beroepsoriëntatie en vooral te werken aan een flexibele arbeidsidentiteit en minder grijpbare competentie-eisen die vooral lijken neer te komen op het ontwikkelen van een unieke persoonlijkheid (Meijers & Wijers, 1997).

'Autonomie, zelfsturing' worden kernbegrippen in onderwijs en arbeid, maar omgekeerd komt de vrije tijd van jongeren steeds meer in het licht van leren en werken te staan (Mørch, 2003): jeugdsociologen stellen dat er druk uitgeoefend wordt om ook de vrije tijd als leertijd te gebruiken (Zeijl, 2001). Anderzijds zien ze de toenemende betekenis van buitenschools leren als positieve nieuwe mogelijkheid voor jongeren zelf. Voor hen raakt het leren 'dis-embedded' uit

instituten (Voss, 2000). Er wordt gesproken over ontscholing, privatisering en individualisering van het leren (Fölling-Albers, 2000): jongeren kiezen steeds meer zelf en heel selectief wat ze aan leren nodig hebben, school kan daar een onderdeel van zijn.

In de praktijk blijkt dat school een centrale plaats blijft innemen. Eurobarometer 2001 (Europese Commissie, 2001a) laat zien dat jongeren tussen 15 en 24 jaar school nog altijd als beste middel tot deelname aan de samenleving zien. Volgens het rapport van de IARD (2001) hebben de meeste 15-19 jarigen veel vertrouwen dat de school hen goed voorbereidt op hun toekomst en wordt school gezien als beste kwalificatiemiddel voor de door hen gewenste toekomst: een goed betaalde, vaste baan. School vormt daarnaast een belangrijke bron van zorg voor jongeren. [xxx]

Wat denken de generaties er zelf van? Is de beleving van onderwijskansen veranderd sinds 1996? Allereerst hebben we generaties zowel in 1996 als 2006 de vrij algemene vraag voorgelegd of ze de kans op een zo goed mogelijke opleiding voor hun eigen generatie makkelijk of moeilijker inschatten: ten opzichte van oudere en vervolgens ten opzichte van jongere generaties. De meeste Nederlanders waren en blijven in meerderheid van mening dat de eigen generatie het makkelijker heeft gehad om een goede opleiding te krijgen dan oudere generaties (zie tabel 4.1).

Tabel 4.1: Als u uw generatie vergelijkt met OUDERE generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om...

Een zo goed mogelijke opleiding te krijgen	MG96				MG06			
	Makkelijker	Gelijk	Moeilijker	N	Makkelijker	Gelijk	Moeilijker	N
Oudergeneratie	51	23	26	126	40	25	35	287
Babyboogeneratie	72	13	14	181	59	22	19	608
Kruisgeneratie	53	26	21	164	62	23	15	881
Oudere kruisgeneratie	61	22	17	108	65	23	12	349
Jongere kruisgeneratie	38	34	29	56	61	23	17	531
Alles	60	20	20	471	58	23	20	1776

Vet = significant (p<.05; ANOVA). Missing 4=weet niet.

Tabel 4.2: Als u uw generatie vergelijkt met JONGERE generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om...

Een zo goed mogelijke opleiding te krijgen	MG96				MG06			
	Makkelijker	Gelijk	Moeilijker	N	Makkelijker	Gelijk	Moeilijker	N
Oudergeneratie	21	30	49	129	26	34	41	289
Babyboogeneratie	26	39	35	182	29	42	29	611
Kruisgeneratie	19	56	25	151	24	64	13	822
Oudere kruisgeneratie	17	62	21	109	23	61	16	545
Jongere kruisgeneratie	21	43	36	42	24	65	11	477
Alles	22	42	36	462	26	51	23	1722

Vet = significant (p<.05; ANOVA). Missing 4=weet niet.

Tabel 4.1: Als u uw generatie vergelijkt met OUDERE generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om... Tabel 4.2:

Als u uw generatie vergelijkt met JONGERE generaties, hoe denkt u dan dat het voor uw generatie is of was om...

In 2006 zijn de oorlogs- en babyboomgeneratie hier echter een stuk minder stellig in. Bij de keuzegeneratie is in 2006 juist een groter aandeel van mening dat haar generatie het makkelijker heeft gehad. Dat komt vooral doordat vooral de jongste keuzegeneratie deze beweging maakt. In 1996 dichtten de babyboomers zich nog de beste kansen op een goede opleiding toe in vergelijking tot oudere generaties, gevolgd door de oudste keuze-, oorlogs- en jongste keuzegeneratie. In 2006 voelt de gehele keuzegeneratie zich het best en de oorlogsgeneratie zich het minst goed bedeed als ze zich vergelijken met oudere generaties. De uitkomst in 2006 sluit aan bij de meer objectieve trendgegevens over het steeds stijgende opleidingsniveau onder jonge generaties. De vraag is uiteraard of generaties hieraan denken in hun oordelen over opleidingskansen van generaties.

Als generaties hun kansen op een goede opleiding moeten vergelijken met jongere generaties, dan is het beeld anders (tabel 4.2). Op beide meetmomenten vindt bijna de helft van de oorlogsgeneratie dat ze het moeilijker heeft gehad dan jongere generaties, de andere generaties schatten hun kansen vooral gelijk aan die van jongere generaties. Er is wel een verschuiving in de tijd. In 2006 zijn alle generaties minder somber over hun opleidingskansen ten opzichte van jongere generaties dan tien jaar geleden. Het aandeel 'moeilijker dan jongere generaties' neemt af en het aandeel 'makkelijker dan jongere generaties' neemt toe. Dit laatste wordt vanaf de babyboomgeneratie in 2006 zelfs groter dan het aandeel 'moeilijker'. Ook nu is vooral bij de jongste keuzegeneratie deze verschuiving het grootst. De felle discussies en klachten over het huidige onderwijs hebben er mogelijk aan bij gedragen dat generaties hun eigen opleidingskansen zonniger zijn gaan beoordelen ten opzichte van die van jongere generaties. Opvallend is dat de jongste keuzegeneratie in 2006 vooral neutraal is in haar oordelen en dat het aandeel dat denkt dat zij het moeilijker hebben gehad dan jongere generaties flink gezakt is. Als zij zich vergelijken met jongere generaties (cohorten ná hun eigen cohort) zijn zij blijkbaar minder optimistisch geworden over de kansen voor nog jongere cohorten. Een mogelijke verklaring is dat zij in 2006 ook al voor een groot deel uit het onderwijs vertrokken zijn, daardoor geen 'last' meer hebben van dagelijkse onderwijszorgen en waarschijnlijk voor een groot deel hun

diploma's al verzilverd hebben. De ontwikkelingen die we in dit hoofdstuk op onderwijsgebied schetsten, hebben we in een aantal specifiekere vragen vertaald. In 1996 en 2007 hebben we gevraagd of generaties van mening zijn dat het voor jongere generaties moeilijker is geworden rondom een aantal onderwijsissues. Zie tabel 4.3 voor de cijfers.

Tabel 4.3: Vergelijken met oudere generaties of het voor jonge generaties moeilijker geworden is, met betrekking tot:

	1996				2007			
	Jaar	Jaar	Jaar	%	Jaar	Jaar	Jaar	%
De tijd om een diploma te verdienen is te kort	21	21	46	100	18	21	46	100
De tijd om een diploma te verdienen is te lang	12	20	48	100	12	19	48	100
Algemeen	16	20	47	100	15	20	47	100
Oudere generaties	20	28	52	100	17	21	48	100
Jongere generaties	12	12	42	100	11	19	42	100
Alles	16	20	47	100	15	20	47	100
De tijd om een goede opleiding te krijgen is te kort	18	20	48	100	17	21	48	100
Algemeen	18	21	47	100	17	21	48	100
Oudere generaties	21	27	52	100	21	28	52	100
Jongere generaties	15	15	42	100	14	19	42	100
Alles	18	21	47	100	17	21	48	100
Opleiding is onbetaalbaar	14	16	38	100	12	11	31	100
Algemeen	14	16	38	100	12	11	31	100
Oudere generaties	18	20	42	100	14	16	38	100
Jongere generaties	10	12	30	100	8	9	22	100
Alles	14	16	38	100	12	11	31	100
De tijd om een baan te vinden is te kort	12	16	40	100	11	17	40	100
Algemeen	12	16	40	100	11	17	40	100
Oudere generaties	11	16	40	100	10	16	40	100
Jongere generaties	13	16	40	100	12	18	40	100
Alles	12	16	40	100	11	17	40	100
De kans om een goede baan te vinden is te klein	16	24	38	100	17	21	38	100
Algemeen	16	24	38	100	17	21	38	100
Oudere generaties	18	22	38	100	17	21	38	100
Jongere generaties	14	26	42	100	17	21	38	100
Alles	16	24	38	100	17	21	38	100
De kans om een goede baan te vinden is te groot	17	14	37	100	18	26	44	100
Algemeen	17	14	37	100	18	26	44	100
Oudere generaties	11	11	31	100	19	31	52	100
Jongere generaties	23	17	37	100	17	21	38	100
Alles	17	14	37	100	18	26	44	100

1996 = respondenten (MGN) 18-24 jaar; 2007 = respondenten (MGN) 25-34 jaar; generaties: oudere generaties = respondenten met een leeftijd van 18-24 jaar; jongere generaties = respondenten met een leeftijd van 25-34 jaar.

Tabel 4.3: Vergelijken met oudere generaties is het voor jonge generaties moeilijker geworden, omdat...

De algemene conclusie is helder: ook op allerlei deelterreinen zijn Nederlanders veel optimistischer dan een decennium geleden over opleidingskansen voor jongere in vergelijking tot oudere generaties. Hoewel generaties hun eigen kansen ten opzichte van jongere generaties zonniger zijn gaan zien, neemt dat niet weg dat zij óók positiever tegen de opleidingskansen van jongere generaties aankijken. In 1996 vond nog een meerderheid dat het voor jongere in vergelijking tot oudere generaties moeilijker is geworden omdat ze zich altijd zullen moeten blijven scholen en de kansen op een goede baan na afronding van een opleiding klein zijn. Bijna de helft was van mening dat jongere generaties het moeilijker hebben dan oudere generaties omdat opleidingen onbetaalbaar worden, diploma's minder waard worden, er te grote klassen zijn en er onder grote tijdsdruk gestudeerd moet worden. Nu de respondenten tien jaar ouder zijn, is op al deze terreinen nog slechts een kleine minderheid deze mening toegedaan. Jongere

generaties hebben het op het onderwijsterrein volgens de meesten dus niet moeilijker gekregen dan oudere generaties. Volgens de grootste minderheid (42%) zou dit nog wel opgaan als het gaat om de noodzaak tot levenslang leren. Diploma-inflatie en te grote klassen zijn voor haast niemand meer een issue. Op alle andere aspecten is steeds ongeveer een kwart van mening dat jongere het moeilijker dan oudere generaties gekregen hebben. Deze verschuiving is opmerkelijk gezien het feit dat er de afgelopen tien jaar flink wat veranderd is in onderwijsland en het onderwijs veelvuldig negatief in de media is geweest. Er zijn tal van mogelijke verklaringen te bedenken voor de huidige optimistischere teneur. Zijn generaties in de loop van tijd gewend geraakt aan de lagere prestatiebeurs die tien jaar geleden veel stof deed opwaaien? Aan de hogere studieleningen of de noodzaak om te werken naast je studie en/of ouders financieel te laten bijspringen? In 1996 stelde een van de respondenten het nog zo: "Wat het onderwijs aangaat: het wordt onbetaalbaar voor de mensen met een lager inkomen" (vrouw, 19 jaar, inpakster).

Hoe moet de bevinding over levenslang leren geduid worden? Is de beleidsaandacht aan dit onderwerp tijdens juist de afgelopen jaren niet tot het publiek doorgedrongen of ervaren generaties zelf die noodzaak tot levenslang leren niet? Of zijn ze van mening dat dat voor alle generaties in gelijke mate geldt en dat dus niet alleen jongeren het in dit opzicht moeilijker hebben dan oudere generaties? Of zien ze misschien wel de noodzaak voor jongere generaties, maar zijn ze van mening dat zij hier juist ook veel meer mogelijkheden voor hebben en daarom van mening dat jongere generaties het op dit punt niet moeilijker hebben? Het grotere optimisme over baankansen na het behalen van een diploma en de waarde van een diploma, zegt dat iets over conjunctuur? Juist tegen het einde van het millennium en in 2006 was sprake van economisch optimisme; starters profiteren daar extra van.

We krijgen misschien meer zicht op mogelijke verklaringen als we naar verschillen tussen generaties kijken: zijn die verschillen nu groter of kleiner dan tien jaar geleden? De belangrijkste conclusie is dat de jongste keuzegeneratie niet op alle onderdelen het meest van mening was en is dat jongere generaties het moeilijker hebben gekregen dan oudere generaties. Degenen die na 1970 geboren zijn tien jaar later echter wel op een groter aantal onderwijsterreinen het minst optimistisch over kansen van jonge generaties in vergelijking tot oudere. Juist de oudste keuzegeneratie stemt op meer onderwijsterreinen dan tien jaar geleden

het meest positief over kansen van jongere generaties.

Zowel nu als tien jaar geleden zijn degenen die na 1970 geboren zijn het meest van mening dat jongeren het moeilijker hebben gekregen, omdat opleidingen onbetaalbaar zijn geworden; daarna volgen de oudere keuzegeneratie en de babyboomers, terwijl de oorlogsgeneratie deze opinie het minst was en blijft toegedaan. Dit lijkt verklaarbaar als een generatie-effect, omdat voor de oorlogsgeneratie nog weinig studiefinancierings-mogelijkheden bestonden en juist de babyboomers en de oudste keuzegeneratie daar de gunstigste omstandigheden voor aantreffen. Hoewel door de tijd heen de verschillen tussen de generaties op dit gebied hetzelfde gebleven zijn, moet dus wel bedacht blijven worden dat alle generaties tien jaar later wel een stuk optimistischer op dit gebied zijn. Dat kan een periode-effect zijn: gewenning aan hogere kosten, meer welvaart?

Ook als het gaat om de stelling dat jongere generaties het moeilijker hebben dan oudere generaties, omdat ze in te grote klassen lessen volgen, wordt zichtbaar dat alle generaties stukken optimistischer zijn. Ook hier blijven door de tijd heen de verschillen tussen generaties nagenoeg hetzelfde (al waren ze eerst niet en nu wel significant). Opvallend is dat juist de oorlogsgeneratie zich het meest en de oudste keuzegeneratie zich het minst in deze stelling kon en kan vinden. Een bevinding die zich niet eenvoudig laat verklaren.

De optimistischere teneur tien jaar later is bij alle generaties (een periode-effect) ook waarneembaar als het gaat om de tijdsdruk waaronder gestudeerd moet worden. Ook op dit gebied was en is - hoewel nu dus in veel mindere mate - de jongste generatie het meest van mening dat jongere generaties het zwaarder hebben gekregen, gevolgd door de babyboomers. Tien jaar geleden was de oorlogsgeneratie, nu is de oudere keuzegeneratie deze mening het minst toegedaan. Het is opmerkelijk dat juist het verschil tussen de jongste en oudste keuzegeneratie op dit gebied zo groot is gebleven en tussen de jongste en oudere generaties is afgenomen. Is er naast een voor iedereen optredend periode-effect, misschien sprake van een levensfase-effect, waarbij de oudste keuzegeneratie - tien jaar geleden een drukke starter en nu in het spitsuur van haar leven - de jongeren helemaal niet zo onder druk vindt staan, terwijl oudere generaties - grotendeels al met pensioen en/of met studerende kinderen - die druk bij jongeren wel waarnemen?

Hoewel alle generaties een stuk optimistischer dan tien jaar geleden zijn over de baankansen na diplomering van jongere in vergelijking tot oudere generaties, denken generaties daar nu significant verschillend over. Leken de generaties op dit punt eerst sterk op elkaar (hoewel de stemming pessimistisch was, was op dit punt juist de hele keuzegeneratie nog relatief het minst en de oorlogsgeneratie het meest pessimistisch over de kansen voor jongeren), nu is de situatie totaal anders. Tien jaar later is ook op dit terrein de jongste keuzegeneratie significant het meest van mening dat het krijgen van een baan na het behalen van een diploma moeilijker is voor jongere dan oudere generaties; juist de oorlogsgeneratie is nu samen met de oudere keuzegeneratie deze mening het minst toegedaan. Ook hier dus het grootste verschil tussen de jongste en oudste keuzegeneratie; een verschil dat tien jaar geleden niet bestond. Voorzagen ze toen dat jongeren net als zij het moeilijk zouden krijgen op de arbeidsmarkt en hebben de vele economisch goede jaren juist bij hen een extra sterk effect gehad, doordat zij waarnamen dat jongeren in een wel heel erg gespreid bedje terecht konden komen? Is ook de oorlogsgeneratie gaan zien hoe zeer juist jongeren hebben geprofiteerd van de 'bubble' economie en zich gaan realiseren wat een verschil dat met hun eigen start was? Heeft het gemiddelde jongste generatielid echter dit zelf niet zo ervaren en - ook niet als starter - niet zo van economische ervaringen geprofiteerd?

Het wordt eentonig, maar alle generaties zijn ook veel minder dan tien jaar geleden van mening dat jongere generaties het minder gemakkelijk hebben dan oudere generaties, vanwege diploma-inflatie (dalende waarde van diploma's). Tien jaar geleden kon de babyboomgeneratie zich het meest en de oorlogsgeneratie zich het minst in deze stelling vinden. Nu is de oudste keuzegeneratie ook op dit gebied van de jongste keuzegeneratie weg- en naar de oorlogsgeneratie toe gekropen: zij scharen zich nu samen het minst achter deze stelling. Dezelfde verklaring als bij baankansen zou aan de orde kunnen zijn. Echter: de verschillen zijn niet significant in tegenstelling tot tien jaar geleden. Generaties zijn op dit punt dus naar elkaar toegegroeid.

De bevindingen rondom de stelling 'jongere generaties hebben het moeilijkere dan oudere, omdat ze zich altijd moeten blijven scholen' zijn misschien nog het meest opmerkelijk en niet zomaar te verklaren. Na tien jaar zijn alle generaties hier minder van overtuigd, de oorlogsgeneratie echter uitgezonderd. Alleen op dit terrein is er dus één stabiel patroon: de oorlogsgeneratie blijft als enige generatie

even sterk als tien jaar geleden van mening dat jongere het vanwege levenslang leren moeilijker hebben dan oudere generaties. Leek de mening van de andere generaties tien jaar geleden nog redelijk op die van de oorlogsgeneratie, nu blijven de babyboomers nog het dichtst in de buurt van de oorlogsgeneratie en stemt de keuze- en daarbinnen vooral de jongste generatie nog veel minder dan tien jaar geleden met deze stelling in. Speelt hier mee dat juist zij grootgebracht zijn in een 'onderwijs-moet-ideologie', waardoor blijvende scholing voor hen vanzelfsprekender is? Of hebben zij de noodzaak tot bijscholing nog niet ervaren in tegenstelling tot oudere generaties (een levensfase-effect)?

4.7 Conclusies

Welke verklaring ook opgaat, duidelijk is dat generaties minder pessimistisch zijn geworden over hun eigen opleidingskansen in vergelijking tot jongere generaties; de keuzegeneratie is dat ook als ze hun kansen met oudere generaties vergelijkt. Hierbij is de jongste keuzegeneratie het meest in optimistischere richting opgeschoven. Dichtten in 1996 de babyboomers zich nog de beste en de jongste keuzegeneratie zich de minste kansen toe in vergelijking tot oudere generaties, nu acht de hele keuzegeneratie zich het beste af. In vergelijking tot jongere generaties geldt nu: hoe jonger de generatie des te kleiner het aandeel dat haar kansen ten opzichte van jongere generaties als moeilijker inschat. Tien jaar geleden en dus tien jaar jonger oordeelde de jongste keuzegeneratie op dit punt nog pessimistischer dan de babyboomers. Het toegenomen optimisme over de eigen onderwijskansen in vergelijking met die van jongere generaties lijkt in tegenspraak met de feitelijke trend dat elk nieuw cohort er - in ieder geval qua opleidingsniveau - weer beter voorstaat. Zeker vrouwen en niet-westerse allochtonen hebben de afgelopen jaren een gigantische inhaalslag gemaakt. Mogelijk dat het optimisme over de eigen kansen in vergelijking met die van jongere generaties dan ook meer een spiegel is van de vooral negatieve aandacht die het onderwijs de afgelopen jaren en begin 2008 ook weer na het rapport van de Commissie Dijsselbloem (TK, 2008) heeft gekregen: talloze ingrepen in de structuur, de nadruk op zelfstandig leren en algemene vaardigheden, te weinig aandacht voor (erfgoed)kennis en burgerschapszin en toenemende segregatie.

Wanneer generaties echter gevraagd wordt alleen naar de kansen van jongere generaties te kijken, dan kijken ze daar tegelijkertijd ook veel rooskleuriger tegen aan. Mogelijk speelt hierbij een rol dat de door ons bevroegde thema's tien jaar geleden veel aandacht kregen, terwijl de recente negatieve berichtgeving over

het onderwijs zich op andere, zoals hierboven genoemde, zaken richt. Dachten tien jaar geleden nog meerderheden dat jongere generaties het moeilijker zouden krijgen, vanwege ontwikkelingen als diploma-inflatie, onbetaalbaar worden van opleidingen, grote tijdsdruk om te studeren en levenslang moeten leren, nu zijn dat nog slechts minderheden. Nu is echter juist de jongste keuzegeneratie het minst en de oudste keuzegeneratie het meest in optimistische richting opgeschoven.

Dat neemt niet weg dat alle generaties, ook de jongste, in tien jaar tijd dus niet alleen optimistischer over hun eigen opleidingskansen zijn geworden als ze zich vergelijken met jongere generaties, maar ook dat ze minder pessimistisch zijn geworden over kansen van jongere generatie op tal van onderwijsterreinen. Periode- en/of levensfase-effecten spelen dus een rol. Daar komt bij dat de verschillen tussen generaties niet op alle terreinen even groot blijven. Eén stabiel onderscheid tussen generaties is moeilijk waarneembaar; een andere aanwijzing dat niet alleen generatie-effecten onze bevindingen kunnen verklaren. Het opleidingsniveau is steeds bepalender geworden voor allerlei andere levensterreinen. Niet in de laatste plaats als het gaat om de verzilvering van diploma's op de arbeidsmarkt. In het volgende hoofdstuk gaan we na of de keuzegeneratie op dit terrein ook zoveel rooskleuriger tegen haar eigen kansen aankijkt dan tien jaar geleden.

NOTEN

i. Zie voor de voorstanders en tegelijk als een van de extreemste varianten: <http://iederwijs.nl> en zie www.beteronderwijsnederland.nl, de speciaal hiervoor opgerichte club van tegenstanders.

ii. Zie bijvoorbeeld http://www.blikopdewereld.nl/Onderwijs/nieuw_leren_is_hard_leren.htm en <http://www.scienceguide.nl/article.asp?articleid=102908>.

iii. Zie ook Ter Bogt en van Praag (1992).

iv. Doets et al. (2001) en zie de Beleidsagenda Een leven lang leren (Ministerie van OC&W, 2002b) en de Onderwijsraad (januari 2003a).

v. Vanuit de onderwijssociologie is niet alleen regelmatig kritiek geweest op het centraal stellen van de kwalificatiefunctie van het onderwijs, maar zijn ook vraagtekens geplaatst bij de economische effectiviteit van steeds hogere opleidingen. Veeleer dan een daadwerkelijke verhoging van kwalificatie-eisen, zou sprake zijn van overscholing en verdringingseffecten. Op maatschappelijk

niveau wordt hierdoor 'human capital' verspild, terwijl voor individuen een hoge opleiding geen garanties meer biedt. Ander onderzoek toont echter aan dat er wel degelijk sprake is van opwaardering van functies en dat een hoog opleidingsniveau zich zowel individueel als maatschappelijk nog altijd terugbetaalt. Voor een overzicht zie bijvoorbeeld Peschar & Wesselingh (1995).

vi. Zie bijvoorbeeld Brown (2000), Hargreaves (2003), Livingstone (2002); Rushkoff (1997) en Tapscott (1998).

vii. Zie bijvoorbeeld Ministerie van OC&W (2002b), SZW (2002), Onderwijsraad (januari 2003b en februari 2003.)

viii. Zie bijvoorbeeld Kok (2003), Nederlandse Katholieke Schoolraad (2000), Veen (2000).

ix. Zie CBS (2007a) en www.minocw.nl/onderwijs/396/Voortgezetonderwijs.html

x. Elke school geeft op een eigen manier leerwegondersteunend onderwijs vorm (binnen of buiten de klas, in een aparte opvangklas et cetera). Binnen het samenwerkingsverband van vmbo's, praktijkscholen en voortgezet speciaal onderwijs in de regio zijn er bovendien vaak tijdelijke bovenschoolse opvangvoorzieningen: een orthopedagogisch en didactisch centrum en een rebound- of time out voorziening.

xi. Dit onderwijs wordt door Regionale Expertise Centra verzorgd: zij zorgen ook voor ambulante begeleiding als kinderen uit deze doelgroepen naar een reguliere school gaan. Dit laatste is namelijk mogelijk geworden door de leerlinggebonden financiering (de rugzak) waarmee ouders extra hulp kunnen inkopen als ze hun kind naar een reguliere school sturen.

xii. Voor niet-leerplichtigen bestaat de mogelijkheid het grootste deel van de opleidingstijd via werkplekleren vorm te geven (beroepsbegeleidende leerweg); leerplichtigen volgen een combinatie van opleiding en praktijk in de beroepsopleidende leerweg.

xiii. De opleidingen worden verzorgd door Regionale Opleidingen Centra, die bovendien ook basiseducatie (met name voor inburgering van allochtonen) en vmbo, havo of vwo voor personen ouder dan 18 jaar aanbieden (het vavo).

xiv. Zie bijvoorbeeld Ministerie van OC&W (2002b); zie voor Europa bijvoorbeeld Europese Commissie (2001b) en IARD (2001).

xv. Jongeren worden gestuurd en getoetst op het ontwikkelen van competenties: samenhangende kennis, vaardigheden en houdingen die van belang zijn om bekwaam en adequaat te kunnen handelen in (beroepspraktijk) situaties. Leerlingen en studenten leggen in een Persoonlijk Ontwikkelings Plan vast aan welke competenties ze nog moeten werken, beschrijven in een Persoonlijk

Activiteiten Plan h oe ze daaraan willen werken en presenteren in hun digitale portfolio hun leerresultaten aan de hand van allerlei soorten bewijsmateriaal.

xvi. Er is sprake van eliteschoolvorming in basis- en voortgezet onderwijs (scholen waar de meerderheid van de leerlingen hoog opgeleide ouders heeft), van 'witte' en 'zwarte' scholen. Steeds meer vo-scholen hanteren een bepaald profiel (zoals het nieuwe leren, sport, cultuur, bèta techniek) of onderscheiden zich als tweetalige opleidingen, als vooropleidingen voor het conservatorium, als Landelijk Overleg Onderwijs en Topsport (LOOT-)scholen of bieden pre-universitaire programma's aan. In mbo en hbo probeert men vooralsnog vooral via prijzen en beroepenwedstrijden talent te mobiliseren. Daarnaast is het hbo gestart met honoursprogramma's; deze bestaan al langer bij universiteiten die bovendien ook zijn gestart met zeer selectieve University Colleges voor toptalent. Buiten het reguliere onderwijs zijn er nog weekend- en zomerscholen, particulier onderwijs en beurzenprogramma's voor studies in het buitenland om talenten meer kans te geven (Bronneman-Helmers, 2006).

xvii. Als het gaat om extra onderwijstijd buiten het reguliere onderwijs, dan gebeurt dat vooral in de vorm van programma's die het 'wegwerken van achterstanden' voor ogen hebben: de voor- en vroegschoolse educatie en buitenschoolse educatie in het kader van de Brede School.

xviii. De onderwijsraad (2007b) maakt de balans op van recente adviezen: Samen leren leven (2002), Onderwijs en burgerschap (2003), Onderwijs in Europa: Europees burgerschap (2004), Bakens voor spreiding en integratie (2005), Sociale vorming en sociale netwerken in het onderwijs (2005) en De verbindende schoolcultuur.

xix. Vmbo-ers stromen vaker door naar het mbo dan naar de havo: dit is de afgelopen tien jaar versterkt. Ze houden tegenwoordig bovendien vaker helemaal op na het vmbo en doen minder vaak het examenjaar over als ze niet zijn geslaagd. Ook bij havo en vwo geldt dat de directe doorstroom naar hbo respectievelijk wo groter is dan de indirecte, gestapelde doorstroom. Ook hier is de uistroom zonder diploma (vooral doordat men het examenjaar niet opnieuw wil doen) toegenomen (CBS, 2007a).

xx. Zie bijvoorbeeld CBS (2003), Karstens et al. (2004), Plug (2001) en SCP (2000, 2002, 2003).

xxi. Volgens Elchardus & Glorieux (2002) is de feminisering van het onderwijs een belangrijke verklaring voor het schoolsucces van meisjes, maar zien zij nog weinig feminisering van de arbeid: een reden waarom meisjes hun voorsprong weer snel verliezen als ze eenmaal op de arbeidsmarkt komen. **(LET OP: NOOT**

21 MIST IN TEKST)

xxii. Zie voor meer gedetailleerde informatie CBS (2007a).

xxiii. De segregatie naar opleidingsrichting weerspiegelt zich later ook op de arbeidsmarkt en dus ook weer in het onderwijssysteem zelf. Hoe jonger de generatie des te groter de kans dat men vooral van vrouwen les krijgt: feminisering van het onderwijs zet in alle sectoren en functies door al blijft het aandeel vrouwen in directiefuncties laag. Het aandeel vrouwen is het sterkst toegenomen in het voortgezet onderwijs, maar is veruit het grootst in het primair onderwijs en het kleinst in het wo, gevolgd door het voortgezet onderwijs (CBS, 2007a).

xxiv. Problematisch bij cijfers over voortijdig schoolverlaten is echter dat vaak niet bekeken wordt wie alsnog terug naar school gaat. Bovendien vervolgen jongeren hun opleiding ook in het particulier onderwijs: deze cijfers worden niet geregistreerd. Schooluitval vindt dus relatief vaak op de laagste niveaus plaats: jonge mensen die al op jonge leeftijd beroepsspecifieke keuzes moeten maken. De hoge uitval in het beroepsonderwijs blijkt bovendien extra sterk in sectoren die vooral gekozen worden met het oog op baankansen dan wel 'eigenlijk nog niet weten wat te kiezen'. Maar ook schoolfactoren spelen mee: weinig vrienden op school, weinig ondersteuning en begeleiding. Uiteindelijk vormen dergelijke push-factoren - ofwel: de sociale setting en gebrekkige binding op de school - de belangrijkste redenen om op te stappen (Tilborg & Van Es, 2004).

xxv. Zie bijvoorbeeld Te Poel & Zeijl (2000) en SCP (2002).

xxvi. Zie bijvoorbeeld Plug (2001).

xxvii. Zie bijvoorbeeld Dieleman (2000a; 2000b), Dieleman & Van der Lans (1999).

xxviii. Zie Plug (2001) voor een typering van het op employabiliteit gerichte Nederlandse transitieregime en Walther (2002) voor een vergelijking met andere transitieregimes.

xxix. Economisering van de leerder: Dieleman & Van der Lans (1999).

xxx. Onderzoeken (Diepstraten et al., 1999; Eurostat, 1997; Interview, 1997; Jugendwerk der Deutschen Shell, 1997; Vinken et al., 2003) laten zien